

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΡΑΗΣ»

Πέττας Κωνσταντίνος

A.M.: 7560142200006

**Ομοερωτισμός και αρρενωπότητα στην ελληνική πεζογραφία του πρώτου μισού
του 20^{ου} αιώνα: Το παράδειγμα των Ν. Λαπαθιώτη και Ν. Καζαντζάκη**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2024

Πέττας Κωνσταντίνος

**Ομοερωτισμός και αρρενωπότητα στην ελληνική πεζογραφία του πρώτου μισού
του 20^{ου} αιώνα: Το παράδειγμα των Ν. Λαπαθιώτη και Ν. Καζαντζάκη**

[Homoerotic aspects and masculinity in Greek literary texts of the first half of the 20th century: The
paradigm of N. Lapathiotis and N. Kazantzakis]

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΟΠΤΡΙΑ: Ομότιμη Καθηγήτρια Χριστίνα Ντουνιά

ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Καθηγητής Ευριπίδης Γαραντούδης
Αναπληρωτής Καθηγητής Θανάσης Αγάθος

ΑΘΗΝΑ 2024

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright ©Πέττας Κωνσταντίνος, 2024

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, ερευνητικής ή εκπαιδευτικής φύσης, υπό την προϋπόθεση αναφοράς της πηγής προέλευσης.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνω ότι είμαι ο συγγραφέας αυτής της εργασίας και ότι κάθε βιβλιογραφική πηγή που αξιοποιήθηκε, όπως και κάθε βοήθεια που προσφέρθηκε κατά τη συγγραφή της, αναφέρονται ρητώς.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πίνακας Περιεχομένων.....	4
Περίληψη.....	6
Abstract.....	7
Πρόλογος.....	8
Εισαγωγή.....	10

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 1^ο : Σεξουαλικός προσανατολισμός, ταυτότητα φύλου και αρρενωπότητα: Μια σύντομη επισκόπηση.....	13
Κεφάλαιο 2^ο : Το αρχαιοελληνικό «υπόστρωμα».....	23
Κεφάλαιο 3^ο : Τα ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα του α' μισού του 20^{ου} αιώνα (Ν. Λαπαθιώτης και Ν. Καζαντζάκης).....	36
3.1. Εισαγωγικά	36
3.2. Ναπολέον Λαπαθιώτης (<i>Το τάμα της Ανθούλας</i>).....	39
3.3. Νίκος Καζαντζάκης (<i>Κούρος</i>).....	50
Συμπεράσματα.....	66
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	68
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	71
<i>Η δικαία εκδίκησης</i> (Γ. Τερτσέτης).....	72
<i>Ο επαναπανόμενος αθλητής</i> (Ν. Λαπαθιώτης).....	74
QR Codes.....	75

Εικόνες.....76

Περίληψη

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να ανιχνεύσει τον τρόπο/-ους με τον οποίο/-ους συσχετίζεται η ανδρική ομοερωτική επιθυμία με την αρρενωπότητα στα ελληνικά πεζογραφικά κείμενα του α' μισού του 20^{ου} αιώνα. Παρ' ότι δίδεται ένα γενικότερο περίγραμμα της εποχής για το θέμα, στο λογοτεχνικό αλλά και επιστημονικό πεδίο, θα εστιάσουμε στο παράδειγμα των δύο Ελλήνων λογοτεχνών Ναπολέοντα Λαπαθιώτη (1888-1944) και Νίκου Καζαντζάκη (1883-1957) και συγκεκριμένα στα έργα τους *Το τάμα της Ανθούλας* (1931-1932) και *Κούρος ή Θησέας* (1949) τα οποία θα σχολιάσουμε υπό το ερμηνευτικό πρίσμα της σχέσης *ομοερωτισμού και αρρενωπότητας*. Επιδιώκοντας μια διεπιστημονική πραγμάτευση στην μελέτη μας, θα αναφερθούμε στις θεωρητικές και επιστημονικές προσεγγίσεις σε έννοιες σχετικές με τον *σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου*, καθώς και στις προσπάθειες ορισμού και σχηματοποίησης αυτών. Ακόμη θα αναδειχθεί η σχέση των υπό εξέταση κειμένων και γενικότερα της (ανα)παράστασης της ομοερωτικής επιθυμίας στα νεοελληνικά κείμενα με το αρχαιοελληνικό παρελθόν. Μέσα από τα κειμενικά παραδείγματα κυρίως του Πλάτωνα, του Πλουτάρχου, του Αισχίνη (αλλά και άλλων), τις απόψεις των μελετητών του θέματος του ομοερωτισμού στην ελληνική αρχαιότητα θα ανιχνεύσουμε το βαθμό επιβίωσης αντιλήψεων και ιδεολογιών περί (ομο)σεξουαλικότητας και αρρενωπότητας των αρχαίων στους νεοέλληνες λογοτέχνες.

Λέξεις- κλειδιά: νεοελληνική λογοτεχνία, ομοερωτισμός, αρρενωπότητα, σπουδές φύλου, σεξουαλικότητα, σεξουαλικός προσανατολισμός, Καζαντζάκης, Λαπαθιώτης, 20^{ος} αιώνας.

Abstract

The aim of this thesis is to trace the way in which male homoerotic desire is associated with masculinity in Greek prose texts of the first half of the 20th century. Although a general outline of the period according to the subject is given, in both the literary and scientific fields, we will focus on the example of the two Greek writers Napoleon Lapathiotis (1888-1944) and Nikos Kazantzakis (1883-1957) and specifically on their works *To τάμα της Ανθούλας* (The Vow of Anthoula) (1931-1932) and *Κούρος ή Θησέας* (Kouros or Theseus) (1949), which we will comment on in the light of the interpretative prism of the relationship between *homoeroticism* and *masculinity*. Seeking an interdisciplinary approach in our study, we will refer to theoretical and scientific perspectives on concepts related to sexual orientation and gender identity, as well as to the attempts of defining and schematizing them. Furthermore, we will highlight the relationship between the texts under examination (and, more generally, the (re)representation of homoerotic desire in modern Greek texts) and the ancient Greek past. Through the textual examples of Plato, Plutarch, Aeschines (but also others) and the views of scholars on the subject of homoeroticism in Greek antiquity, we will trace the degree of survival of the ancient Greek perceptions and ideologies on (homo)sexuality and masculinity in modern Greek literature.

Key words: modern Greek literature, homoeroticism, masculinity, gender studies, sexuality, sexual orientation, Kazantzakis, Lapathiotis, 20th century.

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία έρχεται να προστεθεί ως επιστέγασμα στην διετή φοίτησή μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ) «Κοραΐς» του τμήματος Φιλολογίας του ΕΚΠΑ και να σηματοδοτήσει την ολοκλήρωση μιας καθοριστικής και εξαιρετικά ενδιαφέρουσας ερευνητικής και εκπαιδευτικής διαδρομής στην επιστήμη της νεοελληνικής Φιλολογίας.

Σε όλη τη διάρκεια συγγραφής της εργασίας έγινε προσπάθεια να αξιοποιηθούν τα μεθοδολογικά εργαλεία με τα οποία μας “προίκισε” η σχολή και το τμήμα -ήδη από τα προπτυχιακά μας χρόνια- προκειμένου να ανταποκριθούμε στις σύγχρονες ερευνητικές ανάγκες. Σκοπός είναι πάντοτε -μέσα σε ένα κλίμα υποβάθμισης μεγάλου μέρους των ανθρωπιστικών σπουδών αλλά και υπονόμευσης της αξίας εν γένει της επιστημονικής γνώσης- η νέα γενιά φιλόλογων, με κατάρτιση και θέληση, να ανασυστήσει, να διευρύνει και να ανασυγκροτήσει την επιστήμη μας (ξανά)αναδεικνύοντας την πυρηνική της αξία· πως μήτρα όλων των ανθρωπιστικών επιστημών υπήρξαν πάντοτε τα λογοτεχνικά (και μη) κείμενα και η μελέτη, ανάλυση, σύγκριση και ερμηνεία τους.

Βασικό στόχο του πονήματος αυτού, που διαπερνά κάθε τμήμα του, συνιστά η διεπιστημονική πορεία της φιλολογικής δουλειάς προκειμένου να εξαχθούν ασφαλή (ή ασφαλέστερα) πορίσματα. Η πραγμάτευση του θέματος με το οποίο καταπιάνομαι (ιδωμένη διαλεκτικά μέσα από ζητήματα των ψυχοκοινωνικών, κατά κύριο λόγο, θεωριών και επιστημών) ελπίζω ότι μπορεί να προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες και συμπεράσματα ή έστω να υπογραμμίσει για άλλη μια φορά, υπό μια σύγχρονη όμως οπτική, τεκμηριωμένες ερευνητικές κατευθύνσεις.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή Ευριπίδη Γαραντούδη και τον αναπληρωτή καθηγητή Θανάση Αγάθο για την πολύτιμη βοήθειά τους και κυρίως στην επόπριά μου, ομότιμη καθηγήτρια Χριστίνα Ντουνιά, η οποία μέσα από τις συμβουλές, την παροχή πλούσιας βιβλιογραφίας και τον διαρκή γόνιμο διάλογο, συνέβαλε τα μέγιστα τόσο στη συγκρότηση αυτής της εργασίας όσο και στη δική μου συγκρότηση ως “εν προόδω” φιλόλογου. Θα ήταν παράλειψη να μην εκφράσω και τις εγκάρδιες ευχαριστίες μου, στους μεταπτυχιακούς συμφοιτητές και συμφοιτήτριές

μου, με τους οποίους/-ες από την πρώτη στιγμή γνωριμίας μας αποτελέσαμε μια
ζηλευτή ομάδα.

Κωνσταντίνος Πέττας
Αθήνα, Σεπτέμβριος 2024

Εισαγωγή

Η υπόθεση εργασίας της παρούσας μελέτης εκκινεί από έναν προβληματισμό που προέκυψε αφ' ενός σε σχέση με ένα κοινώς αποδεκτό στερεότυπο που θέλει την ανδρική ομοφυλόφιλη σεξουαλικότητα αιτία συντριβής της παραδοσιακά εννοημένης «αρρενωπότητας» και αφ' ετέρου σε σχέση με την αναπαράσταση των όψεων της ομοερωτικής επιθυμίας στα νεοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα.

Γρήγορα, λοιπόν, διατυπώθηκε το ερώτημα: Συντείνει τελικά η αναπαράσταση του ανδρικού ομοερωτισμού στα κείμενα με μια διαδικασία ταυτοτικής αλλαγής της παραδοσιακά διαμορφωμένης έμφυλης συγκρότησης του ανδρικού υποκειμένου προς μια ταυτότητα με θηλυκά έμφυλα χαρακτηριστικά ή όχι; Προς τη διερεύνηση αυτού του ερωτήματος κατευθύνεται η παρούσα μελέτη. Μέρος μιας αρκετά ευρύτερης υπόθεσης εργασίας που θα αφορούσε εν γένει τα νεοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα τόσο του ποιητικού όσο και του πεζού λόγου, από τον 12^ο αιώνα ως και τις μέρες μας, η δική μας μελέτη ανταποκρινόμενη στη συντομία που οφείλει να χαρακτηρίζει μια διπλωματική εργασία, εστιάζει στο α' μισό του 20^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα σε δύο κείμενα δημιουργών άρρηκτα συνδεδεμένων με τον νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα (*Το τάμα της Ανθούλας* του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη και τον *Κούρο ή Θησεά* του Νίκου Καζαντζάκη). Οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε αυτή η εποχή αναπτύσσονται στο μικρό εισαγωγικό σημείωμα του 3^{ου} Κεφαλαίου.

Θέλοντας όμως να πλαισιώσουμε την ανάλυση και τον σχολιασμό των κειμένων αυτών κατά πρώτον μέσα από τη θεωρητική (και διεπιστημονική) πραγμάτευση όρων όπως *ομοερωτισμός*, *σεξουαλικός προσανατολισμός*, *έμφυλη ταυτότητα* και *αρρενωπότητα* και κατά δεύτερον υπό το πρίσμα της ιδεολογίας και της αισθητικής όπως διαμορφώνεται μέσα από τα αρχαιοελληνικά κείμενα και αφορά στο σχήμα: *ομοερωτισμός και αρρενωπότητα*, καταλήξαμε σε μια τριμερή δομή.

Στο 1^ο Κεφάλαιο επιχειρείται μια θεωρητική επισκόπηση των όρων που θα μας απασχολήσουν στη μελέτη μας. Η επισκόπηση αυτή γίνεται αρχικά μέσα από την παράθεση των δηλώσεις θέσεων (position statements) έγκριτων φορέων αρμόδιων για τα ζητήματα σεξουαλικότητας και φύλου, σε μια προσπάθεια να παρατεθούν σύντομα οι επιστημονικοί ορισμοί. Έπειτα επιχειρείται μια συνοπτική συζήτηση γύρω από την

οπτική και τις θεωρητικές προσεγγίσεις της φεμινιστικής κριτικής και των σπουδών του φύλου, που ιδίως από τη δεκαετία του 1970 και μετά έδωσαν νέα ώθηση στο ζήτημα της κατανόησης των έμφυλων κατασκευών διακρίνοντας τη βιολογική και την κοινωνική διάστασή των (Oakley, 1970¹) ή προτείνοντας μια καθολική εξήγηση μέσω της θεωρίας της επιτελεστικότητας (Butler, 1990²) και συνδέοντας το φύλο με τη σεξουαλικότητα. Φυσικά δίδεται και η βιολογική πραγμάτευση του ζητήματος του φύλου, που δεν αντιλαμβάνεται το έμφυλο υποκείμενο ως –πάντοτε από άποψης φύλου- *tabula rasa* (Balthazart³). Τελικά, με την κατάδειξη της στερεοτυπικής ταύτισης (ιδίως μέσω των “τεχνών του συρμού” στον ελληνικό χώρο) του ομόφυλου ανδρικού σεξουαλικού προσανατολισμού με την κατασκευή μιας γκροτέσκας καρικατούρας με διογκωμένα γυναικεία χαρακτηριστικά, ανοίγει ο δρόμος για τον εντοπισμό ή όχι αυτής της ταύτισης (και αν συμβαίνει σε ποιο βαθμό συμβαίνει) στο λογοτεχνικό πεδίο.

Το 2^ο Κεφάλαιο επιχειρεί μια περιδιάβαση στα αρχαιοελληνικά κείμενα και αναζητά κι εκεί τον τρόπο με τον οποίο συσχετίζονται τα σημαίνοντα *ομοερωτισμός* και *αρρενωπότητα*. Παραθέτοντας και σχολιάζοντας χωρία κυρίως από το Πλατωνικό *Συμπόσιο*, τον *Ερωτικό* του Πλουτάρχου και το *Κατά Τιμάρχου του Αισχίνη* και διερευνώντας τις συζητήσεις των μελετητών της αρχαιότητας γύρω από το ζήτημα της (ομο)σεξουαλικότητας επιθυμούμε να αναδείξουμε την, θέση πια, ότι στη σκέψη των αρχαίων ελλήνων «τα δύο σημαίνοντα, *ομοερωτισμός* και *αρρενωπότητα*, δεν βρίσκονται σε σύγκρουση»⁴, όπως σημειώνεται και στην τελευταία πρόταση του κεφαλαίου. Ακόμη θα παρατηρήσουμε πως η καταφυγή στα αρχαιοελληνικά κείμενα είναι αναγκαία για τον επαρκέστερο σχολιασμό των νεότερων κειμένων μιας και, όπως θα δούμε εναργέστερα στη συνέχεια, αυτά αντλούν πολλά από το αρχαιοελληνικό παρελθόν.

Στο 3^ο Κεφάλαιο αφού αναλυθούν οι λόγοι για τους οποίους στην πρώτη πεντηκονταετία του 20^{ου} αιώνα τίθενται οι βάσεις για την ορατότητα και ανάπτυξη του ομοερωτικού λόγου στην Ελλάδα και διεθνώς καθώς και για την συστηματικότερη πια επιστημονική ανάλυση της σεξουαλικότητας, σχολιάζονται τα

¹ Oakley Ann, *Sex, Gender and Society*, Maurice Temple Smith Limited, Great Britain 1972.

² Butler Judith, *Αναταραχή Φύλου: Ο Φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (μτφ. Γιώργος Καράμπελας, επιμ. Βενετία Καντσά- Χριστίνα Σπυροπούλου), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010 (α' εκδ.: 2006)[τίτλος πρωτοτύπου: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, 1^η εκδ.: 1990].

³ Balthazart Jacques, *Η βιολογία της Ομοφυλοφιλίας* (μτφ. Λύο Καλοβυρνάς, επιστ. εποπτεία Χριστίνα Δάλλα), ΠΕΚ, Αθήνα 2016, σ. 131.

⁴ Βλ. Κεφάλαιο 2^ο.

έργα των δύο λογοτεχνών, πάντα υπό τον ερευνητικό/ερμηνευτικό άξονα της σχέσης ομοερωτισμού και αρρενωπότητας.

Θα υπογραμμισθούν, συμπερασματικά, τα πορίσματα της εργασίας καθώς και οι δρόμοι που ανοίγονται ως προς τη διερεύνηση αυτής της ουσιώδους σχέσης στα λογοτεχνικά κείμενα.

Τέλος, στο παράρτημα, εκτός από τα δύο σύντομα ποιήματα [*Η δικαία εκδίκησις*⁵ (1830) του Γεωργίου Τερτσέτη και *Ο επαναπαυόμενος αθλητής*⁶ (1910) του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη (πεζό ποίημα)] τα οποία σχολιάζονται στο κυρίως μέρος, καθώς και το φωτογραφικό υλικό, διατίθενται όλες οι ηλεκτρονικές πηγές που χρησιμοποιούνται στη μελέτη, σε μορφή QR Code, για ευκολότερη πρόσβαση σ' αυτές.

⁵ Το κείμενο άντλησα από: Οταμπάσης Χαράλαμπος, *Νεοελληνική ποίηση και ανδρική ομοφυλοφιλία (1830-2020): queer θεωρία και κριτική στη Νεοελληνική Φιλολογία*, διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ), Κομοτηνή 2022, σσ. 253-255.

⁶ Το κείμενο άντλησα από: Σπετσιώτης Τάκης, *Χαίρε Ναπολέων*, Άγρα, Αθήνα 1999, σσ.288-289. Στο βιβλίο αυτό ο Τάκης Σπετσιώτης πέρα από το δοκίμιό του για τον Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, ανθολογεί 63 πεζά ποιήματα του ποιητή, ένα από τα οποία είναι *Ο επαναπαυόμενος αθλητής*.

Κεφάλαιο 1^ο

Σεξουαλικός προσανατολισμός, ταυτότητα φύλου και αρρενωπότητα:

Η πραγμάτευση των όρων/ μια σύντομη επισκόπηση

Το ζήτημα της συγκεκριμενοποίησης του ακριβούς μηχανισμού και των ιδιαίτερων πτυχών του σεξουαλικού προσανατολισμού, έχει απασχολήσει πληθώρα θεωρητικών και επιστημόνων από αρκετά διαφορετικά ερευνητικά-επιστημονικά πεδία. Η μαρτυρημένη ύπαρξη εκδοχών της σεξουαλικής έλξης πέρα από τα όρια του “ετεροκανονικού” μοντέλου ήδη από τους αρχαίους πολιτισμούς⁷ καθώς και η στατιστική σταθερότητα⁸ με την οποία οι μη ετερόφυλες έλξεις συνεχίζουν να εμφανίζονται διαχρονικά, διατοπικά και σε διαφορετικά κοινωνικά συμφραζόμενα, ιστορικές συνθήκες και πολιτισμικά περιβάλλοντα, έχουν εγείρει το ενδιαφέρον για την έρευνα ως προς την αιτιότητα του φαινομένου, την συγκρότηση των χαρακτηριστικών του ή/ και τον συσχετισμό του με άλλους τομείς της ανθρώπινης προσωπικότητας αφ’ ενός και της συγκριτικής παρατήρησης με τον κόσμο των ζώων αφ’ ετέρου. Ένας ακόμη όρος που έρχεται να προστεθεί και να συνδεθεί κατά ένα τρόπο με τις όψεις της σεξουαλικότητας και των κατευθύνσεών της είναι η λεγόμενη ταυτότητα φύλου ή, όπως έχει επικρατήσει να ονομάζεται από τις σπουδές φύλου,

⁷ Με σημαντικά μάλιστα γραπτά μνημεία επί του θέματος σε “πολιτισμούς αναφοράς” όπως ο κλασικός αρχαιοελληνικός (βλ. Κεφάλαιο 2^ο).

⁸ Πράγματι μέχρι τα τελευταία χρόνια, τα ποσοστά του μη ετερόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού στον πληθυσμό παρουσίαζαν μια σχετική σταθερότητα περίπου στο 10%· ένα ποσοστό σχεδόν ίδιο, ήδη από την εποχή της πρώτης στο είδος της συστηματικής μελέτης, εκείνης του Alfred Kinsey, στην οποία έως 5%-10% των ανδρών είχαν αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά ομοφυλοφιλικό προσανατολισμό στις ΗΠΑ, κατά την εποχή διεξαγωγής της έρευνας (βλ. Kinsey Alfred C.- Pomeroy Wardell B.- Martin Clyde E., *Sexual Behavior in the human male*, W. B. Saunders Company, Philadelphia 1948). Ωστόσο, συστηματικές έρευνες την τελευταία πενταετία παρ’ ότι παρουσιάζουν μια μικρή αύξηση στο ποσοστό αυτό στον γενικό πληθυσμό, στην περίπτωση της λεγόμενης Generation Z (νέοι γεννημένοι από το 1997 έως το 2012) το ποσοστό του μη ετερόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού παρουσιάζει μια αρκετά θεαματική αύξηση με ποσοστά που παγιώνονται στο 20%, ενώ σε ορισμένες έρευνες το ξεπερνούν κατά μερικές μονάδες. Παρ’ ότι σ’ αυτές τις έρευνες ο γυναικείος πληθυσμός παρουσιάζει μεγαλύτερα ποσοστά (περ. 30%), σημαντική είναι και η αύξηση στην ανδρική περίπτωση. Παρατίθενται ενδεικτικές έρευνες της τελευταίας πενταετίας, με τα ποσοστά των ερωτηθέντων της generation z, οι οποίοι απάντησαν πως έχουν μη ετερόφυλο σεξ. προσανατολισμό, να δίνονται σε παρένθεση:

GALLUP (2024): <https://news.gallup.com/poll/611864/lgbtq-identification.aspx> (περ. 22%) (βλ. QR Code 1)

NBC news (2023): <https://www.nbcnews.com/nbc-out/out-news/nearly-30-gen-z-adults-%20identify-lgbtq-national-survey-finds-rcna135510> (περ. 28%) (βλ. QR Code 2)

IPSOS (2021): https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-06/LGBT%20Pride%202021%20Global%20Survey%20Report_3.pdf (περ. 18%) (βλ. QR Code 3)

έμφυλη ταυτότητα. Και πάλι η έννοια της ταυτότητας του φύλου, η μελέτη των διαφορετικών φυλετικών χαρακτηριστικών, η ύπαρξη ορίων ανάμεσά τους και το αν και κατά πόσο τα όρια αυτά είναι τελικά διάτρητα ή “φαινομενικά” έχει εξελιχθεί, με έμφαση από τη δεκαετία του ’70 και μετά, σε ένα δημοφιλές, πολύπτυχο και εξαιρετικά ενδιαφέρον επιστημονικό *desitaratum*. Μιλώντας γι’ αυτό το θέμα και εξετάζοντας τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία βλέπουμε με καθαρότητα ότι οι προσεγγίσεις στην μελέτη και αποσαφήνιση των δύο αυτών πολυδιάστατων όρων γίνονται -θα λέγαμε- από διαφορετικά “ορμητήρια” τα οποία κάποτε συναντούν το ένα το άλλο, αλληλοσυμπληρώνονται ή αντικρούονται, αλλά πάντως βρίσκονται σε έναν συνεχή διάλογο. Παρ’ ότι αρκετοί κλάδοι έχουν εισέλθει σ’ αυτή την αναζήτηση, τα βασικά “ορμητήρια” ή καλύτερα “σχολές” που θα εντοπίζαμε είναι η *βιολογική*, η *κοινωνική* και η *ψυχαναλυτική*.

Σε τούτη τη θεωρητική επισκόπηση θα γίνει προσπάθεια να εξετασθούν με περιεκτικότητα και συντομία οι βασικές αρχές, τα πορίσματα, τα θεωρητικά μοντέλα και οι επισημάνσεις των τριών αυτών “σχολών”. Επιδιώκεται η καταγραφή μας να προέρχεται κατά κύριο λόγο από έγκυρες και τεκμηριωμένες μελέτες επί του θέματος, που αξιοποιούν όλα τα σύγχρονα μεθοδολογικά εργαλεία, ευρισκόμενες όμως σε διάλογο με όλες τις προηγούμενες θεωρήσεις.

Πρώτα, πρώτα, είναι σκόπιμο να παραθέσουμε τις δηλώσεις θέσεων (*position statements*) έγκριτων φορέων, με τις οποίες ορίζουν τις δύο αυτές κομβικές έννοιες-όρους (*σεξουαλικός προσανατολισμός* και *ταυτότητα φύλου*), και αποτελούν τη δεδομένη στιγμή το εγκυρότερο σημείο αναφοράς σε σχέση ακριβώς με τις έννοιες αυτές.

Σύμφωνα με την American Psychological Association:

Ο σεξουαλικός προσανατολισμός αναφέρεται σε ένα διαρκές πρότυπο συναισθηματικών, ερωτικών, και/ή σεξουαλικών έλξεων προς άνδρες, γυναίκες, ή και τα δύο φύλα. Ο σεξουαλικός προσανατολισμός επίσης αναφέρεται στην αίσθηση ταυτότητας ενός ατόμου βασιζόμενη σ’ αυτές τις έλξεις, σε σχετικές συμπεριφορές, και ένταξη του σε μια κοινότητα άλλων που μοιράζονται αυτές τις έλξεις. Η έρευνα εδώ και αρκετές δεκαετίες έχει δείξει ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός κυμαίνεται σε ένα φάσμα, από αποκλειστική έλξη προς το άλλο φύλο μέχρι αποκλειστική έλξη προς το ίδιο φύλο.

Ωστόσο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός συνήθως συζητείται με όρους τριών κατηγοριών:

- Ετεροφυλόφιλος (έχοντας συναισθηματικές, ερωτικές ή σεξουαλικές έλξεις προς μέλη του αντίθετου φύλου)
- Ομοφυλόφιλος (έχοντας συναισθηματικές, ερωτικές ή σεξουαλικές έλξεις προς μέλη του ίδιου φύλου)
- Αμφιφυλόφιλος (έχοντας συναισθηματικές, ερωτικές ή σεξουαλικές έλξεις τόσο προς άνδρες όσο και γυναίκες).⁹

Ακόμη, σε σχέση με την *ταυτότητα φύλου*, τις συνιστώσες της και τον συσχετισμό ή μη με τον *σεξουαλικό προσανατολισμό* επισημαίνει:

Ο σεξουαλικός προσανατολισμός διακρίνεται από άλλες συνιστώσες του φύλου και του γένους¹⁰, συμπεριλαμβανομένου του βιολογικού φύλου (ανατομικά, φυσιολογικά και γενετικά χαρακτηριστικά που συσχετίζονται με το να είναι κανείς αρσενικό ή θηλυκό), της ταυτότητας φύλου¹¹ (η ψυχολογική αίσθηση του να είναι κανείς αρσενικό ή θηλυκό) και του κοινωνικού ρόλου του φύλου¹² (οι πολιτιστικές νόρμες που ορίζουν τη θηλυκή και αρσενική συμπεριφορά).¹³

Επιπρόσθετα η American Psychiatric Association αναφέρει σε σχέση με τα παραπάνω ότι «οι διαφορετικοί σεξουαλικοί προσανατολισμοί και ταυτότητες φύλου υφίστανται ως μέρος της ανθρώπινης κατάστασης»¹⁴, τονίζοντας τη θέση ότι «η APA επαναβεβαιώνει ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η κατάσταση φυλετικών

⁹ American Psychological Association, «Understanding sexual orientation and homosexuality», (Οκτώβριος 29, 2008) <https://www.apa.org/topics/lgbtq/orientation> (QR Code 4) (Η μετάφραση από το πρωτότυπο δική μου)

¹⁰ Στην αγγλική γλώσσα υπάρχουν οι όροι *sex* και *gender*, όπου ο πρώτος αναφέρεται στο βιολογικό φύλο και σε ανατομικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με αυτό, ενώ ο δεύτερος στη διάσταση της κοινωνικής κατασκευής του φύλου. Για περισσότερα βλέπε στη συνέχεια, σ. 11.

¹¹ Στο πρωτότυπο: *gender identity*

¹² Στο πρωτότυπο: *social gender role*

¹³ Ο.π., στο ίδιο.

¹⁴ American Psychiatric Association, «Position Statement on Issues Related to Sexual Orientation and Gender Minority Status», (Ιούλιος, 2020): <https://www.psychiatry.org/File%20Library/About-APA/Organization-Documents-Policies/Policies/Position-Sexual-Orientation-Gender-Minority-Status.pdf> (QR Code 5)(Η μετάφραση από το πρωτότυπο δική μου)

μειονοτήτων¹⁵ είτε εκδηλώνονται στην πράξη, ως φαντασίωση, ή ταυτότητα, δεν υπονοούν καμία εξ' ορισμού βλάβη στην κρίση, στην σταθερότητα, στην αξιοπιστία ή στις γενικές κοινωνικές ή επαγγελματικές ικανότητες [ενν. του ατόμου].»¹⁶.

Ακόμη, αναφορικά με τον ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό, η American Psychiatric Association επαναλαμβάνει ορισμένα από τα παραπάνω σε παλαιότερο Position Statement, υποστηρίζοντας ότι από την πλευρά της ψυχικής υγείας «δεν υπάρχει λόγος για αλλαγή του σεξουαλικού προσανατολισμού»¹⁷. Παρόμοια δήλωση γίνεται και από το Royal College of Psychiatrists σε σχετικό Position Statement¹⁸ μιλώντας για έναν συνδυασμό βιολογικών και μετα-γεννητικών περιβαλλοντικών παραγόντων στη διαμόρφωση του σεξ. προσανατολισμού καθώς και για την ύπαρξη ενός μεγάλου σώματος ερευνητικών πορισμάτων τα οποία υποστηρίζουν ότι ο μη ετερόφυλος σεξ. προσανατολισμός είναι συμβατός με τη φυσιολογική ψυχική υγεία και κοινωνική προσαρμογή. Ακόμη, σχετικά με τις διακρίσεις ή τη λανθασμένη αντίληψη του ομόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού ως ασθένειας, η Ελληνική Ψυχιατρική Εταιρεία προέβη τον Ιανουάριο του 2024 σε ευθύνοπτο δελτίο τύπου στο οποίο δήλωνε τα εξής: «Η Ελληνική Ψυχιατρική Εταιρεία (ΕΨΕ) τονίζει, ρητά και κατηγορηματικά, ότι η ομοφυλοφιλία δεν αποτελεί ψυχική νόσο.»¹⁹

Φεμινιστική κριτική και έμφυλες σπουδές

¹⁵ Στο πρωτότυπο: *gender minority status*

¹⁶ Ο.π., στο ίδιο.

¹⁷ American Psychiatric Association, «Position Statement on Issues Related to Homosexuality», (Δεκέμβριος 2013): <https://www.psychiatry.org/File%20Library/About-APA/Organization-Documents-Policies/Policies/Position-Sexual-Orientation-Gender-Minority-Status.pdf> (Η μετάφραση από το πρωτότυπο δική μου)

¹⁸ Royal College of Psychiatrists, «Royal College of Psychiatrists' statement on sexual orientation», (Απρίλιος 2014): https://www.rcpsych.ac.uk/pdf/PS02_2014.pdf (QR Code 6)

¹⁹ Ελληνική Ψυχιατρική Εταιρεία, *Δελτίο Τύπου*, (Αθήνα 25/1/2024): <https://psych.gr/deltio-tyrou-tis-ellinikis-psihiatrikis-etaireias/> (QR Code 7). Η ΕΨΕ προέβη σ' αυτή την κατηγορηματική δήλωση έπειτα από απόψεις/θέσεις που υποστηρίχθηκαν δημόσια από ορισμένους συντηρητικούς κύκλους, κομματικές παρατάξεις και κινήσεις, ενόψει της ψήφισης του νόμου περί ισότητας στον πολιτικό γάμο. Κυρίως προέβη σε δημοσίευση του συγκεκριμένου δελτίου τύπου, μετά από τοποθετήσεις που συνόδευσαν την ανακοίνωση της Ιεράς Συνόδου [«Ιερά Σύνοδος: Η ανακοίνωση για το γάμο ομόφυλων ζευγαριών», *Η Καθημερινή* (23/1/2024): <https://www.kathimerini.gr/society/562844434/iera-synodos-i-anakoynosi-gia-ton-gamo-omofylon-zevgarion/> (QR Code 8)] λίγες εβδομάδες πριν ο προαναφερθείς νόμος γίνει αντικείμενο συζήτησης και τελικά υπερψηφιστεί με 176 «ναι» από το ελληνικό Κοινοβούλιο στις 15 Φεβρουαρίου 2024 [Νόμος 5089/2024, Ισότητα στον πολιτικό γάμο, τροποποίηση του Αστικού Κώδικα σε άλλες διατάξεις, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 27/Α'/16-2-2024)].

Τα ζητήματα του φύλου και της σεξουαλικότητας απασχόλησαν αρκετά σε θεωρητικό επίπεδο τον δυτικό κόσμο, σε συνδυασμό μάλιστα με το ενδιαφέρον για τον τρόπο συγκρότησης περισσότερων συλλογικών ταυτοτήτων. Εντός του φεμινιστικού κινήματος συμβατικά διαιρεμένου σε τρία κύματα²⁰ και με την ανάπτυξη των Γυναικείων Σπουδών (Women's Studies) επιχειρήθηκε για πρώτη φορά συστηματικά –και ενίοτε με ισχυρό πολιτικό πρόσημο- η “ανατομία του φύλου” κυρίως εν σχέσει με τα κοινωνιολογικά του συμφραζόμενα, την *ομαδοποίηση* και ιεράρχηση των υποκειμένων αλλά και τις σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονταν, από μια πατριαρχική ηγεμονία εις βάρος των γυναικών. Η έρευνα στα ζητήματα συγκρότησης του φύλου εντάθηκε και προκειμένου να συμπεριλάβει όλα τα έμφυλα υποκείμενα- πράγμα που φαινόταν, σε ακαδημαϊκό επίπεδο, να επισκιάζουν ή έστω να δυσκολεύουν οι όροι «φεμινισμός» και «γυναικείες σπουδές»- οδήγησε στην ανάδειξη του όρου Έμφυλες Σπουδές (Gender Studies). Ήδη από τη δεκαετία του '70 αποκρυσταλλώνεται μια κομβική διάκριση· η διάκριση του φύλου σε βιολογικό και κοινωνικό. Έχοντας προηγηθεί το *Sexual Politics* (1970)²¹ της Kate Millet στο οποίο αρχίζουν να διαφαίνονται καθαρά οι πρώτες προσπάθειες του διαχωρισμού, η κοινωνιολόγος Ann Oakley στο έργο-σταθμό για τις έμφυλες αλλά και τις ανθρωπιστικές σπουδές γενικότερα, *Sex, gender and Society* (1972)²², όρισε τις έννοιες βιολογικό και κοινωνικό φύλο ενώ προσπάθησε να περιγράψει τους άξονες πάνω στους οποίους συγκροτείται το φυλετικό δίπολο. Βασικές θέσεις του έργου της²³ είναι ο ορισμός του βιολογικού φύλου (sex) ως εκείνο που αναφέρεται στις βιολογικές διαφορές αρσενικού και θηλυκού και στην βιολογική (και ορατή) διαφορά των γεννητικών οργάνων και των αναπαραγωγικών τους λειτουργιών· ο ορισμός του κοινωνικού φύλου (gender) , που αναφέρεται σε ρόλους, συμπεριφορές και χαρακτηριστικά που “φοριούνται” από την κοινωνία στα υποκείμενα (πολλά δηλαδή από τα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τα σημαίνοντα “άνδρας” και “γυναίκα” δεν είναι εγγενή αλλά μαθαίνονται, πράγμα που θα αναπτύξει αρκετά ο Foucault θεωρώντας τη διαφορά των φύλων ως έναν από τους εξουσιαστικούς μηχανισμούς

²⁰ Χρονικά τοποθετούνται: το πρώτο στα τέλη του 19ου αιώνα – αρχές 20ου, το δεύτερο περίπου στα 1970 και το τρίτο από το 1990 και έπειτα. Κριτική ασκήθηκε και μεταξύ των κινήματων αυτών, από τα νεότερα στα προηγούμενα.

²¹ Millet Kate, *Sexual Politics*, Doubleday, United States 1970.

²² Oakley Ann, *Sex, Gender and Society*, Maurice Temple Smith Limited, Great Britain 1972.

²³ Έργο με εμφανή διεπιστημονικότητα αφού ενσωματώνει γνώσεις από την ανθρωπολογία, την ψυχολογία και την κοινωνιολογία ούτως ώστε να παράσχει μία ολοκληρωμένη ανάλυση του τρόπου με τον οποίο κατασκευάζονται και διατηρούνται οι ρόλοι φύλου σε διαφορετικές κοινωνίες και ιστορικές περιόδους.

επιβολής και κανονικοποίησης)· αλλά και πραγμάτευση ζητημάτων όπως η επίδραση των ρόλων φύλου στα άτομα ή η κριτική στο βιολογικό ντετερμινισμό. Η παράλληλη πολιτική στόχευση του βιβλίου ανιχνεύεται στο κάλεσμα για κοινωνική αλλαγή στην κατεύθυνση μιας πιο ισότιμης κοινωνίας.

Τη διάκριση που περιγράψαμε παραπάνω (sex-gender) έρχεται να ανατρέψει ή καλύτερα να “αναταράξει”- η Judith Butler με το εμβληματικό βιβλίο της *Αναταραχή φύλου*²⁴ [*Gender trouble* (1990)], με το οποίο διατυπώνει την πυρηνική και ρηξικέλευθη θέση ότι μέσα από επαναλαμβανόμενες επιτελεστικές πράξεις εντός ενός λογοθετικού πλαισίου, διαμορφώνεται το έμφυλο υποκείμενο·

Η θέση μου εδώ είναι ότι δεν χρειάζεται να υπάρχει “πράττων πίσω από την πράξη”, αλλά ότι ο “πράττων” κατασκευάζεται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους εντός και δια μέσου της πράξης. [...] Εδώ καταπιάστηκα με τη λογοθετικά μεταβλητή κατασκευή του εαυτού εντός και διά μέσου των πράξεών του και αντιστρόφως.²⁵

ενώ εντάσσει στη συζήτηση το ζήτημα της σεξουαλικότητας. Αρκετά μεγάλη είναι η επιρροή της Μπάτλερ από τον Freud και ειδικά από μελετήματα και θέσεις του που παρουσιάζονται κυρίως στο *Πένθος και Μελαγχολία*²⁶ και που η ίδια η Μπάτλερ χρησιμοποιεί για τους ισχυρισμούς της²⁷. Κατά μία έννοια όμως η «μελαγχολία του φύλου» και γενικότερα η Φροϋδική ψυχαναλυτική συζήτηση για την ταύτιση ή μη με τα έμφυλα γονεϊκά υποκείμενα στη διαμόρφωση της σεξουαλικότητας, αμφισβητείται έντονα από τις σύγχρονες ψυχο-επιστήμες, κυρίως λόγω της ύπαρξης ευρύτατων κλινικών δεδομένων· όχι πια έωλων θεωρητικών προσεγγίσεων.

Η βιολογία και το φυλετικό «υπόστρωμα»

²⁴ Butler Judith, *Αναταραχή Φύλου: Ο Φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (μτφ. Γιώργος Καράμπελας, επιμ. Βενετία Καντσά- Χριστίνα Σπυροπούλου), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010 (α' εκδ.: 2006)[τίτλος πρωτοτύπου: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, 1^η εκδ.: 1990], στο εξής: Butler και αριθμός σελίδας/-ων

²⁵ Butler, σ. 185

²⁶ Freud Sigmund, «Trauer und Melancholie» (Πένθος και μελαγχολία), *Internationale Zeitschrift für Ärztliche Psychoanalyse* [International Journal for Medical Psychoanalysis], 4 (6), 1917, σ.288- 301

²⁷ Βλ. το αντίστοιχο Κεφάλαιο της Butler: «ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ, ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΦΥΛΟΦΙΛΙΚΗΣ ΜΗΤΡΑΣ: ΙΙΙ Ο Φρόυντ και η μελαγχολία του φύλου» στο: Butler, σ. 88.

Παρά το γεγονός ότι μία πληθώρα επιστημόνων από αρκετά και ποικίλα ερευνητικά πεδία δέχεται την κοινωνική διάσταση της συγκρότησης της ταυτότητας φύλου, η διαφορά των βιολόγων με προσεγγίσεις θεωρητικών του φεμινισμού και των έμφυλων σπουδών έγκειται στο ποια και πόσα στοιχεία του φύλου μπορεί να έχουν βιολογική και πόσα κοινωνική αιτιότητα. Ο Balthazart υποστηρίζει πως κανείς δεν γεννιέται φυλετικά ουδέτερος. Στο 5^ο Κεφάλαιο του βιβλίου του *Η Βιολογία της Ομοφυλοφιλίας* στο οποίο καταπιάνεται με τις «Έμφυλες διαφορές στον άνθρωπο» λέει ενδεικτικά τα εξής:

Στον άνθρωπο, όπως και στα περισσότερα ζωικά είδη, υπάρχουν πολλές σωματικές, λειτουργικές και συμπεριφορικές διαφορές ανάμεσα στα φύλα. Αυτό σημαίνει ότι σε μια ποσοτική μελέτη σε επαρκή αριθμό ατόμων θα παρατηρηθεί στατιστικά σημαντική διαφορά στα αποτελέσματα που θα προκύψουν για τους άνδρες και τις γυναίκες.²⁸

Ακόμα, εκτός από τις διαφορές στα σεξουαλικά όργανα, τα δευτερεύοντα σεξουαλικά χαρακτηριστικά, τις ορμονικές διαφορές, τις νευροανατομικές διαφορές και τις διαφορές σε πτυχές του μεταβολισμού²⁹, ο Balthazart επιχειρεί να απαριθμήσει και διαφορές που απαντούν σε εκδοχές της συμπεριφοράς:

Σε συμπεριφορικό επίπεδο, οι διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι εξίσου πολλές. Λόγου χάρη, οι άνδρες είναι κατά μέσον όρο πιο επιθετικοί από τις γυναίκες. Επίσης υπάρχουν αναπαραγωγίμες γνωστικές διαφορές μεταξύ των φύλων, αλλά συχνά έχουν μικρότερη σημασία. Επί παραδείγματι, οι γυναίκες διαθέτουν καλύτερες γλωσσικές δεξιότητες (...) απ' ότι οι άνδρες, ενώ οι άνδρες είναι καλύτεροι στους μαθηματικούς λογισμούς και στην ανάλυση των χωρικών σχέσεων μεταξύ αντικειμένων.³⁰

«Αρρενωπότητα» και ομοερωτισμός

²⁸ Balthazart Jacques, *Η βιολογία της Ομοφυλοφιλίας* (μτφ. Λύο Καλοβυρνάς, επιστ. εποπτεία Χριστίνα Δάλλα), ΠΕΚ, Αθήνα 2016, σ. 131.

²⁹ Όλες οι αναφερθείσες διαφορές στο Balthazart, ό.π., σσ. 131- 132.

³⁰ Balthazart, ό.π., σ. 132

Μιλώντας για «αρρενωπότητα» και «αρρενωπά» στοιχεία, μιλάμε στην ουσία για «χαρακτηριστικά που παραδοσιακά θεωρούνται τυπικά και κατάλληλα για το φύλο των ανδρών»³¹. χαρακτηριστικά δηλαδή που διαχρονικά εντοπίζονται να εκπροσωπούνται από το ανδρικό φύλο. Αναφερόμαστε σε μια ευρεία γκάμα, από χαρακτηριστικά και εκδοχές της συμπεριφοράς («ανδρικός» τρόπος ομιλίας, κινήσιολογία), της προσωπικότητας (γενναιότητα, ανδρεία, αυθορμητισμός) ή εξωτερικά (π.χ. συγκεκριμένος τύπος ένδυσης, κόμμωσης κτλ.). Στο πέρασμα των αιώνων κάποια από αυτά παρέμειναν αμετάβλητα ενώ κάποια άλλα υπέστησαν σημαντικές μεταβολές ως προς το αν αποτελούν σημάδια (μόνο) του ανδρικού φύλου. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι ορισμοί και οι αντιλήψεις περί αρρενωπότητας παρουσιάζουν ρευστότητα και αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου.

Σκοπός σ' αυτή την συνοπτική επισκόπηση δεν είναι βέβαια μια ιστορική παράθεση των όψεων της ίδιας της αρρενωπότητας· περισσότερο μας ενδιαφέρει ο συσχετισμός της με την έμμεση ή άμεση ομόφυλη ερωτική έλξη. Και πάλι όσον αφορά στον συσχετισμό ομοερωτισμού και αυτών των «αρρενωπών» χαρακτηριστικών, η συζήτηση είναι αρκετά μεγάλη. Είναι όμως κατά ένα τρόπο, «πανθομολογούμενο» στερεότυπο ότι η ύπαρξη σε ένα άτομο του ανδρικού φύλου ομοερωτικής επιθυμίας συνιστά λιγότερο ή περισσότερο συντριβή μιας παραδοσιακής αρρενωπότητας. Συχνά η ομοφυλοφιλία δεν συζητιέται απλώς ως πτυχή του ερωτικοσεξουαλικού προσανατολισμού αλλά ως ταυτοτικό χαρακτηριστικό μιας γκροτέσκας καρικατούρας, με διογκωμένα θηλυκά χαρακτηριστικά (μιλάμε πάντα για την περίπτωση αρρένων υποκειμένων) , που πόρρω απέχει απ' ότι θεωρείται από το κοινωνικό συνειδητό ως *αρρενοποιημένη ταυτότητα*. Εντός του ελληνικού καθεστώτος αληθείας³² μεγάλο ρόλο στην εγκαθίδρυση αυτής της στερεοτυπικής αντίληψης διαδραμάτισε, στη σύγχρονη ιστορία, πέρα από τη δράση και τη ρητορική υπερσυντηρητικών ομάδων με εξουσιαστική επιρροή, και η τυποποίηση της ομόφυλης επιθυμίας και του ομοφυλόφιλου με το «άλλο», με το πέρα από το «αρρενοποιημένο/ αρρενωπό», μέσω της αναπαράστασης σε «τέχνες του συρμού»· κυρίως μέσω της τηλεοπτικής

³¹ Cambridge dictionary, λήμμα: masculinity.

³² Κατά τον Φουκώ δεν υφίσταται μία «αλήθεια» αλλά πολλά «καθεστώτα αληθείας» και μια βούληση που τείνει προς την αλήθεια χωρίς να πετυχαίνει την κατάκτησή της. Εδώ μιλούμε για μια διαμορφωμένη στερεοτυπική κατάσταση στον ελληνικό κοινωνικό χώρο, που περνά ως πραγματικότητα και σχετίζεται με ζητήματα της σεξουαλικότητας. Βλ. περισσότερο για το Φουκωϊκό «καθεστώτος αληθείας» στο: Foucault Michel, *Εξουσία, γνώση και ηθική* (μτφ. Ζήσης Ζαρίκας), Ύψιλον, Αθήνα 1987, σ. 34.

αποτύπωσης. Ο Κωνσταντίνος Κυριακός στο βιβλίο του *Ελληνική τηλεόραση και ομοερωτισμός: Οι σειρές μυθοπλασίας (1975-2019)*³³ ασχολείται μεταξύ άλλων μεθοδικά με αυτή την αναπαράσταση, «[τ]η διαμόρφωση του τηλεοπτικού ομοφυλόφιλου τύπου και στερεότυπου, [...] και όταν το στερεότυπο χρησιμοποιούμενο κατ' επανάληψη σε μακρές διακειμενικές ακολουθίες, γίνεται πλήρως αποδεκτό απ' το κοινό και ισχύει πια ως “σύμβαση”»³⁴. Το ότι δίνουμε εδώ τόσο βάρος στην τηλεοπτική και όχι τη θεατρική ή την κινηματογραφική αναπαράσταση, μπορεί να στηριχθεί στο ότι και το θέατρο και ο κινηματογράφος απευθύνονταν και απευθύνονται σε σαφώς μικρότερη μερίδα του πληθυσμού, σε αντίθεση με την καθολικότητα της τηλεοπτικής απεύθυνσης. Έτσι είναι πιο εύκολο να δημιουργηθεί και να παγιωθεί εξ' αιτίας του τηλεοπτικού μέσου αυτή η σύμβαση. Δεν απορρίπτουμε το ότι μπορεί ήδη το “καρικατουρίστικο” στερεότυπο να κυκλοφορούσε ή να φημολογούνταν στους κοινωνικούς κόλπους αλλά μέσα από την επανάληψη της αναπαράστασής του σίγουρα καθιερώθηκε. Η παγίωση της εξίσωσης: ομοφυλόφιλος-θηλυπρεπής- ασόβαρος-δειλός (κ.α. αποδόσεις αυθαίρετων συσχετισμών) για αρκετό διάστημα δεν συνάντησε αντίδραση ακόμη και από άτομα και συλλογικότητες ατόμων με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό, που έβλεπαν αυτό τους το χαρακτηριστικό να διαστρεβλώνεται, διαμορφώνοντας ένα τύπο εντελώς ξένο από τη δική τους, βιωμένη πραγματικότητα. Αυτό εξηγεί εν μέρει ο Κυριακός λέγοντας ότι: «ακόμη κι αν κάποιος αποτελεί μέλος μιας πραγματικής ή συμβολικής μειονότητας, όποια και αν είναι η φύση της, αυτή η ιδιότητα δεν συνεπάγεται τη βούληση ή τη δέσμευση του να προτείνει άλλες αναπαραστάσεις από εκείνες που επιβάλλει η κυρίαρχη ομάδα. Συχνότερα επιχειρεί να ταυτοποιήσει μια ανάγνωση “από το αντίθετο ρεύμα” αλλά και να συντελέσει στην επανοικειοποίηση, ακόμη αρνητικών, εικόνων, ιστοριών και χαρακτήρων από το (ομοφυλόφιλο) κοινό.»³⁵

Παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια (κυρίως την τελευταία πενταετία) παρατηρείται διεθνώς μια μαζική στροφή της τηλεοπτικής και κινηματογραφικής αναπαράστασης του ανδρικού ομοερωτισμού, που ανταποκρίνεται στη γενικότερη ποικιλία των περιπτώσεων αλλά μακριά από τη γελοιογράφηση και την καρικατούρα, στα “εδάφη” ιδιαίτερα της ελληνικής κοινωνίας η στερεοτυπική αντίληψη

³³ Κυριακός Κωνσταντίνος, *Ελληνική τηλεόραση και ομοερωτισμός: Οι σειρές μυθοπλασίας (1975-2019)*, Αιγόκερως, Αθήνα 2019.

³⁴ Κυριακός, ό.π., σ. 12.

³⁵ Κυριακός, ό.π., σ. 14

παραμένει. Ακριβώς για το λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο ο ομοερωτισμός και οι διάφορες ομοερωτικές όψεις όταν συναντώνται σε ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα δημιουργών άρρηκτα συνδεδεμένων με τον νεοελληνικό “κανόνα”, σπάνια συντελούν σε μια συντριβή των συμβατικά εννοημένων στοιχείων της αρρενωπότητας, αν όχι, σε ορισμένες περιπτώσεις τα επιρρώνουν. Σε αντίθεση με την τηλεοπτική αναπαράσταση, η λογοτεχνική αναπαράσταση αλλά και η ιστορικά διαχρονική αποτύπωση δίδει μια εντελώς διαφορετική εικόνα· αρχίζοντας από την αρχαιότητα.

Πρέπει να υπογραμμισθεί ότι σκοπός μας σε αυτήν εδώ τη μελέτη δεν είναι να υπονομεύσουμε ή να τεθούμε αρνητικά σε μια ρευστότητα της έκφρασης φύλου, που ούτως ή άλλως υπάρχει και οφείλει να έχει ορατότητα, αλλά μέσα από την εξέταση των κειμένων να αναδείξουμε και την άλλη όψη· μια όψη στην οποία “παραδοσιακά” χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την αρρενωπότητα διατηρούνται και –σε περιπτώσεις ενισχύονται– όταν συνυπάρχουν με όψεις ομοερωτισμού. Ίσως έτσι τονισθεί για ακόμη μία φορά η ανάγκη προσέγγισης του ερωτικού/σεξουαλικού φαινομένου ως διακριτού πεδίου σε σχέση με την ταυτότητα φύλου, λογίζοντας ότι συναντάται με τέτοια ποικιλομορφία που δεν μας επιτρέπει να το θεωρήσουμε αναπόσπαστο χαρακτηριστικό μιας συγκεκριμένης έμφυλης κατασκευής· με άλλα λόγια: άλλος ο κόσμος των έλξεων, άλλος ο κόσμος του φύλου.

Κεφάλαιο 2^ο

Το αρχαιοελληνικό «υπόστρωμα»

Τα κείμενα και η εποχή που πρόκειται να εξετάσουμε στην παρούσα εργασία δεν μπορούν να ιδωθούν ξέχωρα από ζητήματα αισθητικής, φιλοσοφικής και λογοτεχνικής πραγμάτευσης του έρωτα, των έλξεων και των πραγματώσεων του μέσα στο ευρύ πεδίο της αρχαιότητας. Οι γενετήσιες συμπεριφορές, η φιλοσοφία περί έρωτος, όπως και η μελέτη των βασικών αξόνων της αρχαιοελληνικής αισθητικής έχουν αποτελέσει μείζονα ερευνητικό χώρο για έλληνες και ξένους φιλόλογους. Μολονότι σκοπός μας εδώ δεν είναι να αναλύσουμε διεξοδικά το θέμα των ομόφυλων έλξεων, πολλώ δε μάλλον στο αρχαιοελληνικό περιβάλλον, είναι απαραίτητη η αναφορά. Από τη στιγμή που τα κείμενα της εποχής που μας αφορά αλλά και η ίδια εποχή έχει πολλά να αντλήσει από την αρχαιότητα και να προβάλλει αναπροσαρμοσμένα στη δική της λογοτεχνική αισθητική, κρίνεται απαραίτητο να υπογραμμίσουμε ορισμένα στοιχεία (βασικά σημεία μονάχα, μια εξαντλητική απαρίθμηση δεν χωρά στο πλαίσιο μιας διπλωματικής εργασίας) που αναδεικνύουν την αντίληψη των αρχαίων για τις ομοερωτικές έλξεις, σχέσεις και πιο πολύ για τη σχέση ομοερωτισμού - αρρενωπότητας· κι ας ξεκινήσουμε με μια εμβληματική έκδοση ενός εμβληματικού αρχαιοελληνικού κειμένου.

Το 1934, στο πλαίσιο της δημιουργίας της σειράς «Ελληνική Βιβλιοθήκη»³⁶ της Ακαδημίας Αθηνών, εκδίδεται -ως πρώτο βιβλίο της σειράς- το πλατωνικό *Συμπόσιο* σε εισαγωγή, μετάφραση και σχολιασμό του σημαντικού φιλόλογου Ιωάννη Συκουτρή³⁷. Το κείμενο αυτό, το οποίο για πρώτη φορά θα φέρει τον πλατωνικό τούτο διάλογο στη δημοσιότητα (εκτός δηλαδή των φιλολογικών εργαστηρίων) και θα παραδοθεί μέσα από μια εκτενή εισαγωγή, πλήρη και συστηματικό σχολιασμό ενός από τους πιο οξυδερκείς επιστήμονες της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας, περιλαμβάνει στην ουσία την πρώτη δυτική “πραγματεία περί έρωτα”. Η έκδοση του 1934 παραμένει η κομβικότερη και πληρέστερη έκδοση του *Συμποσίου* ενώ έχει απασχολήσει τη σύγχρονη έρευνα για τον κριτικό σχολιασμό που

³⁶ Πληροφορίες για την εκδοτική σειρά «Ελληνική Βιβλιοθήκη» αντλούμε από το εκδοτικό σημείωμα του βιβλίου.

³⁷ Πλάτων, *Συμπόσιον* (εισ.- μτφρ.- σχόλια: Ιωάννης Συκουτρός), Βιβλιοπωλείον της “ΕΣΤΙΑΣ”, Αθήνα 2017 [25^η εκδ., 1^η: 1934] (Στο εξής: Συκουτρός, αριθμός σελίδας/-ων). Τα μεταφρασμένα αποσπάσματα από αυτό, με στοιχειώδη απόδοση στη δημοτική από τον γράφοντα.

εμπεριέχεται σ' αυτήν. Μέσα από τα κείμενα του Συκουτρή μπορούμε να παρατηρήσουμε την αγωνία του επιστήμονα να αποδώσει με ακρίβεια το περιεχόμενο, τις θέσεις και τους βασικούς άξονες του *Συμποσίου* με τρόπο τέτοιο που να μην «εγκρίνει ούτε να κατακρίνει»³⁸, να μην αλλοιώνει το κείμενο ούτε να επιτρέπει παρερμηνείες από μία κοινωνία στην οποία η ομόφυλη πτυχή των ερωτικών έλξεων (και ειδικά αναπαριστώμενη σε αρχαιοελληνικά κείμενα) αποσιωπούσαν. Ο Συκουτρή παρουσίασε και ανέλυσε αρχαιοελληνικούς θεσμούς τόσο μακριά από το σύγχρονο του ηθικό κατεστημένο, όπως ο *παιδεραστικός έρωας*³⁹. Η απαξίωση και το κυνήγι του “εκμαυλιστή των ηθών”, δεν έλειψαν⁴⁰.

Στο *Συμπόσιο*, έναν από τους Σωκρατικούς διαλόγους που αποδίδονται στην ώριμη συγγραφική περίοδο του Πλάτωνα (και μαζί με τα έργα *Φαίδρος*, *Φαίδων* και *Πολιτεία* συγκαταλέγεται στα αριότερα έργα της ωριμότητάς του⁴¹), γραμμένο το 385 π.Χ.⁴², και αναφερόμενο στο συμπόσιο που ακολούθησε τη νίκη του Αγάθωνα στα Λήνια το 416 παίρνουν μέρος οι: Φαίδρος, Αγάθωνας, Αριστόδημος, Ερυξίμαχος, Αριστοφάνης, Πausανίας, Σωκράτης και ο Αλκιβιάδης (και άλλοι που δεν αναφέρονται). Αφηγηματολογικά πρόκειται για ένα πολυεπίπεδο έργο με πρωτοπόρες αφηγηματικές τεχνικές που επιτρέπουν αληθοφάνεια, παραστατικότητα και αναγνωστική αισθητική απόλαυση. Ξεχωρίζει, βέβαια, η ποικιλομορφία που καταφέρνει να προσδώσει ο Πλάτωνας στους λόγους των συμμετεχόντων. Στον κάθε λόγο η προσέγγιση του θέματος *έρως* γίνεται από διαφορετικό μετερίζι (θεολογική και υμνητική προσέγγιση από τους πιο πολλούς, όμως με σαφή ειδοποιά χαρακτηριστικά στον καθένα, προσέγγιση μέσω της επιστήμης της ιατρικής από τον Ερυξίμαχο, εξήγηση μέσω ενός κοσμογονικού μύθου από τον Αριστοφάνη), αυτό όμως που συνέχει όλους του λόγους- και αφορά και τη δική μας μελέτη- είναι η εναργής αναφορά στις ομόφυλες έλξεις (μάλιστα ποσοτικά ξεπερνά τις αναφορές για

³⁸ Συκουτρή, «Εισαγωγή»: *Συμπόσιον*, ό.π., σ. 40*.

³⁹ Περισσότερα για τον παιδικό έρωτα στη αρχαιότητα: Συκουτρή, «Εισαγωγή»: *Συμπόσιον*, ό.π., σσ. 39*-65*. Επίσης για το ζήτημα αυτό κατατοπιστική είναι η μελέτη του Βασίλη Λεντάκη: Λεντάκης Βασίλης, «Παιδερασία: ιδεολογικά υποστρώματα στην προσέγγιση του Συκουτρή», *Ελληνικά* 47 (1997), σσ. 261-274.

⁴⁰ Για όψεις της βιογραφίας του Συκουτρή βλ. Θεοδωρόπουλος Τάκης, *Βερονάλ*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2015. Ενδεικτικό είναι και το άρθρο: Στάβερης Σπύρος, «Το Συμπόσιο και η περιπέτεια του Ιωάννη Συκουτρή, σαν φωτορομάντσο», *Lifo* (18/4/2017): <https://www.lifo.gr/culture/vivlio/symposio-kai-i-peripeteia-toy-ioanni-sykoytri-san-fotoromantso> (QR code 9)

⁴¹ Montanari Franco, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας* (επιμ. έκδοσης: Αντώνης Ρεγκάκος – φιολ. επιμ.: Αιμίλιος Μαυρουδής), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 424. Ακόμη, βλ. ενδεικτικά: Taylor A.E., *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του* (μτφρ.: Ιορδάνης Αρζόγλου), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990, σσ. 39-40.

⁴² Για τη χρονολόγηση βλ. Συκουτρή, σ. 15*.

τις ετερόφυλες), στην αξία του ομόφυλου έρωτα κατά περιπτώσεις ως «ανώτερου», αλλά και στην ταυτόχρονη σύνδεσή του με μια πολύ στέρα «αρρενωπή», κατά τις αντιλήψεις των εποχών, ταυτότητα.

Αρχικά στο λόγο του Φαίδρου αναπτύσσεται με αντιπροσωπευτικό τρόπο μια γενικότερη τάση της -κλασικής κυρίως, αλλά όχι μόνο- αρχαιότητας να θεωρείται ο ομόφυλος έρωτας κίνητρο για σκληρότερη μάχη (κίνητρο δηλαδή για μεγαλύτερη επιθετικότητα· χαρακτηριστικό παραδοσιακά συνδεδεμένο με την αρρενωπότητα και με προεκτάσεις σεξουαλικότητας⁴³). Αφού πρώτα ο Φαίδρος αναφέρει ότι δεν υπάρχει σπουδαιότερο ευεργέτημα για τον άνθρωπο, παρά αξιόλογος εραστής και ερώμενος και ότι σε έναν άνθρωπο που θέλει να ζήσει «ανώτερο» βίο, τίποτε δεν θα του το εξασφαλίσει αυτό τόσο, όσο ο έρωτας (178c, 178d), ύστερα τονίζει πόσο οδυνηρό και ντροπιαστικό θα ήταν για έναν ερωτευμένο να τον βλέπει –περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο- να κάνει κάτι ανάρμοστο (όπως το να λιποτακτεί) ο αγαπητικός του και αντίστροφα (178d, 178e). Έχοντας πει τα παραπάνω εκθέτει στη συνέχεια το “πολιτικό του όραμα” για συγκρότηση στρατιωτικού σώματος αποκλειστικά από εραστές και ερωμένους:

Αν βρισκόταν, λοιπόν, κανένας τρόπος, ώστε να συγκροτηθεί κράτος ή σώμα στρατιωτικό μόνο από εραστές και ερωμένους, δεν είναι δυνατόν να είχαν καλύτερο τρόπο διακυβέρνησης της χώρας τους, παρά με το να απέχουν από κάθε τι χυδαίο και να καλλιεργούν την άμιλλα μεταξύ τους (178e). Και στις μάχες επίσης, αυτοί θ’ αναδεικνύονταν ο ένας στο πλευρό του άλλου, και λίγοι να ήταν, νικητές όλου θα έλεγα του κόσμου. Διότι ένας ερωτευμένος θα ανεχόταν πολύ λιγότερο, φαντάζομαι, να τον δει ο αγαπημένος του να λιποτακτεί είτε να πετά τα όπλα, παρά να τον δει όλος ο άλλος κόσμος· αντ’ αυτού θα προτιμούσε χίλιους θανάτους. (179a)

Έχει αξία μάλιστα να αναζητήσουμε και το ιστορικό αντίκρισμα της πολιτικής επιθυμίας του Φαίδρου, με την αναδιοργάνωση και ανασυγκρότηση του Θηβαϊκού Ιερού Λόχου από τον Πελοπίδα (η ύπαρξή του μαρτυρείται από τον Πλούταρχο ήδη

⁴³ Διαφωτιστική για το ζήτημα της σχέσης σεξουαλικότητας και επιθετικότητας είναι η διατριβή της Ειρήνης Αλεξίου. Βλ. Αλεξίου Ειρήνη, *Η επίδραση του σεξουαλικού προσανατολισμού στη σεξουαλική επιθετικότητα*, διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2007.

από παλαιότερα⁴⁴) τον 4^ο αιώνα π.Χ., λίγο πριν τη μάχη των Λεύκτρων⁴⁵. Η στρατιωτική αυτή μονάδα αποτελείτο από ζευγάρια εραστών και ερωμένων, που έδιναν όρκο πίστης στο ιερό του Ιόλαου (κατά το μύθο ερώμενο του Ηρακλή⁴⁶) και εξ' αυτού πήρε και την ονομασία ιερός⁴⁷. Έχει ενδιαφέρον ότι για 35 χρόνια, ως τη συντριβή του στη μάχη της Χαιρώνειας⁴⁸, ο ιερός λόχος των Θηβαίων έδειξε τη δύναμή του σε αρκετές πολεμικές αναμετρήσεις: πέρα από τη νικηφόρα μάχη στα Λεύκτρα, όπου θεωρήθηκε ότι κατατρόπωσε τους μέχρι τότε ανίκητους Σπαρτιάτες, ο Συκουτρής αναφέρει στο εισαγωγικό του σημείωμα ότι «ο δε ηρωισμός των ανδρών του σώματος αυτού, όπως τον έδειξαν και εις τα Λεύκτρα και εις την Μαντίνειαν και εις την Χαιρώνειαν, όπου μόνοι αυτοί μέσα εις την επαίσχυντον φυγήν των αθηναϊκών όχλων έσωσαν την τιμήν της Ελλάδος, [...] αποδεικνύει πόσον δίκαιον είχαν [...] ο Πλούταρχος ανακηρύττων “ως μόνον αήττητον όντα τον Έρωτα των στρατηγών” (Πλουτ. Ερωτ. 761c)»⁴⁹.

Συνεχίζοντας στους λόγους των συμμετεχόντων του *Συμποσίου*, ο Παυσανίας, ο οποίος στον δικό του λόγο διακρίνει τον Έρωτα σε δύο είδη -τον Έρωτα της Πανδήμου και τον Έρωτα της Ουράνιας Αφροδίτης- και προκρίνει σαφώς εκείνον της Ουράνιας [που ως αμήτωρ δεν έχει μέσα της θηλυκό στοιχείο, παρά μόνο το αρσενικό και είναι αρχαιότερη και απαλλαγμένη από ατασθαλίες (181c)] ως “ανώτερο”, τονίζει την αρρενωπή πνοή που δίδει ο Έρωτας αυτός:

Γι' αυτόν μάλιστα τον λόγο στρέφονται προς το αρσενικό όσοι έχουν μέσα τους την πνοή αυτού του Έρωτος, και αρέσκονται σε ό,τι από τη φύση του έχει μεγαλύτερη ρωμαλεότητα και νοημοσύνη. (181c)

⁴⁴ Πληροφορίες για τον Θηβαϊκό ιερό λόχο μας δίνονται μεταξύ άλλων και από τον Πλούταρχο (45-120 μ.Χ.): Βλ.: Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι: Πελοπίδας*, 18.1 – 18.7. Βλ. ακόμη σχετικά με το θέμα αυτό: Davidson James, *Οι Έλληνες και ο ελληνικός έρωτας. Μια ριζοσπαστική επανεκτίμηση της ομοερωτικής φιλίας στην αρχαία Ελλάδα* (μτφρ.: Λύο Καλοβυρνάς), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2019, σσ. 433-478. [τίτλος πρωτοτύπου: *The Greeks and Greek Love: A Bold New Exploration of the Ancient World*, 1^η εκδ.: 2007]

⁴⁵ Πολεμική σύρραξη μεταξύ Σπαρτιατών και Θηβαίων, που έλαβε χώρα το 371 π.Χ. στα Λεύκτρα της Βοιωτίας.

⁴⁶ Για το θέμα αυτό βλ. αναλυτικά: Sergeant Bernard, *Ομοφυλοφιλία στην ελληνική μυθολογία* (μτφρ.: Έλενα Πατρικίου, πρόλ.: Georges Dumézil), Χατζηνικολής, Αθήνα 1985, σσ. 146-156. [τίτλος πρωτοτύπου: *Homosexuality in Greek Myth*, 1^η εκδ.: 1984]

⁴⁷ Πλούταρχος, *Ερωτικός*, 761d.

⁴⁸ Πολεμική σύρραξη μεταξύ Μακεδόνων και ελληνικών πόλεων μεταξύ των οποίων και η Θήβα, η οποία διεξήχθη το 338 π.Χ.

⁴⁹ Συκουτρής, «Εισαγωγή»: *Συμπόσιον*, ό.π., σ. 42*.

Πιστός στη θέση του, που επαναλαμβάνεται, ότι καμία πράξη δεν είναι αυτή καθαυτή αξιέπαινη ή αξιόμημη αλλά αξιολογείται ανάλογα με τον τρόπο που ασκείται (180e-181a, 183d) και έχοντας καταδικάσει οποιοδήποτε τόλμημα δυσφήμισης του παιδεραστικού έρωτος (182a), ο Πausανίας προκρίνει ως ηθικό τον εφ' όρου ζωής εραστή, που βασίζεται στην «ομορφιά της ψυχής» και δεν «κάνει φτερά και φεύγει» μόλις περάσει η ανθηρότητα του σώματος (183e).

Ύστερα (μετά το λόγο του γιατρού Ερυξιμάχου), με τον πρωτότυπο ανθρωπογονικό⁵⁰ του μύθο, ο Αριστοφάνης, παρουσιάζει έναν αρχέγονο κόσμο με φανταστικά σφαιροειδή ανθρώπινα όντα με διπλά πρόσωπα, διπλά αναπαραγωγικά όργανα, τέσσερα χέρια και πόδια τα οποία (ενν. όντα) χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες: τα αρσενικά (γεννήματα του ηλίου), τα θηλυκά (της γης) και τα αρσενικοθήλυκα (της σελήνης). Λόγω της αλαζονικής τους στάσης απέναντι στους θεούς ο Δίας αποφασίζει να τα διχοτομήσει· και από εκείνη τη στιγμή το ένα μισό ψάχνει το άλλο, μέχρις ότου το βρει και μένει εναγκαλισμένο ξαναφτιάχνοντας το όλον. Πέρα από την αξία ενός μύθου που σε αντίθεση με ό,τι προελέχθη και ό,τι θα λεχθεί στη συνέχεια βάζει στον πυρήνα του την ερωτική αναζήτηση/ συμπληρωματικότητα, την αναζήτηση του “άλλου μισού”, ο Αριστοφάνης τονίζει κι εκείνος την αρρενωπότητα του ομόφυλου έρωτα. Με μια προσεκτική ανάγνωση θα βλέπαμε μάλιστα μια τάση υποτίμησης όσων προέρχονται από το μεικτό (αρσενικοθήλυκο) φύλο. Συγκεκριμένα, λέει:

Τώρα, όσοι από τους άνδρες είναι απόκομμα από το φύλο το μεικτό, αυτό που ονομαζόταν τότε αρσενικοθήλυκο, αυτοί είναι γυναικομανείς, και των μοιχών η πλειονότητα κατάγεται από αυτό το φύλο. Επίσης και όσες γυναίκες είναι ανδρομανείς και άπιστοι σύζυγοι κατάγονται από το φύλο αυτό. (191d)

Ενώ, λοιπόν, προσδίδει στους προερχόμενους από το αρσενικοθήλυκο φύλο το ελάττωμα της μοιχείας και της μανίας⁵¹, όταν αναλύει τη συμπεριφορά των προερχόμενων από το αρσενικό φύλο εξαίρει τον ανδρισμό τους και θεωρεί απόδειξη αυτού το ότι αναδεικνύονται στις πολιτικές υποθέσεις «αληθινοί άνδρες»:

⁵⁰ Για τον χαρακτηρισμό «ανθρωπογονικός» αλλά και για τη διάρθρωση των μύθων κατά Συκουτρή, βλ.: Συκουτρή, «Εισαγωγή»: *Συμπόσιον*, ό.π., σ. 119* όπως και την υποσημ. 1 στην ίδια σελίδα.

⁵¹ Η *γυναικομανία* και η *ανδρομανία* είναι στη συλλογιστική του Αριστοφάνη ευτελή χαρακτηριστικά, ειδικά αν παρατηρήσουμε τον τρόπο με τον οποίο μιλάει, ως να προκρίνει ηθικά, την πιστότητα στο 192c, 192d και 192e, στη συνέχεια του λόγου του.

Όσοι, δε, είναι αρσενικού απόκομμα, κυνηγούν τ' αρσενικά. (191e) [...] Και είν' αυτοί οι εκλεκτοί μεταξύ των παιδιών και των εφήβων, επειδή έχουν στην φύση τους πολύ ανδρισμό. Μερικοί, βέβαια, τους αποκαλούν αναισχυντους αλλά δεν είναι αλήθεια. Διότι το κάνουν όχι από αναισχυντία, αλλ' από θάρρος και από γενναιότητα και από τον αρρενωπό τους χαρακτήρα· τους ενθουσιάζει ό,τι είναι όμοιο προς τη φύση τους. Απόδειξη τρανή: όταν εξελιχθούν, είναι οι μόνοι που αποβαίνουν στα πολιτικά άνδρες αληθινόι. (192a).

Της αντίληψης περί αρρενωπών στοιχείων του έρωτος, υπάρχουν βέβαια ψήγματα και στους υπόλοιπους λόγους. Στον λόγο του Αγάθωνα, ο ποιητής υποστηρίζει ότι όσον αφορά στη γενναιότητα δεν συγκρίνεται ο Άρης με τον Έρωτα, αφού δεν κατέχει τον Έρωτα ο Άρης αλλά τον Άρη ο Έρωσ (196d). Κι ακόμη στο λόγο της Διοτίμας (δηλαδή του Σωκράτη) όπου δίνονται τα χαρακτηριστικά και οι τρόποι του έρωτα, υποστηρίζεται μεταξύ άλλων ότι λόγω του πατέρα του, του Πόρου, είναι ο Έρωτας «παγιδευτής πανούργος των ωραίων και των εκλεκτών, είναι γενναίος και ριψοκίνδυνος και ενεργητικός, κυνηγός φοβερός» (203d)· και στον επίλογο της τοποθέτησης του, ο Σωκράτης όταν προτείνει και σε άλλους τα έργα του Έρωτα αφού τα εξασκεί και ο ίδιος, εξυμνεί τη σημασία και τον «ανδρισμό» που έχει μέσα του ο έρωτας (212b).

Κατά το τελευταίο επεισόδιο, εκείνο της εισόδου του Αλκιβιάδη στον συμποσιακό χώρο, όταν ο χαρισματικός νέος πλέκει το εγκώμιο στον Σωκράτη, του αποδίδει μεταξύ άλλων και τον έπαινο ότι κατά τη διάρκεια της μάχης⁵², μετά την έκβαση της οποίας οι στρατηγοί του απένειμαν (ενν. του Αλκιβιάδη) το βραβείο της ανδρείας, ο Σωκράτης μη δεχόμενος να εγκαταλείψει τον αγαπημένο του, τον έσωσε και αυτόν και τα όπλα του (220d-220e). Όμοια γενναιότητα επέδειξε και ο ίδιος ο Αλκιβιάδης στη μάχη του Δηλίου⁵³, όταν φώναξε -έφιππος καθώς ήταν- στον Σωκράτη και τον Λάχη να μη φοβούνται, εξαίροντας όμως τον εραστή του σε σχέση με τον Λάχη στην διατήρηση της ψυχραιμίας του και εν γένει στην ανώτερη, αντρεωμένη εικόνα του (221a-221b). Βλέπουμε καθαρά σ' αυτή την εγκιβωτισμένη

⁵² Εννοεί τη μάχη στην Ποτειδαία το 432 π.Χ. Βλ.: Συκουτρής, «Κείμενο»: *Συμπόσιον*, σ. 224, υποσημ. 5.

⁵³ Πολεμική σύρραξη μεταξύ Αθηναίων και Βοιωτών, που έλαβε χώρα το 424 π.Χ.

αφήγηση του Αλκιβιάδη για τη στάση και των δύο σε κατάσταση μάχης να επιβεβαιώνονται όσα υποστήριξε για τους εραστές και τους ερωμένους ο Φαίδρος στον λόγο του και πρώτο λόγο του συμποσίου⁵⁴.

Το *Συμπόσιο* οφείλει να μας απασχολήσει αρκετά, όχι μόνο γιατί είναι το πρώτο λογοτεχνικό-φιλοσοφικό έργο, που επεξεργάζεται συστηματικά και με πληρότητα το φαινόμενο έρωτος αλλά και γιατί ίχνη των διατυπώσεων που περιλαμβάνονται στο *Συμπόσιο* επανεμφανίζονται και υπόκεινται σε ποικίλη επαναπραγμάτευση και σε άλλα κομβικά περί έρωτος έργα της αρχαιότητας· πέρα από έργα του ίδιου του Πλάτωνα και πιο πολύ τον διάλογο *Φαίδρος* στον οποίο συναντούμε μια σχέση ανδρισμού- ομοερωτισμού αυτή τη φορά εν σχέσει με τη σωματικότητα⁵⁵, πλατωνικές επιδράσεις υπάρχουν και στο *Συμπόσιο του Ξενοφώντος*⁵⁶ (όπως και άλλα κείμενα της αρχαίας συμποσιακής γραμματείας), στον *Ερωτικό* του Πλουτάρχου και στις *Εννεάδες*⁵⁷ του νεοπλατωνιστή Πλωτίνου (200-270 μ.Χ.) στις σελίδες που αφιερώνει στον έρωτα.

⁵⁴ Βλ. παραπάνω, στο ίδιο Κεφάλαιο.

⁵⁵ Ο πλατωνικός *Φαίδρος* (γραμμένος κι αυτός κατά την περίοδο της ωριμότητας του φιλοσόφου, περ. 386-367 π.Χ.) παρ' ότι πρόκειται για κείμενο με αρκετά διαφορετική στόχευση από το *Συμπόσιο*, μπορεί να αποτελέσει έδαφος για χρήσιμες παρατηρήσεις. Συγκεκριμένα, ο Σωκράτης μιλώντας - πριν συντάξει την παλινωδία του- και υποστηρίζοντας με τα δικά του λόγια όσα είχε απαγγείλει προηγουμένως ο ρήτορας Λυσίας στον Φαίδρο, αφού αιτιολογήσει πρώτα γιατί δεν είναι ωφέλιμος για τον αγαπημένο του εκείνος που κατέχεται από έρωτα σε σχέση με εκείνον που δεν κατέχεται, όταν φθάνει να μιλήσει για τη σωματική διάπλαση του ερωμένου, λέει πως αυτός που προτιμάει «το τερπνόν απ' το καλόν»:

θα τον ιδής να κυνηγεί ένα μαλθακό και όχι ένα σκληραγωγημένο [ενν. σώμα], ούτε έναν αναθρεμμένο σε καθαρό ήλιο [ενν. ερωμένο], αλλά έναν που μεγάλωσε σε πυκνή σκιά· έναν άπειρο βέβαια σε μόχθους ανδρικούς και ιδρώτες ξηρούς, μα έμπειρο σε απαλό και καθόλου ανδρικό τρόπο ζωής· [...] Ένα τέτοιο σώμα δηλαδή και στον πόλεμο και στις άλλες χρείες, όσες είναι σοβαρές, οι εχθροί βέβαια θα το βλέπουνε άφοβα, μα οι φίλοι και οι ίδιοι οι εραστές θα τρέμουνε γι' αυτό. (239c-239d)(μτφ.: Ι. Θεοδωρακόπουλος)

Κατά το συλλογισμό σε αυτόν τον πρώτο λόγο [πριν αναπτύξει την παλινωδία του, όπου τελικά θα διορθώσει τον εαυτό του και το Λυσία και θα υποστηρίξει ότι είναι καλύτερα να δίδεται κανείς σε κάποιον που κατέχεται από έρωτα (243d)] διαφαίνεται στη σκέψη του Σωκράτη η ανωτερότητα του ανδροπρεπούς και σκληραγωγημένου σώματος ως ιδανικής διάπλασης του «δικαιούμενου» αγαπημένου. Βλέπε αυτό σε συνδυασμό με τις απόψεις για τον ιδανισμό του ανδρικού σώματος που αναπτύσσει ο Συκουτρός στο Συκουτρός, «Εισαγωγή»: *Συμπόσιον*, ό.π., σ. 54*.

⁵⁶ Το *Συμπόσιον* είναι Σωκρατικός διάλογος γραμμένος από τον Ξενοφώντα κατά την περίοδο 390-370 π.Χ.

⁵⁷ Οι *Εννεάδες* περιέχουν τις εννιά φιλοσοφικές πραγματείες του νεοπλατωνιστή φιλοσόφου Πλωτίνου (200-270 μ.Χ.). Βλ. περισσότερα για τον Πλωτίνου αλλά και γενικά για το φιλοσοφικό υπόβαθρο του «ελληνικού έρωτα»: Meier Moritz-Hermann-Eduard, *Ο «ελληνικός έρωτας» στην αρχαιότητα [με την προσθήκη αυθεντικών κειμένων και πολλών συμπληρωματικών στοιχείων από τον L.-R. DePogey-Castries]* (μτφρ.: Γιολάνδα Δάλκα, Γεωργία Μαρκεσίνη), Περίπλους, Αθήνα 2009, σ. 108-109. [τίτλος πρωτοτύπου: HISTOIRE DE L' AMOUR GREC DANS L' ANTIQUITE, 1^η εκδ.: 1930]

Επειδή από την αρχή αναφέραμε πως σε αυτό εδώ το κεφάλαιο δεν είναι δυνατόν να επιχειρηθεί μια εξαντλητική παράθεση των χωρίων όλων των αναφερθέντων κειμένων ή ακόμη περισσότερων, έκρινα σκόπιμο να παρατεθούν χωρία από ένα ακόμη κείμενο, τον *Ερωτικό* του Πλούταρχου (45-120 μ.Χ.)⁵⁸. Το έργο αυτό επιλέγεται αφ' ενός λόγω της αρκετά μεγάλης χρονικής απόστασης συγγραφής του (τοποθετείται στα όψιμα έργα του συγγραφέα, όμως ο δραματικός χρόνος του διαλόγου εντοπίζεται γύρω στο 75 μ.Χ.⁵⁹) από το πλατωνικό *Συμπόσιο* αλλά και επειδή σ' αυτό το κείμενο τίθενται σε σύγκριση τόσο η ομόφυλη εκδοχή (ο παιδεραστικός έρωτας) όσο και η ετερόφυλη (η αξία της γαμήλιας σύζευξης), με τον Πλούταρχο μάλιστα να αποφαίνεται στην ουσία υπέρ της δεύτερης. Ακόμη η πυκνότητα, η έκταση, η έντονη διακειμενικότητα του *Ερωτικού* αλλά και το γεγονός ότι δεν μιλάμε πια- από άποψη περιεχομένου- για μια αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία του ανδρικού ομόφυλου έρωτα στους αναπτυσσόμενους λόγους, θα μας επιτρέψει να σχολιάσουμε με ξεχωριστή βαρύτητα τα χωρία των λόγων των υποστηρικτών του ομόφυλου έρωτα, που για άλλη μια φορά προτάσσουν μια διακριτή “ανδροπρέπεια” όταν η συζήτηση αφορά τον έρωτα μεταξύ ομοφύλων και την ομόφυλη ερωτική επιθυμία.

Η ιστορία του *Ερωτικού* εκτυλίσσεται στις Θεσπιές κατά τη διάρκεια της γιορτής των Ερωτιδείων, όταν εν μέσω των εορτασμών λαμβάνει χώρα η απαγωγή του έφηβου Βάκχωνα από τη νεαρή χήρα Ισμηνοδώρα, ώστε να τον παντρευτεί. Το γεγονός αυτό- το οποίο πληροφορούμαστε από τον Αυτόβουλο στον οποίο με τη σειρά του διηγήθηκε την ιστορία ο πατέρας του Πλούταρχος που ήταν παρών στο γεγονός- προκάλεσε τη διαφωνία του ξαδέλφου του Βάκχωνα, Ανθεμώνα και του υποψήφιου εραστή του, Πεισία, για το αν θα έπρεπε να γίνει ο γάμος. Στη συζήτηση θα συμμετάσχουν και άλλα πρόσωπα (Πρωτογένης, Δαφναίος, Πλούταρχος, Σώκλαρος κ.α.) τα οποία θα χωριστούν σε δύο στρατόπεδα· σε εκείνους που υποστηρίζουν τον ομόφυλο έρωτα και σε εκείνους που επευφημούν το συζυγικό. Αξίζει να αναφέρει κανείς πως στον διάλογο που γίνεται –και προσεγγίζει πολύ τα πλατωνικά πρότυπα- και οι δύο πλευρές αναπτύσσονται με επάρκεια και αξιολογικά (σχεδόν) ισομερώς, με την τελική προίμοδοτηση να δίνεται υπέρ της γαμήλιας,

⁵⁸ Πλούταρχος, *Ερωτικός - Ερωτικές διηγήσεις* (περίληψη- μτφρ.- σχόλια Γεώργιος Ράπτης, πρόλογος Ι.Σ. Χριστοδούλου), Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2004. (Τα μεταφρασμένα παραθέματα προέρχονται από τη συγκεκριμένη έκδοση).

⁵⁹ Τέντα Κ. Ζωίτσα, *Πλούταρχου Ερωτικός: Μια νέα ανάγνωση*, διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 2013, σ. 16.

ετερόφυλης συζυγικής ένωσης (ο ίδιος ο Πλούταρχος είναι υποστηρικτής αυτής μαζί με τον Δαφναίο καθ' όλη τη διάρκεια του διαλόγου).

Ωστόσο, μέσα από την επιχειρηματολογία των υποστηρικτών των ομοερωτικών σχέσεων (Πρωτογένης, Πεισίας), μπορούμε να αντλήσουμε αρκετά στοιχεία αναφορικά με τα χαρακτηριστικά και την «τυπολογία» που προσέδιδαν σ' αυτές τις σχέσεις. Θα δούμε αμέσως (εν συντομία, βέβαια) τις αρκετές για το ύφος του κειμένου συνδέσεις του ομοερωτισμού με την αρρενωπότητα και τα αρρενωπά τυποποιημένα χαρακτηριστικά.

Ο μάχιμος Πρωτογένης ξεκινά με τον βασικό λόγο υπεροχής του ομόφυλου ανδρικού έρωτα έναντι του ετερόφυλου:

«[...]έτσι ακριβώς, ένας είναι ο γνήσιος Έρωτας, ο έρωτας μεταξύ αγοριών, που δεν “ηλεκτρίζεται από πόθο” σαν τον έρωτα για μια κοπέλα, που λέει και ο Ανακρέοντας, ούτε “γεμάτος αρώματα για να σε φτιάξει”, αλλά λιτός στην εμφάνιση και αθρυμμάτιστος στις φιλοσοφικές σχολές και στα γυμναστήρια και στις παλαιότερες αναζητώντας νέους, που εντέλλεται κάτι υψηλό και γενναίο, που οδηγεί στην αρετή όσους αξίζουν αυτή τη φροντίδα. Τον υγρό έρωτα, που φωλιάζει στον κόλπο της γυναίκας και στα σκεπάσματά της, που εξαντλείται στα τρυφηλά και που αναλώνεται σε ηδονές που δεν ταιριάζουν σε άνδρα χωρίς ισχυρή έλξη και με έλλειψη ενθουσιασμού, πρέπει να τον καταδικάσεις, όπως τον απέριψε και ο Σόλων.⁶⁰

Ο ομιλητής στη θέση που εκφράζει θεωρεί την ετερόφυλη σεξουαλική συνεύρεση μέσο εκθήλυνσης των ανδρών («διώκοντα τὰ μαλθακὰ καὶ θρυπτόμενον ἡδοναῖς ἀνάνδρσι καὶ ἀφίλοις») και σαφώς προκρίνει τον «γνήσιο» και υψηλότερο έρωτα μεταξύ αγοριών. Στη συνέχεια, ο Δαφναίος διακόπτοντας τον Πρωτογένη θα παραθέσει δύο αποσπάσματα από τον Σόλωνα και τον Αισχύλο⁶¹.

Όμως και ο Πλούταρχος –ο οποίος θυμίζουμε ότι υποστηρίζει τη γαμήλια ένωση– λέει πράγματα επαινετικά για τον ομόφυλο έρωτα. Σχετικά με το μοτίβο ομοερωτισμός- πεδίο της μάχης, που απαντήσαμε και στο *Συμπόσιο*, παρόμοια άποψη έχει και ο Πλούταρχος:

⁶⁰ Πλούταρχος, *Ερωτικός*, ό.π., σ. 65

⁶¹ Βλ. τα παραθέματα αυτά παρακάτω, Κεφάλαιο 3^ο, υποσημ. 83, σε σύγκριση με το θεατρικό έργο *Κούρος* του Καζαντζάκη.

«Κοίταξε τώρα πάλι», είπε, «πόσο ο Έρωτας υπερέχει από τα έργα του Άρη χωρίς να είναι νωθρός, όπως έγραψε ο Ευριπίδης, ούτε άμαχος, ούτε “ξημεροβραδιάζεται στα ροδοκόκκινα μάγουλα των κοριτσιών”. Γιατί ένας άνδρας, πλημμυρισμένος από Έρωτα, δεν έχει την ανάγκη του Άρη πολεμώντας ενάντια στους εχθρούς, αλλά έχει μαζί του μόνιμα δικό του θεό, “έτοιμος να διαβεί φωτιά και θάλασσα και ανεμοθύελλες”, για χάρη του αγαπημένου του, όπου κι αν του το ζητήσει. Όταν, για παράδειγμα, τα παιδιά της Νιόβης, σε δράμα του Σοφοκλή, χτυπιόνταν και πέθαιναν, ένας απ’ αυτούς δεν καλεί κανέναν άλλο για βοηθό και σύμμαχο παρά τον εραστή του: “ω φίλε, έλα να με σώσεις”.⁶²

Ακολουθεί από τον Πλούταρχο, η διήγηση για τον Κλεόμαχο από τα Φάρσαλα⁶³ και έπειτα αναφέρει τον Παμμένη⁶⁴, ο οποίος άλλαξε την σειρά των οπλιτών επικρίνοντας τον Όμηρο ως ανέραστο, γιατί κατέτασσε τους Αχαιούς σε λόχους σύμφωνα με τις φυλές τους και τα γένη και όχι τον ερωμένο δίπλα στον εραστή για να προκύψει το «ἀσπίς δ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς δὲ κόρυν⁶⁵»⁶⁶. Και για το πόσο σκληρά πολεμούν όταν είναι μαζί εραστής και ερώμενος λέει χαρακτηριστικά:

Σε εραστή και ερωμένο όταν ήταν ανάμεσα ο θεός τους, κανείς εχθρός δεν ήρθε σε σύγκρουση, ούτε τους νίκησε⁶⁷.

Ας έχουμε τελικά στο νου μας, ότι παρά το γεγονός ότι ο Πλάτωνας “βρίσκεται μέσα στον *Ερωτικό*” είτε αφηγηματολογικά (λόγω της διαλογικής μορφής του έργου) είτε από άποψη περιεχομένου (αναπτύσσεται σε αρκετά σημεία η πλατωνική θεωρία περί έρωτος όπως διαμορφώθηκε στο *Συμπόσιο* και στον *Φαίδρο*), ο Πλούταρχος επιχειρεί με λογοτεχνική μαεστρία και πληθώρα επιχειρημάτων να αναδείξει την αξία της

⁶²Πλούταρχος, *Ερωτικός*, ό.π., σ. 133.

⁶³Πλούταρχος, *Ερωτικός*, ό.π., σ. 135.

⁶⁴ Θηβαίος στρατηγός, σύγχρονος του Πελοπίδα και του Επαμεινώνδα, που έδωσε βάση στη σύνθεση του ιερού λόχου, σύμφωνα με τις ομοερωτικές σχέσεις των στρατιωτών. Πλούταρχος, *Ερωτικός*, ό.π., σσ. 266-267, υποσημ. 164

⁶⁵ «ασπίδ' ασπίδα στήριζε και κράνος πάλι κράνος».

⁶⁶Πλούταρχος, *Ερωτικός*, ό.π., σσ. 137-139.

⁶⁷Πλούταρχος, *Ερωτικός*, ό.π., σ. 139.

ετερόφυλης συζυγικής αγάπης. Η προσπάθειά του να “πείσει” για αυτή την αξία είναι και αυτή -μεταξύ άλλων- απάντηση σε όσους υποστηρίζουν ότι δεν ήταν διαδεδομένες οι ομοερωτικές σχέσεις στην αρχαιότητα. Εάν κάτι δεν συμβαίνει και δεν είναι διαδεδομένο, γιατί να προσπαθήσει ο Πλούταρχος να πείσει για την αξία του αντιθέτου;

Έχοντας ήδη διαμορφώσει μια πρώτη άποψη για το “αρχαιοελληνικό υπόστρωμα” το σχετιζόμενο με τις ομόφυλες εκδοχές των ερωτικοσεξουαλικών έλξεων και πραγματώσεων, όπως και την αντίληψη περί ανδρισμού και αρρενωπότητας μέσα από αυτές τις έλξεις και πραγματώσεις, να πούμε δυο λόγια: Το *Συμπόσιον*, ο *Φαίδρος* ή ο *Ερωτικός* αποτελούν πραγματείες -ή καλύτερα- φιλοσοφικο-λογοτεχνικούς (δια)λόγους οι οποίοι θεωρητικοποιούν σε έναν βαθμό το φαινόμενο έρωτος. Φυσικά και είμαστε σε θέση να αντλήσουμε στιβαρές ενδείξεις (ακόμη πιο πολύ όταν συνδέουμε τις πληροφορίες- απόψεις με το ιστορικό περικείμενο⁶⁸) για τα ήθη όσον αφορά στα ερωτικά (σε όλες τις πτυχές τους), όμως μπορεί να πει κανείς ότι αναπαράγουμε μια θεωρητικολογία και δεν διεισδύουμε σε πιο άμεσες αναφορές για την υπόσταση των ηθών αυτών.

Ένα επιχείρημα που έχει κατά καιρούς διατυπωθεί ώστε να υποστηρίξει τη θέση ότι στην πλειονότητά της η αρχαιοελληνική κοινωνία ηθικά και δικαιοκράτα καταδίκασε τις ομόφυλες σχέσεις είναι ότι οι εμπλεκόμενοι σ’ αυτές τις σχέσεις κακοχαρακτηρίζονταν ως *κίναϊδοι* (με την αντι-αρρενωπή συνδήλωση που περιέχει αυτός ο χαρακτηρισμός) και ότι ακόμη αυτό θα μπορούσε να είναι αιτία να τους στερηθούν τα πολιτικά τους δικαιώματα (ο τίτλος του “πολίτη”). Ως κειμενικό στήριγμά τους, οι υποστηρικτές αυτής της άποψης, χρησιμοποιούν το *Κατά Τιμάρχου*, του ρήτορα Αισχίνη (389-314 π.Χ.). Παρ’ ότι οι έγκριτοι μελετητές της αρχαιότητας και μελετητές του ίδιου αυτού κειμένου⁶⁹ του Αισχίνη έχουν καταρρίψει τέτοιους ισχυρισμούς, και έχουν καταδείξει τον αντιεπιστημονικό και άκυρο μεθοδολογικά τρόπο, που ορισμένοι προσπαθούν με αυθαίρετους συσχετισμούς να υπηρετήσουν

⁶⁸ Βλ. π.χ. παραπάνω: λόγος Φαίδρου για στρατιωτικό σώμα εραστών- ερωμένων και ιστορικές πληροφορίες περί Θηβαϊκού Ιερού λόχου

⁶⁹ Πρέπει να σημειώνεται πάντοτε ότι βασικός στόχος του λόγου του Αισχίνη είναι η επίθεση στο ήθος των αντιπάλων του. Απλώς μέσω του λόγου αυτού είμαστε σε θέση να αντλήσουμε ορισμένα στοιχεία των ηθικών αντιλήψεων του ακροατηρίου και γενικότερα της αρχαιοελληνικής αθηναϊκής κοινωνίας.

ιδεολογήματα και προκαταλήψεις⁷⁰, κρίνεται απαραίτητο να ειπωθεί πολύ σύντομα ο λόγος για τον οποίο το *Κατά Τιμάρχου* δεν αποτελεί καταδίκη των ομόφυλων σχέσεων. Πιο πολύ ώστε να γίνει μια στοιχειώδης αναφορά στην “σωματικότητα” των έλξεων, τους ρόλους και την σεξουαλική διαδικασία-εμπειρία, κυριότερα μέσα από την οπτική του δυϊστικού σχήματος που μας ενδιαφέρει στην παρούσα εργασία: *ανδρικός ομοερωτισμός και αρρενωπότητα*.

Το άρθρο του καθηγητή Βασίλη Λεντάκη «Τα γυναικεία αμαρτήματα του Τιμάρχου: σεξουαλική ταυτότητα και ρόλοι στην κλασική Αθήνα»⁷¹ είναι αρκετά διαφωτιστικό και μπορεί να ξεκαθαρίσει κάπως τα πράγματα. Συνοπτικά θα τονίσουμε ένα βασικό σημείο: Στο άρθρο υπογραμμίζεται ξανά το γεγονός ότι στην αρχαιότητα η βασική διάκριση όσον αφορά στη σεξουαλικότητα δεν ήταν *ετεροσεξουαλικότητα* ή *ομοσεξουαλικότητα* αλλά *ενεργητικός* ή *παθητικός* εμπλεκόμενος: «Σε μια ομοφυλοφιλική σχέση ο ανδρισμός δεν διακυβεύεται (...) όσο υιοθετείται ο ενεργητικός ρόλος. Από την άλλη ο παθητικός ρόλος θεωρείται γυναικείος και ατιμωτικός [...]» και η κοινωνία με τη σειρά της επικρίνει το αγόρι/ερώμενο «σε περίπτωση που είναι υπέρ το δέον ενδοτικό»⁷². Ο νόμος ωστόσο- παρά την άποψη της κοινής γνώμη- δεν θεωρούσε την παθητικότητα ως ποινικό αδίκημα αλλά την πορνεία: την εμπορευματοποίηση του σώματος δηλαδή, καθώς εκείνος ο οποίος θα πουλήσει το κορμί του δεν θα ντραπεί να “πουλήσει” (να προδώσει δηλαδή) και την πόλη του⁷³. Ακριβώς αυτή είναι και η κύρια κατηγορία προς τον Τιμάρχο. Απολύτως ξεκάθαρα φαίνεται πια η ποινικοποίηση και η κοινωνική καταδίκη της πορνείας και όχι της ομοφυλοφιλίας από το ότι ο Αισχίνης (ο κατήγορος, δηλαδή) παραδέχεται ότι ο ίδιος «υπήρξε οχληρός στα γυμναστήρια» και «ερωτεύτηκε πολλούς», λέγοντας παράλληλα ότι ο έρωτας προς ανθρώπους

⁷⁰ Στο πρόλογο του κομβικού βιβλίου του για το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας στην αρχαία Ελλάδα *Greek Homosexuality* (1978), ο βρετανός ερευνητής της κλασικής Ελλάδας, για την αμηχανία ορισμένων μελετητών μπροστά στο θέμα “αρχαία Ελλάδα και ομοφυλοφιλία”, σημειώνει τα εξής: «Δεν γνωρίζω κανένα θέμα στις κλασικές σπουδές, όπου να αποδυναμώνεται τόσο εύκολα η φυσική ικανότητα του μελετητή να αντιλαμβάνεται διαφορές και να εξάγει συμπεράσματα και κανένα στο οποίο ο συγγραφέας είναι τόσο πιθανό να θεωρηθεί ότι είπε όσα δεν είπε ή να κατηγορηθεί ότι παρέλειψε να πει πράγματα που είπε πολλές φορές.» Βλ.: Dover Kenneth, *Η Ομοφυλοφιλία στην Αρχαία Ελλάδα* (μτφρ. Παναγιώτης Χιωτέλλης), Εκδόσεις Π. Χιωτέλλη, Αθήνα 1990, σ. xi. [τίτλος πρωτοτύπου: *Greek Homosexuality*, α' εκδ.: 1978]

⁷¹ Λεντάκης Βασίλης, «Τα γυναικεία αμαρτήματα του Τιμάρχου: σεξουαλική ταυτότητα και ρόλοι στην κλασική Αθήνα», περ. *Ελελεύ*, «Εξόριστοι στο δέρμα μας 2» (2009)

⁷² Λεντάκης, ό.π., σ. 38.

⁷³ Λεντάκης, ό.π., σ. 42.

φρόνιμους, που διακρίνονται στην ομορφιά είναι γνώρισμα «καλόγνωμης ψυχής»⁷⁴. Αντίθετα, ύβρις αποτελεί η εκπόρνευση του σώματος, η ακραία επιθυμία για ικανοποίηση της λαγνείας και η μίσθωση του σώματος κάποιου επειδή δελεάζεται από τα χρήματα («ἐπαρθέντα μισθῶ πεπορνεῦσθαι»)⁷⁵.

Προκειμένου να μην λάβει το κεφάλαιο αυτό μεγαλύτερες διαστάσεις από όσα έχουμε να πούμε στο κύριο μέρος, είναι σκόπιμο να καταλήξουμε κάπου εδώ. Άλλωστε και σε άλλα ζητήματα που αφορούν την αρχαιότητα θα επανέλθουμε στον βασικό κορμό της εργασίας⁷⁶. Μέσα από τα κείμενα που εξετάσαμε και τα αποσπάσματα που παραθέσαμε, ελπίζω πως μπορέσαμε να αναδείξουμε την αντίληψη της αρχαιότητας, ότι δηλαδή τα δύο σημαίνοντα *αρρενωπότητα* και *ομοερωτισμός*, με την εννοιοδότηση που τους δίνονται, στη σκέψη των αρχαίων, δεν βρίσκονται σε σύγκρουση.

⁷⁴ Λεντάκης, ό.π., σ. 43.

⁷⁵ Λεντάκης, ό.π., στην ίδια.

⁷⁶ Βλ. *διαμήτρια επαφή* παρακάτω, στην ανάλυση του *Κούρου*.

Κεφάλαιο 3^ο

Τα ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα του α' μισού του 20^{ου} αιώνα

(Ν. Λαπαθιώτης και Ν. Καζαντζάκης)

3.1. Εισαγωγικά

Γενικότερα στο 19^ο αιώνα δεν έχουμε πολλά παραδείγματα αποτύπωσης της ομοερωτικής επιθυμίας στη νεοελληνική λογοτεχνία. Στον ποιητικό χώρο για παράδειγμα, ο Οταμπάσης ξεχωρίζει μόνο την περίπτωση του Γεωργίου Τερτσέτη και του Ιωάννη Καρασούτσα⁷⁷ (αν εξαιρέσουμε βέβαια την κομβική ομοερωτική ποίηση του Καβάφη, ο κύριος όγκος της οποίας εντοπίζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα). Για το *Ασμάτιον* (1860) του Καρασούτσα δεν έχουμε να παρατηρήσουμε κάτι ιδιαίτερο σε σχέση με το θέμα της εργασίας μας. Αναφορικά όμως με το ποίημα *Η δικαία εκδίκησις*⁷⁸ (1830) του Τερτσέτη αξίζει να σταθούμε για λίγο.

Το ποίημα που αξιοποιεί υφολογικά πολλά από τα χαρακτηριστικά του δημοτικού τραγουδιού αφηγείται την ιστορία ενός νεαρού τραγουδιστή που άδει με το λαγούτο του τον έρωτά του για έναν άλλο όμορφο νέο. Το τραγούδι του προκαλεί τη σφοδρή αντίδραση των γυναικών, οι οποίες πιστεύοντας πως η αγάπη άνδρα προς άνδρα θα σταθεί εμπόδιο στη συζυγική τους ζωή, κυνηγούν τον τραγουδιστή, τον λιθοβολούν κι ύστερα τον διαμελίζουν. Στη συνέχεια πετούν στη θάλασσα το κεφάλι και το λαγούτο του και καθώς πλέουν αυτά «συντροφιαστά», χαρίζουν μια όμορφη μελωδία και έπειτα ευημερία στη νησιωτική χώρα. Το ποίημα κλείνει βάζοντας τους άνδρες της «στεριάς» να εκδικούνται τις γυναίκες για το φονικό που κάνανε, σφραγίζοντάς τες στο μέτωπο και την πλάτη με πυρωμένο σίδηρο. Η *δικαία εκδίκησις* «ένα από τα πρώτα και σημαντικότερα – αν όχι το πρώτο στο είδος του – κείμενα αναφοράς της ομοφυλοφιλίας στη σύγχρονη Ελλάδα»⁷⁹ όπως επισημαίνει ο Οταμπάσης, είναι ιδανικό για να μας εισαγάγει στο θέμα μας *ανδρικός ομοερωτισμός*

⁷⁷ Οταμπάσης Χαράλαμπος, *Νεοελληνική ποίηση και ανδρική ομοφυλοφιλία (1830-2020): queer θεωρία και κριτική στη Νεοελληνική Φιλολογία*, διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ), Κομοτηνή 2022, σ. 84.

⁷⁸ Βλ. εκτενή σχολιασμό για το ποίημα του Τερτσέτη στο Οταμπάσης, ό.π., σ. 84-87 και σ. 253-264. Ακόμη, βλ. το ίδιο το ποίημα (αντλημένο από τη δ.δ. του Οταμπάση) στο Παράρτημα.

⁷⁹ Οταμπάσης, Ό.π., σ. 255.

και αρρενωπότητα. Αυτό (όσον αφορά στο συγκεκριμένο ποίημα) το εντοπίζουμε σε δύο άξονες: Πρώτον, η ιστορία του τερτσετικού τραγουδιστή είναι αρχαιόμυθη και προέρχεται από τον μύθο του Ορφέα, κυρίως όπως αυτός περιγράφεται στο ποίημα *Ερωτες ή Καλοί* του αρχαίου Έλληνα ποιητή των ελληνιστικών χρόνων Φανοκλή και εμφανίζει πλείστα κοινά σημεία (το τραγούδι του ομόφυλου ερωτικού πόθου, ο διαμελισμός του Ορφέα από τις Βιστονίδες, η δερματοστιξία των Θρακών συζύγων στις γυναίκες τους) με την ιστορία του ποιήματος του Τερτσέτη⁸⁰. Δεύτερον, σε επίπεδο περιεχομένου, μπορούμε εύλογα να παρατηρήσουμε και να σχολιάσουμε την πράξη εκδίκησης των ανδρών, ως μια κίνηση που υποδεικνύει ότι οι άνδρες ποτέ τους δεν θεώρησαν τον νεαρό τραγουδιστή εκτός της φατριάς τους (εκτός, δηλαδή, της «τάξης των ανδρών») λόγω της ομόφυλης κατεύθυνσης του έρωτά του, αλλά μάλιστα τιμώρησαν πολύ σκληρά τις γυναίκες τους –τιμωρία που αποβλέπει και στη μνήμη μεταξύ άλλων- εκδικούμενοι τον φόνο του «συντρόφου» τους. Ακριβώς αυτά τα δύο (η παρμένη απ' το αρχαιοελληνικό παρελθόν διάσταση του ομοερωτισμού, καθώς και η μη συντριβή της αρρενωπότητας/ παραδοσιακά εννοημένης ανδρικής έμφυλης ταυτότητας) θα μας απασχολήσουν στα κείμενα που θα εξετάσουμε παρακάτω.

Με την ανατολή του 20^{ου} αιώνα εκείνο για το οποίο επικρατούσε σιωπή, τώρα θα αρχίσει να ξεδιπλώνεται τόσο σε καλλιτεχνικό όσο και σε επιστημονικό επίπεδο. Η ομοσεξουαλική έλξη θα αρχίσει να εκφράζεται εντονότερα και πολυποίκιλα και παρ' ότι η λογοκρισία του 19^{ου} αιώνα σε μεγάλο βαθμό παραμένει, αυτό δεν στερεί τη λογοτεχνική έκφραση μεταξύ των άλλων ερωτικών επιθυμιών και των ομοερωτικών. Κάτω από την ευρωπαϊκή επιρροή του βρετανικού αισθητισμού, της γαλλικής *decadence* και του συμβολισμού, η καθεστηκυία ηθική αμφισβητείται και δίνεται μεγαλύτερος χώρος έκφρασης (ειδικότερα των νέων και πιο ριζοσπαστικών λογοτεχνών) των διαστάσεων της ηδονής και της σεξουαλικότητας. Η Καβαφική ποίηση (καινοτόμα και νεωτερική) βάζει μεταξύ των άλλων τον ανδρικό ομοερωτισμό σε πρώτο πλάνο· η ομορφιά, η σφριγηλή σωματική διάπλαση και γενικά η αποκάλυψη του νεανικού ανδρικού σώματος [ενδ.: *Ευρίωνος τάφος* (1914), *Λάνη τάφος* (1918), *Μέρες του 1901* (1927), *Μέρες του 1908* (1932), *Ο καθρέπτης στην είσοδο* (1930)], η ερωτική συνομιλία, η ερωτική συνάντηση και στο σωματικό της αντίκρισμα [ενδ.: *Η προθήκη του καπνοπωλείου* (1917), *Δύο νέοι, 23 έως 24 ετών* (1927), *Εν απογνώσει* (1923)], η μνήμη και η νοσταλγία των αισθήσεων [ενδ.: *Στου*

⁸⁰ Οταμπάσης, ό.π., σ. 85, υποσημ. 8.

καφενείου την είσοδο (1915), Το διπλανό τραπέζι (1919), Να μείνει (1919), Επέστρεψε (1912)], ο καθαρός αισθητισμός και αισθησιασμός [ενδ.: *Κατά τες συνταγές αρχαίων Ελληνοσύρων μάγων* (1931), *Το 25^{ον} έτος του βίου του* (1925)] και μια εμφανής κατεύθυνση σε αρχαιοελληνικά πρότυπα [ενδ.: *Έτσι πολύ ατένισα* – (1917)] δομούν τις βασικές συνιστώσες του Καβαφικού ομοερωτικού λόγου. Μέσα σ’ αυτόν τον νεωτερικό λόγο δεν εντοπίζουμε πουθενά προσπάθεια ανακατασκευής μιας άλλης, νέας έμφυλης ταυτότητας του ανδρικού υποκειμένου, που να την ορίζει η σεξουαλικότητα και να απεκδύεται τα παραδοσιακά στοιχεία που καθιστούν «αρρενωποιημένο» ένα έμφυλο υποκείμενο. Συντριβή της αρρενωπότητας δεν θα συναντήσουμε μήτε στις περιπτώσεις ποιητών όπως ο Μίμης Λιμπεράκης, ο Βασίλης Λαμπρολέσβιος ή ο Μήτσος Παπανικολάου, παρά μόνο σύμπλευση με τις αρχές του αισθητισμού, έντονη συμβολή του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και στοιχεία που συνδέονται αρχαιοελληνικές ιδέες περί έρωτος (π.χ. Λιμπεράκης⁸¹). Την ίδια περίοδο θα αναπτυχθεί, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, και η ομοερωτική ποίηση που συνδέεται με τον στρατό και τον πόλεμο⁸².

Οι αλλαγές και στο επιστημονικό και φιλοσοφικό πεδίο στα ζητήματα της σεξουαλικότητας κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι επίσης ραγδαίες. Πέρα από το ογκώδες έργο του Sigmund Freud που εντάσσεται σ’ αυτή την περίοδο και περιλαμβάνει αναλύσεις του σεξουαλικού φαινομένου και των πτυχών του (συνεπώς και της ομόφυλης έλξης) δίνεται ώθηση γενικότερα στην αντίληψη της ομοσεξουαλικότητας όχι πια ως παραφιλίας ή σοδομισμού. Αποκορύφωμα είναι η κομβική, λεπτομερέστατη και πρώτη στο είδος της μελέτη του Αμερικανού βιολόγου και σεξολόγου Alfred Kinsey και των συνεργατών του, *The Sexual Behavior in the Human Male*,⁸³ το 1948 και της κλίμακας Kinsey που περιλαμβάνεται σ’ αυτή και που για πρώτη φορά παρουσιάζει την σεξουαλική ιστορία στη φασματική της κατάσταση· αντίληψη που σήμερα ασπάζονται οι περισσότεροι μελετητές (βλέπουν δηλαδή τη σεξουαλικότητα ως συνεχές και όχι ως δίπολο). Στις ελληνικές επιστήμες και ειδικά στο φιλολογικό πεδίο σημαντικότερη είναι, όπως είδαμε και πιο πάνω στο

⁸¹ Όπως επισημαίνει ο Οταμπάσης: «Ο Μίμης Λιμπεράκης στήνει ένα τέτοιο σκηνικό στα ποιήματα έντεκα “XI” και δώδεκα “XII”. Οι αφηγητές και στα δύο αυτά ποιήματα είναι εραστές, προστάτες, πατρικά πρότυπα, υπερασπιστές και καθοδηγητές στον δρόμο της ανδρείας και της αρρενωπότητας», ό.π., σ. 294.

⁸² Βλ. την αναφορά του Barry και τη βιβλιογραφία που παραθέτει για την ομοερωτική ποίηση του Α’ παγκοσμίου πολέμου στο Barry Peter, *Γνωριμία με τη θεωρία. Μια εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία* (μτφ. Αναστασία Νάτσινα), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2013, σσ. 182- 185.

⁸³ Kinsey Alfred C.- Pomeroy Wardell B.- Martin Clyde E., *Sexual Behavior in the human male*, W. B. Saunders Company, Philadelphia 1948.

προηγούμενο Κεφάλαιο, η έκδοση του Πλατωνικού Συμποσίου από τον Ιωάννη Συκουτρή το 1934, το οποίο θα φέρει στην επιφάνεια για πρώτη φορά αντιλήψεις των αρχαίων σχετικά με την ομόφυλη σεξουαλικότητα. Τέλος, ας μη λησμονούμε και την χαρακτηριστική περίπτωση γυναικείας ομοερωτικής γραφής που κάνει επίσης την εμφάνισή της στο α' μισό του 20^{ου} αιώνα και δεν άλλη από το μυθιστόρημα της Ντόρας Ρωζέττη *Η ερωμένη της* το οποίο εκδόθηκε το 1929, για πολλές δεκαετίες παρέμενε άγνωστο και ήρθε ξανά στο φως χάρη στην έρευνα της Χριστίνας Ντουσιά⁸⁴.

Είναι, λοιπόν, εμφανές ότι τα κείμενα των δύο λογοτεχνών που πρόκειται να εξετάσουμε (όπως και οι ίδιοι) είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την εποχή τους· εποχή ανακατατάξεων, ρηξικέλευθου λόγου, κατά την οποία τίθενται τα θεμέλια για την ορατότητα και την ανάλυση (επιστημονικά και καλλιτεχνικά) της ομοερωτικής επιθυμίας.

3.2. Ναπολέον Λαπαθιώτης (*Το τάμα της Ανθούλας*)

Ασφαλώς γνωστότερος είναι ο Λαπαθιώτης για το ποιητικό του έργο· ένας «γνήσιος esthete»⁸⁵, με συνήθειες και ασχολίες που συνδέθηκαν με τον κόσμο του περιθωρίου και της παρακμής, πρόκειται για μια σημαντική και πολυσυζητημένη μορφή στο λογοτεχνικό πεδίο του μεσοπολέμου και γενικότερα της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα. Συνεργάστηκε με αρκετά λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής (*Ηγησώ, Νουμάς, Δάφνη, Ανεμώνη, Μπουκέτο*) και παρά το ότι καταπιάστηκε εκτός από την ποίηση, με την πεζογραφία (ενδεικτικά δημοσίευσε στο περιοδικό *Μπουκέτο* σαράντα οκτώ διηγήματα⁸⁶), τη μετάφραση, την επιφυλλιδογραφία και αρθρογραφία -ακόμη και με τη σκιτσογραφία-, ξεχώρισε για την ποίησή του· μια ποίηση διαπνεόμενη από τους βασικούς άξονες του αισθητισμού, στα πρότυπα των *καταραμένων γάλλων ποιητών του 19^{ου} αιώνα*, στην οποία κυριαρχούν οι μελαγχολικοί τόνοι, η (νέο)ρομαντική αισθητική και σίγουρα ο αισθησιασμός. Η σύνδεση μάλιστα αυτού, με μια εμφανώς ομοερωτική διάθεση σε αρκετά από τα ποιήματά του τον έφερε αντιμέτωπο με τη

⁸⁴ Ρωζέττη Ντόρα, *Η ερωμένη της* (επιμέλεια- επίμετρο Χριστίνα Ντουσιά), Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

⁸⁵ Στεργιόπουλος Κώστας, «Ένας αθηναίος Ντόριαν Γκρέυ. Ο Ναπ. Λαπαθιώτης και η ποίησή του», *Νέα Εστία*, τχ. 881, 1964, σ. 367 – 372.

⁸⁶ Βλ. σχετικά: Κόρφης Τάσος, *Ναπολέον Λαπαθιώτης. Συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου του*, Έσπερος, Αθήνα 1985, σ. 17.

λογοκρισία της εποχής⁸⁷. Μαρτυρημένη και αποδεδειγμένη είναι και η σύνδεση του Λαπαθιώτη με την παρακμή, καθώς όπως αναφέρει η Χριστίνα Ντουινιά «Ο Λαπαθιώτης έχει ενσωματώσει όλα τα διδάγματα των Γάλλων παρακμιακών και συμβολιστών ανανεωμένα από τη μαθητεία και την ως ένα βαθμό ταύτισή του με τον Oscar Wilde, τον “πρίγκηπα της Παρακμής” ή τον Άγγλο “νεοντεκαντάν”, όπως αυτός αποκαλείται από τον Βαζου το 1892.»⁸⁸ Μετά την αυτοκτονία του «ανδρείου της ηδονής»⁸⁹ Ναπολέοντα Λαπαθιώτη (1944), το -σκεδασμένο σε διάφορα έντυπα- έργο του, κυρίως το ποιητικό- επιμελήθηκε ο Άρης Δικταίος και το δημοσίευσε το 1964 σε συνεργασία με τις εκδόσεις Φέξι. Μελετητές όπως ο Τάσος Κόρφης⁹⁰ και ο Μάνος Τραϊανός⁹¹, ασχολήθηκαν και με το πεζογραφικό του έργο.

Η νουβέλα⁹² του *Το τάμα της Ανθούλας* δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Μπουκέτο*, σε έντεκα συνέχειες (Δεκέμβρης 1931 – Φεβρουάριος 1932). Πρώτη φορά εκδόθηκε σε αυτοτελές βιβλίο⁹³ το 2007 από τις εκδόσεις Λιβάνη σε επιμέλεια, πρόλογο και επιλεγόμενα του καθηγητή Γιάννη Παπακώστα. Το πεζό αυτό έργο που «κινείται ανάμεσα στον έντονο ρεαλισμό- με έκδηλα τα νατουραλιστικά στοιχεία -, στο ρομαντισμό και σε έναν λανθάνοντα, αδιόρατο, ενίοτε, ερωτισμό, ετεροφυλικό ή ομοφυλικό»⁹⁴ συγκαταλέγεται σε εκείνα τα πεζογραφήματα του Λαπαθιώτη στο οποίο αναδεικνύονται με ενάργεια ποικίλες αφηγηματικές αρετές· η οργανική

⁸⁷ Χαρακτηριστικό (όχι μοναδικό, υπάρχει και το σχετικό με το ποίημα *Επεισόδιο*) είναι το σκάνδαλο της *Ανεμώνης*. Οι αντιδράσεις, δηλαδή, που προκάλεσε η δημοσίευση το 1910 του ποιήματος «Κι έπινα μέσ’ απ’ τα χείλια σου...» στο περιοδικό *Ανεμώνη* και αφορούσαν στο ομοερωτικό και έντονα ηδονιστικό περιεχόμενο των στίχων του. Βλ. περισσότερα στο: Λαπαθιώτης Ναπολέον, *Η ζωή μου. Απόπειρα συνοπτικής αυτοβιογραφίας*. (φιλ. επιμέλεια Γιάννης Παπακώστας), Στιγμή, Αθήνα 1986, σσ. 113-115 και σσ. 199- 200.

⁸⁸ Ντουινιά Χριστίνα, «Ο Ναπολέων Λαπαθιώτης και η τέχνη της πρόκλησης», στον τόμο: *Λογοτεχνικές διαδρομές: Ιστορία – Θεωρία – Κριτική (μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου)* (επιμ. Θανάσης Αγάθος – Χριστίνα Ντουινιά – Άννα Τζούμα), Καστανιώτης, Αθήνα 2016, σ.369. Ακόμη για το συγκεκριμένο θέμα βλ. Ντουινιά Χριστίνα, «Η δεκαετία του 1920: από την ποίηση της παρακμής στην κοινωνική αμφισβήτηση», στον τόμο: *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα, προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και Ρεύματα, Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου (Ρέθυμνο 20 – 22 Μαΐου 2011)* (επιμ. Αγγέλα Καστρινάκη – Αλέξης Πολίτης – Δημήτρης Τζιόβας), ΠΕΚ/ Μουσείο Μπενάκη, Ηράκλειο 2012, σσ. 61-82.

⁸⁹ Στεργιόπουλος, ό.π., σ. 370

⁹⁰ Κόρφης, ό.π.

⁹¹ Τραϊανός Μάνος, *Ναπολέον Λαπαθιώτης, Διηγήματα και άλλα πεζά*, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Μ.Ν.Ε.Σ., Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2012.

⁹² Κατατάσσω το έργο ως νουβέλα κυρίως λόγω της έκτασής του. Έχει αρκετά πολύπλοκη αφηγηματική δομή για να χαρακτηριστεί διήγημα. Θα νομιμοποιούμασταν να το χαρακτηρίσουμε και ολιγοσέλιδο μυθιστόρημα.

⁹³ Λαπαθιώτης Ναπολέον, *Το τάμα της Ανθούλας* (επιλεγόμενα- φιλ. επιμέλεια Γιάννης Παπακώστας), Λιβάνης, Αθήνα 2007. Στο εξής τα παραθέματα θα δίνονται από αυτή την έκδοση με τον αριθμό σελίδας/-ων μέσα σε παρένθεση, εντός του κειμένου.

⁹⁴ Παπακώστας, ό.π., Επιλεγόμενα, σ. 100

σύνδεση πεζού και ποιητικού λόγου, αλλά και ρεαλισμού και ρομαντισμού χωρίς την αίσθηση χάσματος (θα γίνουμε σαφέστεροι παρακάτω) επιβεβαιώνουν την αξία του Λαπαθιώτη και ως πεζογράφου. Κατά την προσωπική μου κρίση το *Τάμα της Ανθούλας* πρόκειται για την κορυφαία στιγμή της πεζογραφίας του, ακριβώς επειδή αυτή η δια-ειδολογική απόπειρα πετυχαίνει.

Το κείμενό μας ακολουθεί την ιστορία του Νότη Αυγουστή, μαραγκού και βασικού ήρωα του αφηγήματος και τις περιπλανήσεις του στα παρακμιακά νυχτερινά κέντρα (τεκέδες, καφέ- αμάν, καφέ- κονσέρ) της Τρούμπας και της Πειραιϊκής, μέσα στα οποία συμμετέχει ή γίνεται μάρτυρας διάφορων παράνομων δραστηριοτήτων (χασισοποσία, σωματεμπορία, πορνεία, βίαιες συμπλοκές). Σύντροφος του ενίοτε στις νυχτερινές περιπλανήσεις του είναι ο Νίκος Ρουσάκης, με τον οποίο αναπτύσσουν μια στενή φιλία με έντονες ομοερωτικές διαστάσεις και η οποία –μέσα από τις συγκεκριμένες περιγραφές του αφηγητή- αποτελεί την μόνη πηγή τρυφερότητας, αγάπης και λυρικής πνευματικής ενατένισης μέσα σε ένα κατά τα άλλα πλήρως παρακμιακό σκηνικό. Μέσα σ' όλα τούτα – κάπως αποκομμένη από τον κύριο κορμό της αφήγησης- βρίσκεται η Ανθούλα, γειτόνισσα του Νότη, που λιώνει από έρωτα για 'κείνον, και η μη ανταπόκριση του νεαρού Πειραιώτη, την οδηγεί σιγά σιγά στο μαρασμό. Το «τάμα» της, ή μάλλον η κατάρα στο τέλος του μυθιστορήματος αφήνει τον ρομαντισμό να κυριαρχήσει σε ένα –στο μεγαλύτερο μέρος του- ρεαλιστικό αφήγημα, αναδεικνύοντας μυστήρια και μεταφυσικά, την ολοκλήρωση του έρωτα μέσα από τον θάνατο.

Προτού όμως προχωρήσουμε στην ανάλυση των πτυχών εκείνων του έργου, οι οποίες μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για διακριτό ερωτισμό μεταξύ ομοφύλων, καλό θα ήταν να πούμε δυο λόγια για τις λογοτεχνικές αρετές του εν περιπτώσει έργου (έτσι θα γίνει πιο κατανοητή στο σύνολό της η καλλιτεχνική και αισθητική του αξία).

Η νουβέλα του Λαπαθιώτη – η οποία δεν ξεπερνά τις 90 σελίδες στο αυτοτελές βιβλίο- χαρίζει απρόσκοπτη αναγνωστική ροή, όμως κατά την “ανατομία” της παρουσιάζει κάποια πολύ ενδιαφέροντα τεχνικά πλεονεκτήματα. Μιλήσαμε αρχικά για την ρεαλιστική διάσταση του πεζογραφήματος. Ο ρεαλισμός αναδεικνύεται μέσα από τις περιγραφές των χώρων (τα παρακμιακά μαγαζιά της Πειραιϊκής), κυρίως όμως του «ντεκέ του Νταλαβέρη» στον οποίο ο αφηγητής αφιερώνει πολλές σελίδες ήδη από την αρχή, περιγράφοντας μάλιστα το βιογραφικό παρασκήνιο των εμπλεκομένων με τον χώρο αυτό. Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται

περιλαμβάνει όρους της “πιάτσας”, όπως «μανιταρτζής», «τραβηχτό», «μαύρο», ενώ εκτός από τους ιδιοματισμούς της γλώσσας του περιθωρίου αναπαράγεται και η απλή λαϊκή αργκό των κατοίκων της περιοχής τόσο στους διαλόγους όσο και στην αφήγηση («πράμα», «πρόκανε», «ξηγήθηκες», «Περαίας». Το γλωσσικό ύφος αλλάζει άρδην όταν εμφιλοχωρεί ο λυρισμός, η ποιητικότητα και τα (νέο)ρομαντικά στοιχεία, συνήθως στο άνοιγμα και το κλείσιμο σημαντικών για την πλοκή σκηνών και με έμφαση στο φεγγάρι και τη νύχτα: «Το φεγγάρι, λαμπερό, μεσουρανούσε τώρα στην ησυχία της Πειραιϊκής, σαν ένας δίσκος ασημένιος κι ολομόναχος. Η θάλασσα, πλατειά και γαλανή, είχε σα μια λεπτότατη φρικίαση, μιαν αδιόρατη, θαρρείς, ανατριχίλα [...] Ήταν παντού γαλήνη και σιγή. Η νύχτα κολυμπούσε στ’ όνειρο.» (σ. 23), «Το λιμανάκι φάνταζε, στο φως του φεγγαριού, γαλανό, βαθύ και κοιμισμένο, σα μια μικρή λιμνούλα πεθαμένη. Ένας κόσμος βάρκες και καΐκια ήταν αραγμένα γύρω- γύρω σε μια φανταστική ακινησία.» (σ. 73). Οι λυρικές αυτές στιγμές (και πολλές ακόμα) προσφέρονται ως παύση, ανακουφίζοντας από το έντονο νατουραλιστικό ύφος. Η ποιητική ταυτότητα της γραφής του Λαπαθιώτη “ξεγυμνώνεται” πολύ περισσότερο όταν σε διάσπαρτα σημεία της αφήγησης ξεφεύγει μια διαυγής ποιητική ρυθμικότητα [«Ο Γκελεμές του τράσαρε δυο μαχαιριές στην πλάτη...» (σ. 59), «Ο Νότης έστεκε βουβός, κ’ έτρεμε σαν το φύλλο.» (σ. 60), «- μια νοσταλγία μακρυνή και παραπονεμένη, για κάποιον ακαθόριστο κ’ ευτυχισμένον κόσμο, που και των δυο τους η ψυχή με πάθος λαχταρούσε» (σ. 74): ιαμβικοί δεκαπεντασύλλαβοι, «- αλλά πως ίσως να βαδίζει κάπου, προς κάποια λύση φωτεινή, μυστηριώδη, προς κάποιον άγνωστο κι ανώτερο σκοπό...» (σ. 34): παρήχηση των «η», «α» και «ο, ω»]. Το υποβλητικό θρηνηλόγημα (σ. 118), η παράθεση στίχων είτε γνωστών τραγουδιών («Μαννάκι μου, μαννάκι μου, πονεί το κεφαλάκι μου!»)⁹⁵, ο ίδιος στίχος παρατίθεται περισσότερες από μία φορές, σσ. 35- 37) είτε τεχνητών στιχουργημάτων (το λαϊκό μοιρολόι για το κλείσιμο του ντεκέ του Νταλαβέρη, σσ. 90-91) εντείνει την αίσθηση ρυθμικότητας που διατρέχει το κείμενο και δημιουργεί ένα έργο στο οποίο πολλά είδη [ρεαλιστικός πεζός λόγος, ποιητικός λόγος, μουσική (μέσω των στιχουργημάτων και της ρυθμικότητας)] βρίσκονται πεπλεγμένα και εναλλασσόμενα.

⁹⁵ Όπως αναφέρει ο Παπακώστας στα Επιλεγόμενα, το δίστιχο αυτό ανήκει σε τραγούδι που τιτλοφορείται ως «Το τραγούδι του τεκέ» και περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Ηλία Πετρόπουλου *Ρεμπέτικα τραγούδια*. Ο Πετρόπουλος το τοποθετεί χρονικά περίπου στο 1900. Βλ. σχετικά: Πετρόπουλος Ηλίας, *Ρεμπέτικα τραγούδια*, Κέδρος, Αθήνα 1989, σ. 131.

Στα παραπάνω θα μπορούσαν να προστεθούν σίγουρα στοιχεία, όπως η μέριμνα του συγγραφέα να δίνει σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις τα συγκεκριμένα πορτραίτα (ίσως και κάτι παραπάνω) χαρακτήρων (Στέλλα, Νταλαβέρης, Μπακουρέλιας) πέραν των πρωταγωνιστικών (Νότης, Νίκος, Ανθούλα) και να αναπτύσσει μαεστρικά αντιθετικά δίπολα προσώπων (Ανθούλα/Στέλλα· η πρώτη συμβολικά συνδεδεμένη με «τη[ν] αγνότητα και τη[ν] ιερότητα»⁹⁶ και η δεύτερη με την παρακμή και το περιθώριο). Κι ακόμη περισσότερο θα ήταν δυνατό να ειπωθούν. Όμως, είναι καιρός να περάσουμε στο σχολιασμό των σημείων που αφορούν στην υπόθεση εργασίας μας.

Διατρέχοντας το κείμενο είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε εκείνα τα σημεία τα οποία μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε τη φιλία Νότη – Νίκου ως μια φιλική σχέση με έντονες ομοερωτικές προεκτάσεις· μάλιστα αυτή η (ομο)ερωτική σχέση αναπτύσσεται και ακμάζει σε ένα περιβάλλον έντονης αρρενωπότητας, με την οποία δεν έρχεται σε ρήξη. Όμως ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Εστιάζοντας στον Νότη, παρατηρούμε πως καθ' όλη την διάρκεια της αφήγησης δεν βλέπουμε να διατυπώνεται πουθενά ερωτικό ενδιαφέρον του πρωταγωνιστή προς το γυναικείο φύλο και τις εκπροσώπους του. Η σκιαγράφηση αυτού του χαρακτηριστικού του Νότη χτίζεται σταδιακά. Πρώτα με αναφορά στην παιδική του ηλικία και στο γεγονός ότι ήταν συνεσταλμένος όταν βρισκόταν κοντά σε κορίτσια (σ. 30), αποφεύγοντας να τις κοιτάξει στα μάτια (μάλιστα στην ίδια σελίδα πληροφορούμαστε για πρώτη φορά τη «δυνατ[ή], γιομάτ[η] πάθος» φιλία με τον Νίκο Ρουσάκη), μέχρι την ενήλικη ζωή κατά την οποία «ήταν ακατάδεχτος [και] μ' όλο το κυνήγημα που του 'καναν [...] ήξαιρε πάντα να κρατεί τη θέση του, και τις αποθάρρυνε με μιας, μόλις έβλεπε να τον κοντοζυγώνουν, με το ειρωνικό του χαμογέλιο.» (σ. 31). Περιγράφεται μάλιστα και μια χαρακτηριστική στιγμή επιθετικότητας στο «καφωδείο της Γιακούς», όπου χαστούκισε μια γυναίκα η οποία του «δάγκασε το σβέρκο» (στην ίδια). Το ίδιο μακριά από οποιοδήποτε ίχνος ερωτικού πόθου βρίσκεται και απέναντι στους δύο βασικούς γυναικείους χαρακτήρες της νουβέλας, την Ανθούλα και τη Στέλλα. Ξεκινώντας από την τελευταία, το θηλυκό που όλοι ποθούσαν και επιθυμούσαν τη συνένωση μαζί της είτε «για λόγους καθαρά ερωτικούς» είτε «συμφέροντος ή ματαιοδοξίας», ο Νότης ένιωθε συμπόνια και μια στοργή «αδερφική» προς ένα πλάσμα που λυπόταν για τον ξεπεσμό του (σ. 46). Τα

⁹⁶ Παπακώστας, ό.π., Επιλεγόμενα, σ. 120.

αισθήματα φροντίδας που διατηρούσε για ‘κείνη, μακριά από αυτά των υπολοίπων, προκαλούσαν «πειράγματα»:

[...] Μια φορά, μάλιστα, που κάποιος, αναιδέστερος, του ‘ρριξε μια καμπανιά μπροστά της, χύμηξε και τον άρχισε με λύσσα στα σκαμπίλια· κι αν δεν έπεφταν οι άλλοι να τους χώνιζαν, θα τον είχε κάνει μαύρον απ’ το ξύλο. Κι αυτό χρησίμεψε για μάθημα στους άλλους, να προσέχουν, άλλοτε, τ’ αστεία τους... (σ. 48)

Η Στέλλα «τον είχε σαν μικρό της αδερφό» (σ. 48), και ήταν ο Νότης η αιτία να νοσταλγεί τα παιδικά της χρόνια, να εξομολογείται τα αισθήματά της για τα περασμένα και τις πικρίες της ζωής, γνωρίζοντας πως είχε κάποιον να την παρηγορήσει. Και στην Ανθούλα φυσικά, παρ’ ότι εκείνη έλιωνε απ’ τον πόθο (έναν πόθο που τον κράτησε κρυφό στο μεγαλύτερο μέρος του έργου) και εξ’ αιτίας του έρωτά της θα οδηγηθεί στο σκληρό «τάμα»⁹⁷, ο Νότης δεν εκδήλωσε κανένα ερωτικό ενδιαφέρον παρά αδιαφορία.

Να πει κανένας πως δε συμπαθούσε ή πώς αντιπαθούσε την Ανθούλα, θα ήταν ίσως υπερβολικό. Κι όμως δεν ένιωθε γι’ αυτή κανένα τέτιο αίσθημα, απ’ αυτά που καταλήγουν στην αγάπη. Δεν το ‘χε νιώσει άλλωστε, και για καμμιά κοπέλλα – κι ο σύντομος δεσμός του με τη Στέλλα ήταν μάλλον, καθώς είπαμε, συμπόνια παρά πραγματικό ενδιαφέρον, όπως συμβαίνει κάποτε σ’ αυτή την ηλικία. (σσ. 67-68)

Η αδιαφορία του αυτή δεν πηγάζει από κάποια αντιπάθεια ή άλλη προσωπική πικρία προς τη νεαρή κοπέλα, αλλά όπως αφήνει ο αφηγητής να εννοηθεί, προέρχεται από μια ενδιάθετη ανικανότητα να νιώσει για οποιαδήποτε κοπέλα κάποιο συναίσθημα «απ’ αυτά που καταλήγουν σε αγάπη». Ο αφηγητής, προκειμένου να δικαιολογήσει τη στάση του Νότη παραθέτει ενδείξεις για έναν ερωτικό-σεξουαλικό προσανατολισμό του πρωταγωνιστή που δεν είναι ετερόφυλος.

Όταν τελικά ο Νότης αντιλαμβάνεται πως είναι εκείνος η αιτία της κατάστασης της Ανθούλας δείχνει μια στιγμιαία μετάνοια (σ. 83) στην οποία όμως

⁹⁷ Βλ. παρακάτω, στο ίδιο κεφάλαιο.

δεν δίνει κανένα βάθος. Η πρωτότερη αδυναμία του να καταλάβει μια κατάσταση ετερόφυλου πόθου, αλλά και όταν τελικά τον καταλαβαίνει η ανικανότητά του να οδηγηθεί στο βάθος της, προϋποθέτουν έλλειψη συναίσθησης των λειτουργιών του ετερόφυλου έρωτα. Παρά, δηλαδή, το γεγονός ότι ο Νότης σκιαγραφείται σε όλο το έργο σαν ένα συμπονετικό πλάσμα, που δεν αδιαφορεί μπρος στον πόνο του άλλου, η στάση του απέναντι στη γειτόνισσά του είναι εντελώς διαφορετική. Στον διάλογο που έχουν με τον Νίκο (τη μόνη στιγμή που ο Νότης φαίνεται να γνωρίζει πως η Ανθούλα έχει «τσιμπηθεί» μαζί του) προσπερνά το γεγονός σαν κάτι εντελώς ασήμαντο, κάτι το οποίο δεν μπορεί διόλου “να νιώσει” (σ. 73).

Αξίζει να σημειώσουμε, εν σχέσει με την ετερόφυλη ερωτική επιθυμία (ή έλλειψή της) πως παρ’ ότι δεν γίνεται λόγος για απουσία ετερόφυλου ερωτικού ενδιαφέροντος του Νίκου Ρουσάκη, εντούτοις δεν μας δίνεται καμία πληροφορία για κάποιον ετερόφυλο ερωτικό συσχετισμό του.

Παρατηρώντας την εκδίπλωση της «στενής φιλίας» των δύο ανδρών έχουμε να επισημάνουμε ότι κι αυτή γίνεται σταδιακά και με οργανική εξέλιξη. Η ομοερωτική φόρτιση αυτής της σχέσης αρχικά δεν αναφέρεται, ύστερα αρχίζει να υπονοείται και τέλος αποδίδεται σχεδόν ξεκάθαρα.

Κατά το πρώτο μισό –περίπου- του έργου μας περιγράφεται η δυνατή φιλία των δύο ανδρών, οι οποίοι συμπεραπατούσαν στις νυχτερινές εξορμήσεις (σ. 30), ζούσαν μεν στη σκιά του υποκόσμου, όμως ο ένας για τον άλλον ήταν στήριγμα προκειμένου να αποφεύγουν τις ολέθριες επιδράσεις των «αδέσποτων και παραστρατισμένων» (σ. 33). Ο χώρος της Πειραιϊκής, της Τρούμπας και των κακόφημων κέντρων, ο χώρος των «ντερβίσηδων» και των παλικαράδων ήταν και δικός τους χώρος τον οποίον δεν προσπαθούσαν να αποποιηθούν. «Το θέαμα των συνεχών καβγάδων, των φονικών, της χασικλίδικης μαγκιάς, ωρίμασαν τη σκέψη του στα πράματα του κόσμου» θα πει ο αφηγητής για τον Νότη (στην ίδια), τονίζοντας πως μέσα στο περιθώριο ο πρωταγωνιστής ωρίμασε- «άντρεψε» θα ‘λέγαμε λαϊκότροπα- και ο Νίκος Ρουσάκης ήταν εκεί για να τον αποτρέψει από έναν απόλυτο ηθικό ξεπεσμό. Άλλωστε και για τους δυο, όπως θα ειπωθεί πιο κάτω, «ο ντεκές ήταν η μόνη τους αγάπη – ύστερ’ απ’ τη μεγάλη την αγάπη- [...] που βαστούσαν πάντα μεταξύ τους» (σ. 48). Υπό την οπτική αυτή οι δύο χαρακτήρες παρ’ ότι συγκρατημένοι, δεν έθεσαν ποτέ τους εαυτούς τους εκτός των *αρρενοποιημένων* χώρων των τεκέδων και των όμοιων μ’ αυτούς χώρων.

Κατά την περιγραφή του χαρακτήρα του Νίκου γίνεται λόγος για έναν άνθρωπο που «βαστούσε κάτι το αρρενωπό, απ' την κρητική καταγωγή του» αλλά ταυτόχρονα «και το γλυκό, το ήμερο, το παιδιακίσια συμπαθητικό» (στην ίδια): με τον Νότη μοιράζονταν «το φυσικό συγκράτημα στο φέρσιμο» και «μια σοβαρή συνείδηση της στοργικής φιλίας» (σ. 34). Ο αφηγητής μάλιστα για πρώτη φορά εδώ θα αντιπαραβάλει τη φιλία Νότη- Νίκου με τις «παλιές, ηρωικές φιλίες» (στην ίδια) και θα προσθέσει:

Ήταν μια λανθάνουσα στοργή, ένας απ' τους κρυφούς δεσμούς εκείνους, που γεννιούνται, μεστώνουν και φουντώνουν, μόνο μες στην αγνή, την ανεκτίμητη, τη διαμαντένια λαϊκή καρδιά... (σ. 34)

Πιο ξεκάθαρα θα αναφερθεί ο αφηγητής στις φιλίες αυτές λίγο παρακάτω, προσδιορίζοντάς τες ακόμη περισσότερο με τα επίθετα «ένδοξες» και «ιστορικές» και κάνοντας ρητή αναφορά στις «καλύτερες σελίδες του αρχαίου κλασικού ελληνισμού» και «υστερότερα, του μεσαιωνισμού»:

Η αμοιβαία μυστική αυτή στοργή –μυστική για κείνους, μοναχά, για τους άλλους, όμως, φανερή- χωρίς κ' οι ίδιοι να το καλοξαίρουν, είχε κάτι το λεπτό και τρυφερό, το συγκινητικά ρομαντικό- που, τηρώντας ωρισμένες αποστάσεις εθίμων, εποχής και περιβάλλοντος, θύμιζε κάποιες ένδοξες ιστορικές φιλίες, γιομάτες αφοσίωση και πάθος – τις μεγάλες θρυλικές φιλίες, που ξεχειλίζουν οι καλύτερες σελίδες του αρχαίου κλασικού ελληνισμού, και, υστερότερα, του μεσαιωνισμού. Διατηρούσε τον ωραίο χαρακτήρα μιας ηθικής παρθένας τελειότητας, που συναντιέται δύσκολα στα χρόνια τα δικά μας. (σ. 50)

Στο παραπάνω απόσπασμα, το αρχαιοελληνικό πρότυπο της «στενής» ή ενδεχομένως «Αχιλλείας» φιλίας (πρότυπο τα ιστορικο-μυθολογικά ζεύγη των Αχιλλέα- Πατρόκλου, Δάμωνα και Φιντία, Αλεξάνδρου και Ηφαιστίωνα ή του παλαιοδιαθητικού Δαβίδ και Ιωνάθαν) παρουσιάζεται ως ανάλογο (ή μάλλον ομόλογο) της φιλίας των δύο πρωταγωνιστών του Λαπαθιώτη, δίνοντας έτσι κύρος και υψηλότητα στην φύση της σχέσης τους, ως μια προβολή του απόλυτου ωραίου. Μαρτυρείται έντονα στις παραπάνω αράδες η αρχαιοελληνική επιβίωση, διαμέσου

όμως της διακριτής ιδεολογίας του αισθητισμού, της ιδεολογίας του «απόλυτου ωραίου»⁹⁸. Η άντληση από την αρχαιότητα ήταν κοινός τόπος σε αισθητιστές συγγραφείς όπως ο Oscar Wilde⁹⁹. Χαρακτηριστικό είναι επίσης το παράδειγμα του πεζού ποιήματος του Λαπαθιώτη *Ο επαναπαυόμενος αθλητής*¹⁰⁰ (1910) στο οποίο με αφορμή την όψη ενός ωραίου αγαλμάτινου κεφαλιού εφήβου σε μουσείο, ο αφηγητής ξεδιπλώνει την γοητεία και τον ερωτισμό που του προκαλεί η θέα του εφηβικού προσώπου («Στόμα ηδύπαθο και μισανοιγμένο»), ανακαλεί την αρχαιότητα μέσα απ' το βλέμμα του («Οι αρχαίοι καιροί ξυπνάνε μέσα στο χλωμό του ανάβλεμμα...») και τελικά οραματίζεται πως φιλά τον όμορφο έφηβο («Το στόμα του πικραμένο και τα μάτια του πικραμένα... Και μια νύχτα – το φίλησα...»).

Προχωρώντας στο κείμενο μας, απαντούμε όλες εκείνες τις στιγμές αλληλοφροντίδας, αγωνίας για την επικινδυνότητα του κόσμου γύρω τους (σσ. 51-52), “συγκρατημένης” τρυφερότητας και γνώσης των μεταξύ τους ευαισθησιών (σ. 47), αρμονικού ταιριάσματος και αλληλοσυμπλήρωσης (οι «ανταμωμένες» φωνές του Νότη και του Νίκου στο ρυθμό και στον βαθύ παλμό, όταν τραγουδούν μαζί με τους υπόλοιπους της νύχτες στην Πειραιϊκή, σ. 54), να ξεπηδούν ως ιντερμέδια της βασικής αφήγησης: συναισθηματικές παύσεις στις ρεαλιστικές περιγραφές, λυρικά διαλείμματα με ποιητικότροπες προεκτάσεις που κομματιάζουν -και ταυτόχρονα απαλύνουν από- την ωμότητα ενός στιβαρού νατουραλισμού. Ακόμη και η πιο συναισθηματικά φορτισμένη σκηνή του ήρωα [τα κλάματα του Νότη όταν αντικρίζει τον Νίκο έπειτα από την ψευδή είδηση πως τον μαχαίρωσαν (σ. 62)]- συμβαίνει πάλι σε σχέση με τον στενό του φίλο.

Τους πιο σημαντικούς δείκτες ως προς την ομοερωτική διάσταση της σχέσης τους, τους έχουμε προς το τέλος της νουβέλας, λίγο πριν την επιστράτευση του '12. Περπατώντας οι δυο τους στην Φρεαττύδα (ο Νότης είχε ήδη ντυθεί φαντάρος) σε μια μεθυστική βραδιά, που χρωματίζεται με καθαρά λυρικούς όρους, επιδίδονται στο τραγούδι μέχρι το ξημέρωμα, έπειτα περπατούν «πιασμένοι απ' το χέρι» (σ. 75) και λίγο πριν χωρίσουν «ο Νότης γύρισε προς τη μεριά του Νίκου – και δίχως λόγο,

⁹⁸ Βλ. περισσότερα σχετικά με τον αισθητισμό και τη νεοελληνική εκδοχή του, στο Αραμπατζίδου Λένα, *Αισθητισμός. Η νεοελληνική εκδοχή του κινήματος*, εκδόσεις Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2012

⁹⁹ Πολλές αναφορές στην ελληνική αρχαιότητα συναντούμε στο μοναδικό μυθιστόρημα του Wilde, *Το πορτραίτο του Ντόριαν Γκρέυ*. Βλ. Wilde Oscar, *Το πορτραίτο του Ντόριαν Γκρέυ*, Μίνωας, Αθήνα 2019 [τίτλος πρωτοτύπου: *The Picture of Dorian Gray*, α' έκδοση: 1890]

¹⁰⁰ Σπετσιώτης Τάκης, *Χαίρε Ναπολέον*, Άγρα, Αθήνα 1999, σσ.288-289. Στο βιβλίο αυτό ο Τάκης Σπετσιώτης πέρα από το δοκίμιό του για τον Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, ανθολογεί 63 πεζά ποιήματα του ποιητή. *Ο επαναπαυόμενος αθλητής* παρατίθεται και εδώ, στο παράρτημα.

ξαφνικά, τον φίλησε αδερφικά...» (στην ίδια). Η επισήμανση «αδερφικά» μοιάζει παράταιρη αν ιδωθεί σε σχέση με όλο το κλίμα ερωτισμού που επικρατεί στη σκηνή αυτή. Δεν μας κάνει, ωστόσο, εντύπωση η χρήση μιας λέξης που θα μετρίαζε της ομοερωτικής διάθεση ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθυνόταν το περιοδικό *Μπουκέτο*. Οι περισσότερες αναγνώστριες ήταν γυναίκες οι οποίες προσδοκούσαν να συναντήσουν ανάλαφρες αισθηματικές ιστορίες -εξ' ου και ο επίτιτλος «αισθηματικά ρομάντζα»- και ορισμένη ξεκάθαρη ή ωμή ομοερωτική περιγραφή θα ήταν δυνατό να εγείρει αντιδράσεις (όπως ακριβώς έγινε με το σκάνδαλο της *Ανεμώνης*). Για τον λόγο αυτό, το καμουφλάρισμα ως «αδερφικό» του φιλιού με το οποίο κλείνει μια έντονα αισθησιακή σεκάνς, ίσως γίνεται σκόπιμα.

Οδεύοντας προς τη δραματική κορύφωση, η “σιωπηλή” μέχρι στιγμής Ανθούλα κάνει τη δυναμική της εμφάνιση τη νύχτα του Επιταφίου (ξανά η ατμόσφαιρα υποβλητική, λυρική με έντονο τον θρησκευτικό μυστικισμό), αδημονώντας να συναντήσει το Νότη και ψάχνοντας τον παντού με το βλέμμα της ανάμεσα στους πιστούς. Όταν τελικά τον αντικρίζει μαζί με τον Νίκο, έρχεται αντιμέτωπη με αισθήματα μίσους και ζήλειας:

Ξαφνικά τον είδε. Τον είδε παραπίσω, με το Νίκο. Η καρδιά της χτύπησε και πάλι δυνατά. Ένιωσε, μες στη συγκίνησή της, έναν ανυπόφορο καϊμό, σα να περνούσε μια βελόνα την καρδιά της – σαν ένα βαθύ μίσος για το Νίκο. Πολλές φορές είχε ζηλέψει με το Νίκο, αλλά ποτέ καθώς εκείνη τη στιγμή. Της φάνηκε, μες στην απόγνωσή της, πως ο Νίκος τής έπαιρνε το Νότη- πως ο γκαρδιακός εκείνος φίλος ήταν στημένος αναμεταξύ τους σαν ένα τείχος μαύρο και μεγάλο, σαν κάποιος ανυπέρβλητος φραγμός... (σ. 80).

Ευρισκόμενη μέσα σε μια κλιμακούμενη, έντονη συναισθηματική κατάσταση «γύρισε τα μάτια της προς τον Εσταυρωμένο» και «βγήκε μίαν ευχή και μια κατάρα, μεγάλη, φοβερή κι απελπισμένη» (σ. 80):

-Χριστέ μου, φώναξε με μάτια δακρυσμένα, να μην τον χαρεί άλλη, κι ας πεθάνω... (σ.81)

Το τάμα της (τάζει τη ζωή της προκειμένου να είναι βέβαιη πως καμία άλλη γυναίκα δε θα συνδεθεί ερωτικά μαζί του) είναι απαραίτητο για τη λύση- και λύτρωση- της

ιστορίας των δύο εραστών (πλατωνικών), αφού με την παρέμβαση της Ανθούλας και τη “θεϊκή μεσολάβηση”, διαγράφεται η μοιραία ένωσή τους. Πράγματι το τάμα πιάνει αμέσως αφού το εκστομίσει η Ανθούλα [«Και ξαφνικά της ήρθε σκοτοδίνη. Τα γόνατά της πια δεν τη βαστούσαν.» (σ. 81)], όταν αρχίζει και η επιδείνωση της υγείας της [«άρχισε να μαραίνεται σαν άρρωστο λουλούδι» (στην ίδια)].

Ο αφηγητής κλείνει πληροφορώντας τους αναγνώστες για το τέλος των ηρώων (σσ. 81-91). Ο Νότης και ο Νίκος, που επιστρατεύονται με την έναρξη των Βαλκανικών πολέμων -και φροντίζουν να είναι στο ίδιο στρατόπεδο- σκοτώνονται με μια μέρα διαφορά, η Στέλλα φοβούμενη τη θεία δίκη επιστρέφει στην οικογένεια του Νότη το δακτυλίδι που έκλεψε, η Ανθούλα πεθαίνει «μια παγωμένη νύχτα του Γενάρη», ο ντεκές του Νταλαβέρη κλείνει και όλοι οι «αλήτες και χασικλήδες», οι χαρακτήρες του περιθωρίου που πλαισίωσαν όλη την ιστορία συλλαμβάνονται και οδηγούνται στη φυλακή (όπου φτιάχνουν μοιρολόι για το τέλος του περίφημου ντεκέ). Η καταληκτήρια φράση του αφηγητή, δίνει την εντύπωση στον αναγνώστη μιας ιστορίας εγκιβωτισμένης στην πραγματικότητα, που διαλύεται ως όνειρο, και δεν αλλάζει το ρου της ζωής: «Κ’ η ζωή κυλούσε καθώς πάντα, μεγάλη, φοβερή και φλογερή...».

Αξίζει να παραθέσουμε επίσης το σχόλιο του αφηγητή, ειρωνικό για την Ανθούλα, το οποίο ακολουθεί την πληροφόρηση του θανάτου των δύο ηρώων και τελικά την “εκπλήρωση” του τάματος:

Είχαν σκοτωθεί κ’ οι δυο μαζί – είχαν φύγει ενωμένοι και δεμένοι, στο θάνατο, καθώς και στη ζωή. Όπως σ’ όλα τ’ άλλα, η Ανθούλα, μήτε σ’ αυτό δεν ήταν τυχερή: ο πιστός και μισημένος φίλος είχε προλάβει και σ’ αυτό και της τον πήρε. (σ. 88)

Συμπερασματικά, ας πούμε κι εμείς δυο πράγματα έπειτα από την περιδιάβαση στη νουβέλα του Λαπαθιώτη. Ο συγγραφέας μέσα σε ένα πεζογραφικό έργο που συγκεντρώνει ποικίλες αρετές (αφηγηματολογικές, αρετές ως προς την ειδολογική μείξη και την οργανική σύνδεση στοιχείων από διαφορετικά ρεύματα: νατουραλισμός, αισθητισμός, συμβολισμός) χτίζει βαθμηδόν τα χαρακτηριστικά της σχέσης δύο ανδρών, στην οποία ο ομοερωτισμός επιβεβαιώνεται και δικαιολογείται. Το περιθώριο, ο καμβάς της Πειραιϊκής και της Τρούμπας, συνθέτουν τον χώρο δράσης των ηρώων όπου η λαϊκότροπη έκφραση των αρρενοποιημένων υποκειμένων

συγκροτείται και συστήνεται. Η στρατιωτική ατμόσφαιρα, ο ένδοξος θάνατος και η συμβολική ένωση μιας εξιδανικευμένης “ανδρικής φιλίας” μέσα από αυτόν, έλκουν τις καταβολές τους από μια αρχαιογενή αντίληψη (την εξετάσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο) και θα παρατηρηθούν ξανά και εντονότερα στην ομοερωτική ποίηση του Α’ παγκοσμίου πολέμου¹⁰¹. Οι δύο πρωταγωνιστές του έργου ζουν στον κόσμο του περιθωρίου, ασπάζονται το αρρενοποιημένο εγώ τους, εξασφαλίζοντας την ηθική δικαίωση μέσα από την ιδιαίτερη σχέση τους και την αγνότητα (δεν ολοκληρώνεται σαρκικά) της ενδόμυχης έλξης τους.

3.3. Νίκος Καζαντζάκης (*Κούρος*)

Στην εκπονή του α’ μισού του 20^{ου} αιώνα ο Καζαντζάκης γράφει την αρχαιοθεμική τραγωδία του *Κούρος* ή *Θησέας* όπως πληροφορεί τον σουηδό συγγραφέα και μεταφραστή Böttje Knös με επιστολή του στις 3 Απριλίου 1949 και τον Πρεβελάκη στις 29 Απριλίου 1949¹⁰². Τον Δεκέμβρη του 1949 μεταφράζει ο ίδιος το έργο στα γαλλικά, ενώ την αμέσως επόμενη χρονιά μεταδίδεται από το ραδιόφωνο της Στοκχόλμης σε μετάφραση του Böttje Knös. Το 1951 ο συγγραφέας επεξεργάζεται εκ νέου την τραγωδία, η οποία τελικά εκδίδεται το 1953 στα γαλλικά. Στην Αθήνα θα εκδοθεί το 1955 από τις εκδόσεις Δίφρος.

Παρά το γεγονός ότι οι αρχαιοθεμικές¹⁰³ τραγωδίες¹⁰⁴ του κρητικού δημιουργού (όπως και γενικότερα η θεατρική παραγωγή του) είτε δεν έτυχαν της ευρείας και

¹⁰¹ Βλέπε σχετικά με την ομοερωτική ποίηση του Α’ παγκοσμίου πολέμου, την ανάλυση που κάνει ο Peter Barry στο βιβλίο του *Γνωριμία με τη Θεωρία*, στο Κεφάλαιο 7: Λεσβιακή/ γκέι κριτική. Barry Peter, *Γνωριμία με τη θεωρία. Μια εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία* (μτφ. Αναστασία Νάτσινα), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2013, σσ. 169- 185 [τίτλος πρωτοτύπου: *Beginning Theory: An introduction to literary and cultural theory*, α’ έκδοση: 1995]

¹⁰² Στον Knös γράφει: «Τώρα θ’ αρχίσω μια τραγωδία με τέσσερα πρόσωπα: Μίνωας, Θησέας, Μινώταυρος, Αριάδνη. Ο Μίνωας, ο τελευταίος καρπός του μεγάλου πολιτισμού· ο Θησέας, ο πρώτος ανθός ενός νέου πολιτισμού· ο Μινώταυρος το σκοτεινό Υποσυνείδητο, όπου οι τρεις μεγάλοι κλάδοι: ζώο, άνθρωπος θεός, δεν έχουν ακόμα χωρίσει· είναι η πρωτόγονη και σκοτεινή Ουσία, που τα περιέχει όλα. Η Αριάδνη είναι η Αγάπη.», στο Καζαντζάκη Ελένη, *Νίκος Καζαντζάκης, Ο ασυμβίβαστος*, Ελένη Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1977, σ. 560. Στον Πρεβελάκη γράφει: «Αυτές τις μέρες έγραψα μια καινούργια τραγωδία που μου αρέσει πολύ: Ο ΚΟΥΡΟΣ. Ευτύς ως την αντιγράψει η Ελένη θα Σας τη στείλω.», στο *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*, Ελένη Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1984 (β’ έκδοση), σ. 607. Τα αποσπάσματα από τις επιστολές άντλησα από: Πετράκου Κυριακή, *Ο Καζαντζάκης και το θέατρο*, Μίλητος, Αθήνα 2005, σ. 461. (Στο εξής οι παραπομπές σε υποσημείωση: Πετράκου και αριθμός σελίδας/-ων.)

¹⁰³ Σχετικά με τους όρους *αρχαιοθεμος* και *αρχαιομυθος* βλ. Μαρωνίτης Δ.Ν., «Η αρχαιογνωσία του Σεφέρη: Ζητήματα μεθόδου», *Διαλέξεις*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1992, σ. 65.

συστηματικής έρευνας από την φιλολογική κριτική –πάντοτε εν σχέσει με το υπόλοιπο πεζογραφικό του έργου- είτε από τη σκοπιά της θεατρικής κριτικής έλαβαν κάποτε αρνητικές και κάποτε μεικτές απόψεις¹⁰⁵, μπορούμε πάντοτε να ανιχνεύσουμε σ’ αυτές κοινούς τόπους που οργανικά συνδέονται με το υπόλοιπο καζαντζακικό έργο. Υπό την έννοια αυτή, οι πολλές (μετα)φυσικές αγωνίες του συγγραφέα, η συνεχής του λογοτεχνική/διανοητική έλξη από το Θείον, η προσπάθεια να μετουσιώσει σε μια γνήσια και ιδιότυπη γλώσσα τη νοητική του θητεία στον μυστικισμό και τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό, κρατούν το νήμα τους και στα θεατρικά του έργα· ελάττωμα για πολλούς, αφού η έλλειψη δράσης και οι πυκνοί, με την παραπάνω θεώρηση, άκαμπτοι διάλογοι δεν ευνοούσαν την από σκηνης παράσταση, πόσο μάλλον την καθιέρωση του Καζαντζάκη ως δραματουργού. Πολύ περισσότερα πραγματολογικά στοιχεία, όπως και έναν πλούσιο σχολιασμό αναφερόμενο στην θεατρική παραγωγή του κρητικού συγγραφέα αντλούμε από το βιβλίο *Ο Καζαντζάκης και το Θέατρο* της Βασιλικής Πετράκου. Από το σχολιασμό της μελετήτριας στις σελίδες που αφιερώνει στον *Κούρο*¹⁰⁶ εκκινούμε κι εμείς την ανατομία του κειμένου από τη συγκεκριμένη μας σκοπιά. Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις που έγιναν για το θεατρικό αυτό του Καζαντζάκη (που ανταποκρίνεται στις αρχές της ετεροσημίας σύμφωνα με την διάκριση του Μαρωνίτη¹⁰⁷ σχετικά με το *μυθολογικό* στη λογοτεχνία) είναι λίγες, ενώ συνήθως δίνεται το σχηματικό πλαίσιο της αλληγορίας για τη διαδοχή δύο κόσμων (Θησέα- Μίνωα), με τις πολλές μυστικιστικές προεκτάσεις, την σύγκρουση ζώδους και Απολλώνιου (ταύρος-μεταμορφωμένος

¹⁰⁴ Εκτός από τον *Κούρο*, βλ. *Προμηθέας, Μέλισσα, Οδυσσέας* στο Καζαντζάκης Νίκος, *Θέατρο Α’ (τραγωδίες με αρχαία θέματα)*, Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα 1964 (β’ έκδοση). Η τραγωδία «*Κούρος*», σσ. 269-379. Όλα τα παραθέματα προέρχονται από την έκδοση αυτή και η σελίδα σημειώνεται σε παρένθεση, εντός του κειμένου.

¹⁰⁵ Πετράκου, σσ. 479- 485.

¹⁰⁶ Πετράκου, «Μια gay τραγωδία; *Κούρος* ή *Θησέας*», σσ. 461-485.

¹⁰⁷ «Τρεις βασικοί τρόποι συμπεριφοράς των μυθολογικών ποιημάτων αναγνωρίζονται στην προκειμένη περίπτωση: η ταυτοσημία, η ετεροσημία και η παρασημία. Η ταυτοσημία, συντηρητική κατά βάση μέθοδος, σέβεται τόσο τα θεματικά όσο και προπαντός τα ιδεολογικά συστατικά του προτύπου, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι δεν προσθέτει νέα ή και εσωτερικά στοιχεία στο αρχαίο μυθολογικό έρεισμα. Αντίθετα, η ετεροσημία, αντιρρητική ή και ανατρεπτική μέθοδος, αντιστέκεται στο πρότυπο ποίημα, αμφισβητώντας ή και αντιστρέφοντας θεματικά, ηθολογικά, σημασιολογικά, υφολογικά και ιδεολογικά σήματά του. Τέλος, η παρασημία, μετριοπαθέστερη συγκριτικώς μέθοδος, βρίσκεται κάπου στη μέση, επιχειρώντας αδιόρατες διά γυμνού οφθαλμού μεταλλαγές, σημαντικές ωστόσο, και στα πέντε προηγούμενα επίπεδα. Επιμένοντας στον μεγάλο μάστορη του είδους, στον Καβάφη, προτείνω: ως παράδειγμα ταυτοσημίας τους “*Τρώες*”· ετεροσημίας την πασίγνωστη “*Ιθάκη*”· παρασημίας “*Τα άλογα του Αχιλλέως*” [...]. Παρά το γεγονός ότι ο Μαρωνίτης αναφέρεται στα ποιητικά κείμενα δεν θα ήταν λάθος να εφαρμόσουμε αυτή τη διάκριση και στην περίπτωση του Θεατρικού του Καζαντζάκη. Μαρωνίτης Δ.Ν., «*Μύθος και ποίηση*», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 60 (Ιαν.-Μαρτ. 2003) σ. 8.

Κούρος), τη βαθιά, ακλόνητη επιμονή στον οραματισμό του νέου κόσμου. Η δική μας προσέγγιση, ωστόσο, θα εμβαθύνει σε εκείνο τον άξονα που έχει ήδη εντοπισθεί από τους μελετητές, δεν έχει όμως αναπτυχθεί (θεωρώ) επαρκώς· «η υπόρρητη ιδέα της αμφισεξουαλικότητας ή της ομοφυλοφιλίας» τα οποία όπως δηλώνει η Πετράκου, είναι «θέματα ταμπού για τον τόπο και την εποχή, που όμως ο Καζαντζάκης δεν δίστασε να θίξει ξανά στα μυθιστορήματά του»¹⁰⁸ αναπτύσσονται στον *Κούρο* με πυκνότητα και πτύχωση, με σκηνές που με σαφήνεια μπορούν να χαρακτηριστούν ως ομοερωτικές συνοδευόμενες μάλιστα –δεν θα ήταν υπερβολικός αν κάποιος υποστήριζε- με ακραία μισογυνικές διατυπώσεις. Αντικρίσματα πτυχών της σεξουαλικής θεωρίας συναντούμε σε πολλά σημεία. Φαίνεται πως στον *Κούρο* η ομοσεξουαλικότητα είναι η κινητήριος εκείνη δύναμη που εξασφαλίζει στον ήρωα Θησέα μία «άσειστη» αρρενωπότητα φτιαγμένη με τα συστατικά ενός (αρχαιο)κλασικού προτύπου, τα οποία ο συγγραφέας αποδεικνύεται πως γνωρίζει καλά. Η άποψη που διατυπώνεται σ' αυτό εδώ το κεφάλαιο, φιλοδοξεί να υποστηρίξει ότι ο *Κούρος* είναι ένα από τα βασικότερα- αν όχι το βασικότερο- νεοελληνικό κείμενο στο οποίο ο συσχετισμός *ομοερωτισμού-αρρενωπότητας* που αναδείξαμε στην αρχική υπόθεση εργασίας μας, έρχεται να βρει μια -ακραία σχεδόν- κορύφωση του.

Σκοπός, λοιπόν, είναι διατρέχοντας το κείμενο να σταθμεύουμε σε όλες εκείνες τις σκηνές-εικόνες όπου ο ομοερωτισμός δεν διαφαίνεται απλώς εικάζοντάς τον, αλλά με τη συμπλήρωση των διαδοχικών αναφορών, (ανα)κατασκευάζεται ως κειμενική δεσπόζουσα. Επίσης είναι ανάγκη να ξεκαθαρίσουμε εξ' αρχής πως δεν πρόκειται να ασχοληθούμε τόσο με την παραστασεολογία και την εξωκειμενική διάσταση του *Κούρου* αλλά θα τον αντιμετωπίσουμε αποκλειστικά ως κείμενο (τα προαναφερθέντα στοιχεία άλλωστε, περιλαμβάνονται επακριβώς στη μελέτη της Πετράκου). Ακόμη μία διευκρίνιση είναι αναγκαία· μιας και ο τίτλος της μελέτης μας μιλά για πεζογραφικά κείμενα, ας τονιστεί ότι παρά το γεγονός πως ο *Κούρος* ή *Θησέας* χαρακτηρίζεται θεατρικό δράμα, διαθέτει – όπως και ορισμένα άλλα κείμενα του Καζαντζάκη- κάποιου είδους υβριδικότητα ώστε να μας επιτρέψει να το εξετάσουμε (και) ως πεζό.

Εν πρώτοις, κρίνεται σκόπιμο να προχωρήσουμε στην παράθεση μιας σύντομης περίληψης του κειμένου:

¹⁰⁸ Πετράκου, σ. 462.

Ο Θησέας βρίσκεται λίγο πριν τα μεσάνυχτα μπροστά από την πόρτα του λαβυρίνθου και μέσα από έναν μακρύ μονόλογο ετοιμάζεται για τη μεγάλη ώρα του «παλέματος» με τον ταύρο, ενώ θυμάται πράγματα από την πατρίδα του· ταυτόχρονα ο μονόλογος αυτός είναι μια προσπάθεια του ίδιου του ήρωα να αναθαρρήσει αυτό-συνειδητοποιώντας την επιμονή, την ευθυκρισία του, που δεν αποσπάται από καμία ηδονικής τάξεως πλάνη, και αντιλαμβανόμενος ταυτόχρονα ως κίνητρο των αρετών του, τον αόρατο «αρσενικό θεό» του. Ακολουθεί η συζήτηση με τον Καπετάνιο, ο οποίος αφήνει το πλοίο και φθάνει κοντά, ώστε να συμβουλέψει τον νεαρό Θησέα, λαμβάνοντας ωστόσο την αγνόηση (και σε ορισμένα σημεία με χαρακτηριστική υπεροψία) από τον νεαρό Αθηναίο. Η συνάντηση Θησέα- Αριάδνης στη συνέχεια, είναι μια διαρκής απόρριψη των ερωτικών καλεσμάτων της βασιλοπούλας, η οποία δεν πείθεται από εκείνα που της λέει και κατασκευάζει μιαν άλλη δική της πραγματικότητα. Ο βασιλιάς Μίνωας γοητεύεται από τον ήρωα Θησέα- που ήρθε ως λυτρωτής- και δηλώνει σύμμαχός του, υποτιμώντας τις προσπάθειες της κόρης του να συσχετισθεί ερωτικά με τον Θησέα. Όλα διαπνέονται από την αίσθηση του μοιραίου. Ακολουθεί η μεγάλη πάλη, όπου το παλάτι σείεται και τελικά ο ταύρος έχοντας λάβει την απολλώνια μορφή του, εμφανίζεται και φεύγει μαζί με τον Θησέα.

Ήδη από τον πρώτο μονόλογο του Θησέα, μέσα από ευτοπικές στιγμές της μινωικής εικονοποιίας, οι οποίες όμως, ως άλλο τραγούδι των σειρήνων, αφήνουν ανεπηρέαστο τον αποφασισμένο ήρωα («Θησ.: Με πότισαν βαριά μεθυστικά πιοτά, μα δεν μέθυσα. Ξάπλωναν κάθε νύχτα στο κλινάρι μου μια γυναίκα, μα δεν την άγγιζα.//Αμόλευτη κρατούσα τη δύναμή μου για τη δύσκολη ώρα», σσ. 270-271) σκιαγραφείται έναν πολεμιστή με ορμητική εσωτερική δύναμη ο οποίος περιμένει «νηφάλιος, απάρθενος, ατάραχος» (σ.271)- και έχοντας στις πλάτες και την ψυχή του ό,τι του προίκισε η αθηναϊκή γη και ο κόσμος των ζωντανών- να «κατέβ[ει] στον άδη» και «ν' αρχίσει το πάλεμα» (στην ίδια). Όταν ακούει το μουγκρητό του Μινώταυρου φαντάζεται την τερατώδη όψη του «θεριού», για το οποίο άλλοι λεν πως μοιάζει με «σκούληκα που παράφασε», άλλοι με «βασιλιά της κατωγής με κεφάλι στριφτοκέρατου ταύρου¹⁰⁹» και άλλοι λεν «πως εί[ν]αι θεός» (σ.272). Όμως αποφασίζει πως θα κρίνει μόνος του. Έπειτα από μια δραματική παύση (η σύντομη σκηνοθετική οδηγία «(σιγή)») βλέπει ως μια ζυγαριά το πεπρωμένο του· από τη μια

¹⁰⁹ Ο ταύρος λαμβάνει κατωκοσμικά χαρακτηριστικά, που συναντάμε και στην χριστιανική παράδοση (κερασφόρος σατανάς κ.τ.ο).

βρίσκεται ο ίδιος και από την άλλη η «ταυροπηδημένη, όλο φκιασίδια και στολίδια και αρώματα, για να σκεπάσει τη βρώμα της» (σ.272) αυτοκρατορία των Μινωιτών.

Επιθυμώντας να ψυχωθεί για τη δύσκολη ώρα που θα ακολουθήσει θα οραματιστεί και θα εισαγάγει για πρώτη φορά εκείνη την αινιγματική *δαιμονική*¹¹⁰ φιγούρα του «αρσενικού συντρόφου και θεού του», ο συμβολισμός και η σχέση της οποίας με τον ίδιο, θα μας απασχολήσει αρκετά. Αυτή τη μορφή ανακαλεί από τη μνήμη του και ζητά να τον προστρέξει.

Θησ.: Σηκώνω τη φωνή, φωνάζω: Σύντροφε ακριβέ της νιότης μου, έλα! θα χαθούμε ή θα σωθούμε, την ώρα ετούτη, μαζί· βόηθα!

Καβάλα τ' αναρίθμητα κύματα, σήκωσε απάνω από τους αφρούς το σγουρόξανθο κεφάλι, κοίταξέ με· θυμήσου με!

Είμαι ο Θησέας! (σ.272)

Αμέσως μετά ο νεαρός ήρωας οραματίζεται το «χοχλαδερό ακρογιάλι της Αττικής» στο οποίο κάποτε κολυπούσε μαζί με τον σγουρόξανθο σύντροφο (σ. 273). Η εικόνα των δύο γυμνών νέων να «απλών[ουν] φαρδιές αγκαλιές τα μπράτσα», να «φιλιώνουν», να «σκίζ[ουν] τη θάλασσα ο ένας πλάι στον άλλο» και ο Ποσειδώνας να ανεβαίνει «από τις πράσινες σπηλιές και [να τους] κοιτάζ[ει] με καμάρι και τρόμο» κατασκευάζει ένα περιβάλλον στο οποίο η φύση με όλους τους εκπροσώπους της (ήλιος, θάλασσα, άνεμος, πεύκα) παρουσιάζεται σε μια υψηλή της στιγμή¹¹¹ και μέσα στην οποία οι δύο άνθρωποι βρίσκονται σε τέτοια απόλυτη οργανική σύνδεση προκαλώντας το θεϊκό δέος. Όταν τελικά «ξεπεξεύουν από τα κύματα» και κάθονται στον ήλιο, ο Θησέας καμαρώνει με το βλέμμα του τον όρθιο σύντροφό του, γυμνό, να κοιτάζει κατά τη θάλασσα¹¹². Μέσα από τα λόγια του Θησέα-αφηγητή δίνεται η αποκάλυψη του νεανικού ανδρικού σώματος:

Στέγνωνες στον ήλιο .

¹¹⁰ Δαιμονική, βεβαίως, όχι με την έννοια κάποιας φρικτής χθόνιας θεότητας αλλά με την Σωκρατική εννοιολόγηση. Συγκεκριμένα, στο Πλατωνικό *Συμπόσιο*, όταν ο Σωκράτης μεταφέρει στην ομήγυρη το διάλογό του με τη Διοτίμα, η σοφή γυναίκα από τη Μαντίνεια υποστηρίζει πως ο έρωτας είναι «Δαίμων μέγας», κάτι ανάμεσα σε θνητό και αθάνατο (202d).

¹¹¹ Όμοια και στον *Πόρφυρα* του Δ. Σολωμού, το περιβάλλον παρουσιάζεται αρχικά ως εκπρόσωπος του *καθαρού καλού*. Ο Άγγλος «κολυμπιστής» βρίσκεται σε πλήρη σύμπραξη με την υψηλότητα της φύσης γύρω του.

¹¹² Πρβλ. την ανδρική γυμνότητα και τη θάλασσα στην ομοερωτική ποίηση του Κ.Π. Καβάφη, π.χ. *Μέρες του 1908* (1932).

Ανέβαινε αρπαχτά, κατέβαινε η ματιά μου απάνω σου, φίλε ακριβέ, και σε καμάρωνα· τα πόδια σου, κολόνες προύντζινες, σγουρή η κοιλιά σου, το μέγα στήθος στραφτάλιζε πασπαλισμένο με αλισάχνη, κάστρο άπαρτο ο λαϊμός σου,

Και τ' αφίλητα τραγανά χείλια σου αναδεύουνταν απάλαφρα, σγούραιναν, κι αγάλια αγάλια, σε όλο σου το κορμί, από τη φτέρνα ως την κορφή, χύνουνταν ένα χαμόγελο βαθύ, μυστικό, αναπαμένο, σα να 'χες χορτάσει ύπνο αρίφνητα χρόνια

[...] Κι ως σε καμάρωνα αλάλητος, τέντωσες το μπράτσο το δεξό ολοΐσια, σα να 'κανες κατοχή τον ορατό γύρα σου ηλιόχαρο κόσμο, ανάσκωσες ψαχουλευτά το πόδι, απάρθηνη φτέρουγα που πρωτοδοκιμάζει τη δύναμή της, [...] Δε θα γυρίσω μια μέρα στην πατρίδα; Θα γυρίσω! Και θα κόψω ένα χοντρό αγκωνάρι βουνό από το βουνό μας, να το πελεκήσω, να σκαλίσω το κορμί σου, να σε κρατήσω στο παλάτι μου, σκλάβο και θεό μου, σύντροφε ακριβέ,

Και πιά να μη φύγεις! (σσ. 273-274)

Ο θαυμασμός και η λεπτομερής περιγραφή του κορμιού του θεού-συντρόφου δεν γίνεται από κάποιον τρίτο, απροσδιόριστης έμφυλης ταυτότητας αφηγητή, αλλά από τον ίδιο, τον άνδρα Θησέα. Ακόμα κι αν ο θεός-σύντροφος είναι μια εντελώς συμβολική ύπαρξη που θα μπορούσε αλληγορικά να παραπέμπει στην δύναμη και την τελειότητα της σωματικής διάπλασης του ίδιου του αφηγητή, η εστίαση της περιγραφής σε ερωτογενή (ήδη από την αρχαιότητα καθορισμένα) σημεία του ανδρικού κορμιού φαίνεται να δημιουργεί τη συγκεκριμένη ομοερωτική φόρτιση. «Τα πόδια σου κολόνες προύντζινες, σγουρή η κοιλιά σου»· η περιγραφή ξεκινά από τα πόδια και συγκεκριμένα από την περιοχή των μηρών (η παρομοίωση με μπρούντζινες κολόνες δεν θα μπορούσε να αφορά άλλο μέρος του ποδιού όπως τις γάμπες ή τα πέλματα), σημείο το οποίο συνιστούσε για τους αρχαίους αιτία ερωτικού ερεθισμού, κυρίως ανάμεσα σε ομοφύλους¹¹³. Ο *διαμηρισμός* ή *αλλιώς διαμήρια*

¹¹³ Στον *Ερωτικό* του Πλούταρχου, ο ομιλητής Δαφναίος παραθέτει στίχο ποιήματος του Σόλωνα: «Στον όμορφο ανθό της νιότης αγάπα τα αγόρια με τους προκλητικούς μηρούς τους και το γλυκό τους στόμα» αλλά και από την αποσπασματικά σωζόμενη τραγωδία του Αισχύλου «Μυρμιδόνες», το εξής: «Δεν ντράπηκες το κάλλος των μηρών σου, / αχάριστο παλιόπαιδο στα τόσα τα φιλιά μου». Πλούταρχος, *Ερωτικός - Ερωτικές διηγήσεις* (περίληψη- μτφρ.- σχόλια Γεώργιος Ράπτης, πρόλογος Ι.Σ. Χριστοδούλου), Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 67.

επαφή ήταν ένας διαδεδομένος τρόπος ερωτικής συνεύρεσης των ανδρών στην αρχαιότητα αφ' ενός επειδή αξιοποιούσε ένα μέρος του σώματος που εξέπεμπε ευρωστία και ερωτισμό και αφ' ετέρου επειδή με τον συγκεκριμένο τρόπο συνεύρεσης μειωνόταν η πιθανότητα να θεωρηθεί ο ένας από τους δύο εμπλεκομένους ως «παθητικός» και άρα θηλυπρεπής¹¹⁴. Προχωρώντας, η εστίαση του αφηγητή ανεβαίνει στη «σγουρή κοιλιά», στο εφηβαίο δηλαδή (το οποίο σε πολλά από τα κλασικά αγάλματα αποδίδεται από τους γλύπτες με έντονη σγουρότητα), ύστερα στο αστραφτερό «μέγα στήθος» και στο λαιμό· τον λαιμό παρομοιάζει με «κάστρο άπαρτο» είτε λόγω της σφριγηλής του εμφάνισης είτε εννοώντας την παρθενία του (αμέσως μετά κάνει λόγο για αφίλητα χείλη και πιο κάτω παρομοιάζει το πόδι με απάρθην φτερούγα). Όταν πια ανεβαίνει και σταματά στο πρόσωπο θέλει να μεταφέρει την εικόνα των «τραγαν[ών] χειλιών» τα οποία σχηματίζουν βαθύ και μυστικό χαμόγελο, ενώ πέρα από την ερωτική τους συνδήλωση τονίζεται και η αγνότητά τους, καθότι «αφίλητα», χαρακτηριστικό (η αγνότητα εν γένει) αποδιδόμενο πιο συχνά στην περιγραφή του ιδανισμού του γυναικείου ερωτικού προτύπου. Ο Θησέας θυμάται με τόσο θαυμασμό τα χαρακτηριστικά του σώματος του θεού- συντρόφου του, που δίνει υπόσχεση πως όταν γυρίσει στην πατρίδα, θα σκαλίσει το κορμί του σ' ένα κλαδί για να το έχει πάντοτε στο παλάτι του.

Οδηγούμαστε να θεωρήσουμε την αποκαλυπτική αυτή περιγραφή του γυμνού συντρόφου ως έχουσα εναργείς ομοερωτικές προεκτάσεις, όχι μόνο γιατί εστιάζει σε σημεία με έντονο ερωτισμό αλλά και γιατί σε όλο το υπόλοιπο έργο ο Θησέας δεν προβαίνει σε καμία παρόμοια ύφους περιγραφή, η οποία να αφορά γυναίκα.

Στη συζήτηση που γίνεται στη συνέχεια με τον καπετάνιο, ο Θησέας απορρίπτει το ενδεχόμενο να σωθεί από οποιονδήποτε άλλο πέρα από τον ίδιο του τον εαυτό (γενικώς αντιλαμβάνεται τον γεροντότερο αλλά έμπειρο καπετάνιο ως «χοντροκομμένο», ανίκανο να συλλάβει τους μεγάλους σκοπούς και τα υψηλά νοήματα¹¹⁵), ενώ όταν ο καπετάνιος κάνει να του εξιστορήσει τη συνάντηση και το ζευγάρωμά του με τη μινωίτισσα ιέρεια (σσ. 279-280) θα λάβει την απαξιωτική απάντηση του Θησέα να μη «μολεύει τον αγνόν αγέρα [...] με γυναικείες

¹¹⁴ Βλ. περισσότερα για το «διαμηρίζουν» στο *Dover*, σσ. 107-108. Ακόμη βλέπε τις εικόνες από αγγειογραφίες στο Παράρτημα.

¹¹⁵ Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Θησ.: Κλεφταρά μεταπράτη ζυγαριά είναι το μυαλό σου, με βαριές αλυσίδες κι ακρίφια, χοντροσυνηθισμένη να ζυγιάζειπραμάτειες ταπεινές, χαρούπια και ξύλα και κρέατα- όχι ψιλό μαργαριτάρι!» (σ. 278)

αναπνοές»¹¹⁶ (σ. 279) και τον υποτιμητικό χαρακτηρισμό «*γυναικοφιλημένε*»¹¹⁷. Στη συνέχεια ο καπετάνιος στο ρόλο του αποκρισάρη, λέει στον Θησέα πως τον γυρεύει η Αριάδνη και καλεί το «αμούστακο ακόμα αγόρι» -ως εμπειρότερος εκείνος και «ξετελεμένος» άντρας- να απολαύσει τη γυναίκα της οποίας το κορμί «θ' αχνίζει», «όλο ιδρώτα κι ερωτόχαρο θυμό» έπειτα από ώρες πάλης με τον ταύρο στο χοροστάσι (όλο το ξεδίπλωμα του μηνύματος και οι προτροπές του καπετάνιου σσ. 283-288). Ο νεαρός Θησέας βλέπει τον αγγελιοφόρο- καπετάνιο ως απεσταλμένο κάποιου «ξενομπάτη, ξετσιώπου» θεού, που θέλει να τον αποσπάσει από το «πάλεμά» του· και με τα τελευταία του λόγια, με τα οποία καλεί τον Θησέα να μην βλαστημάει, απέναντι στη μοίρα (σ. 288), ο καπετάνιος προετοιμάζει για την έλευσή της («*Έρχεται η Μοίρα! [...] Έρχεται η Μοίρα*»).

Τότε ακριβώς κάνει την είσοδό της η Αριάδνη, ή αλλιώς, το πεπρωμένο κατά τον αγγελιοφόρο-καπετάνιο απέναντι στο οποίο ο ήρωας σθεναρά θα αντισταχθεί. Στον διάλογο Θησέα – Αριάδνης πρόκειται να παραθέσουμε και να σχολιάσουμε τα σημεία εκείνα της άρνησης του Θησέα και της ερωτικής απόρριψης συμβολικά του θηλυκού· το δίχως άλλο, όμως, τούτος ο διάλογος των δύο, ξεφεύγει από την ακαμψία των στείων παράλληλων στοχασμών του καζαντζακικού θεατρικού ύφους γραφής και είναι εύφορο έδαφος για ευρύτερη πραγμάτευση των “κατασκευαστικών” του αρετών όσον αφορά στη δόμηση διαλόγων. Η Αριάδνη “ψυχαναλύει” τον Θησέα. Με μια διαρκή μαιευτική πρακτική προσπαθεί να εκπορθήσει εκ των έσω την ψυχή του, πασχίζει να δει «πιο βαθιά, και πιο βαθιά», πίσω από το προσωπείο του «Θεού», πίσω από το τείχος που έχει υψώσει ο νους του Θησέα, κάτω από τις πιο μύχιες σκέψεις του¹¹⁸. υποβάλλει και αυθυποβάλλεται. Η Φροϋδικού τύπου προσπάθεια της Αριάδνης να εισχωρήσει στα άδυτα της ψυχής του Θησέα –πρακτική που ακολουθείται κατά τη διάρκεια όλων όσων διαμείβονται μεταξύ τους- θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα παρατηρώντας τις (τελικά ατελέσφορες)

¹¹⁶ Την ίδια φράση συναντούμε δύο φορές (ελαφρώς παραφρασμένη) στο ημερολόγιο του Καζαντζάκη από την επίσκεψή του στο Άγιο Όρος με τον Άγγελο Σικελιανό: «Η φύση, ο αμόλευτος από γυν[αίκες] αέρας.» και «Αέρας αμόλυτος από γυναικείο χνώτο.». Μεταξύ άλλων στις καταχωρίσεις του ημερολογίου γίνεται αναφορά στην προσπάθεια ίδρυσης νέας θρησκείας και τον αινιγματικό «Θα» (ίσως τον νέο Θεό που οι δυο φίλοι και συνοδοιπόροι οραματίζονταν). Βλ. σχετικά, Καζαντζάκης Νίκος, *Άγιον Όρος. Ν/βρης- Δ/βρης 1914* (επιμ.- εισ.- σχόλια: Χριστίνα Ντουσιά-Παρασκευή Βασιλειάδη), Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη, Ηράκλειο 2020, β' έκδοση, σ. 98 και σ. 104.

¹¹⁷ Η απαξία γίνεται και σιχασιά, λίγες αράδες έπειτα: «μη με ζυγώνεις, αναγουλιάει το σπλάγχο μου, μυρίζεις γυναίκα» (σ.281)

¹¹⁸ Ενδεικτικά μόνο: «Αρ.: Κι ακόμα κι άλλα βαθιά χωμένα μυστικά σου, που κι ο ίδιος εσύ δεν τα ξέρεις, [...] να καθαρίσουν και να τα δεις· Ή γιατί ντρέπεσαι να τα κοιτάξεις καταπρόσωπα. Ή γιατί τα φοβάσαι», σ. 290

μεθόδους της να εμφυσήσει μέσα του τον έρωτα για 'κείνη. Κάνει, βεβαίως, και τον ίδιο το διάλογο απολαυστικό.

Παρ' ότι, αν μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο που να διατρέχει τη συνάντηση των δύο, θα ήταν αυτό (ερωτική πολιορκία Αριάδνης-άρνηση Θησέα), ας δούμε τα σημεία εκείνα στα οποία γίνεται καθαρότερα:

«Αρ.: Να με αρπάξεις, να με πας στο καράβι σου, να φύγεις» (σ. 296).
χτίζοντας η ίδια στις προηγούμενες σελίδες το έδαφος για να αναδειχθεί η “ενδόμυχη επιθυμία” του Θησέα, η μινωίτισσα βασιλοπούλα εκφράζει τελικά εκείνο που νομίζει ότι θέλει ο Θησέας: μονάχα για να λάβει με αποφασιστικότητα τη σθεναρή άρνηση:

Θησ.: Εγώ; Εγώ; Ποτέ! Να σε αρπάξω και να φύγουμε; Τί να σε κάνω; Όλη μου η ψυχή αντιστέκεται, αναηττώνεται και δε σε θέλει. Αλάκερό μου το κορμί αρνιέται να σ' αγγίξει! (σ. 296)

Η αποφαιτική απάντηση του Θησέα δεν περιορίζεται απλώς στην περιφρόνηση ενός συμβόλου –σύμβολο του πειρασμού¹¹⁹, της απομάκρυνσης από το στόχο ή σύμβολο εξουσίας- αλλά η (σχεδόν) απέχθειά του για την Αριάδνη ξεκινά από την ψυχή και βρίσκει την κορύφωσή της στη σωματικότητα («Αλάκερό μου το κορμί αρνιέται να σ' αγγίξει»). Ας ιδωθεί αυτό σε συνδυασμό με την υμνητική περιγραφή από τον Θησέα της ανδρικής σωματικότητας του Θεού-συντρόφου, λίγες σελίδες πριν.

Η Αριάδνη δεν μπορεί να δεχθεί τη σθεναρή αυτή απόρριψη και σε μια στιγμή ναρκισσισμού επαινεί η ίδια τα προσόντα και τον ερωτισμό της, υποβάλλοντάς τα ως ασυνείδητες σκέψεις του ήρωα:

Αρ.: Τί φωνάζεις; Τι τρομάζεις; Βρήκε η σαΐτα μου λοιπόν, τόσο άσφαλτα τα νεφρά σου, και μουγκρίζεις από τον πόνο;

Ξεσκεπάζω τα σπλάχνα σου, κοίτα: Από τα πόδια σου στα γόνατα, στα μεριά, στα γοφιά, στα στήθια, ανεβαίνει η λαχτάρα να με αρπάξεις.

«Τι θεϊκός καρπός της γης είναι ετούτος» αναστενάζεις μέσα σου· «τι ώριμος, αδάγκωτος καρπός, γεμάτος

¹¹⁹ Το μοτίβο του πειρασμού που αποπειράται να αποσπάσει τον ήρωα από το σκοπό του, επανέρχεται συχνά στον Καζαντζάκη· πιο πολύ, βεβαίως, στο δημοφιλές μυθιστόρημά του *Ο τελευταίος Πειρασμός* (1952).

»Σάρκα και μέλι!» Και λαχταρίζεις να με γδύσεις βιαστικά, αρπαχτά, όπως γδύνουμε ένα μελωμένο σύκο όταν πεινούμε και διψούμε. Και βάρβαρε γαλαζομάτη, πεινάς και διψάς ,

Γιατί δεν άγγιξες ακόμα γυναίκα! (σ.296)

Με την ερωτική αυτοπεριγραφή της η Αριάδνη μοιάζει να πλάθει μια δική της εικόνα για τον ίδιο το δικό της ερωτισμό, αμυνόμενη στην απόρριψη. Φαίνεται πεπεισμένη ότι τον “ερωτικό της καρπό” απλώς δεν έχει ακόμη αντιληφθεί ο «μη αγγίξας γυναίκα» Θησέας, ο οποίος την ποθεί υπόρρητα. Η επιμονή της, που οδηγεί τελικά σε διατυπώσεις αρμόζουσες σε έναν τρελό και φαντασιόπληκτο νου, μονάχα εντείνουν τον αυτοεξεφτελισμό της (δεν είναι παρά ένα από τα αρκετά σημεία γυναικείας υποτίμησης στο έργο).

Στα λόγια της κόρης του Μίνωα ο Θησέας είναι ξεκάθαρος: ξεκάθαρες είναι και οι απόψεις του ως προς τον ερωτικό συσχετισμό με γυναίκες:

Θησ.: Αξόδευτη, μάθε, κρατώ τη δύναμή μου για έργα μεγάλα. Όχι για να τη σπαταλώ με γυναίκες. Αρσενικός ο θεός μου· (σ.297)

Ο ήρωας εμμένει στον «αρσενικό θεό», το μόνο ιδανικό και αξιόλογο, την μόνη αλήθεια που η ενασχόληση μαζί της δεν θεωρείται σπατάλη. Ακόμη κι όταν μιλά για το ενδεχόμενο του ζευγαρώματός του με γυναίκα, ο «αρσενικός θεός» είναι εκείνος που θα του υποδείξει μία κατάλληλη για τεκνοποίηση:

Θησ.: [...] θα ‘ρθει η ώρα

Και θα μου διαλέξει αυτός μιαν παρθένα από τις χοντροκόκαλες κοπέλες της πατρίδας μου, άβαφη, αφίλητη, με φαρδιά λαγόνια,

Να κάνω μαζί της υγιούς και θυγατέρες (σ.297)

Αξίζει να προσεχθεί ότι απαριθμώντας τα χαρακτηριστικά της ιδανικής συζύγου, ο Θησέας αναφέρεται μόνο σε εκείνα που καθιστούν μια γυναίκα γόνιμη, ικανή να τεκνοποιήσει· καθόλου σε ό,τι θα μπορούσε να την κάνει σαγηνευτική, ερωτική μάγισσα. Ο Θεός του, θα του βρει μια γυναίκα «χοντροκόκαλη» (σημάδι ευρωστίας και σωματικής ικανότητας), «άβαφη και αφίλητη» (μακριά από γυναικεία φτιασιδώματα και αγνή) και με «φαρδιά λαγόνια» (η φαρδιά λεκάνη σήμαινε-

ιδιαίτερα κατά τη λαϊκή πεποίθηση- μεγαλύτερη αναπαραγωγική ικανότητα και πιο επιτυχημένο τοκετό· συνεπώς οι “φαρδοκάπουλες” γυναίκες προτιμούνταν ως ιδανικές σύζυγοι). Ο νεαρός αθηναίος δεν κάνει λόγο για οποιοδήποτε χαρακτηριστικό που να αναδεικνύει ερωτισμό, σεξουαλισμό ή λαγνεία (σε αντίθεση με τα ερωτογενή μέρη του θεού-συντρόφου και τις αισθησιακές παρομοιώσεις στην αυτό-ερωτική περιγραφή της Αριάδνης).

Αφού δηλώσει για πολλοστή φορά πως βρίσκεται στην Κρήτη μόνο για να παλέψει τον Μινώταυρο και «όχι για να κλέψει γυναίκες», ο Θησέας προτάσσει την γενναιότητά του· την γενναιότητα ενός άνδρα που κατατρόπωσε «τα θεριά και τους ληστές της πατρίδας [τ]ου» (σ. 298) και είναι έτοιμος για το μεγάλο «πάλεμα». Τότε (μοναδική στιγμή φεμινιστικής δύναμης σ’ όλο το έργο;) η Αριάδνη θα τον καλέσει να παλέψει μαζί της, βέβαιη πως είναι ικανή να τον νικήσει: «Αρ.: όλη μέρα πάλευα τον ταύρο, τον έριξα κάτω- θα σε ρίξω και εσένα!» (στην ίδια). «Θησ.: Πάλεμα θα πει αγκάλιασμα· δε θέλω!» θα της αντιγυρίσει εκείνος. Στην εννοιολόγηση του «παλέματος» ως «αγκάλιασμα» θα συμφωνήσει και η βασιλοπούλα. Στο «αγκάλιασμα» η Αριάδνη δίνει σαφείς ερωτικές διαστάσεις και την απόφαση του Θησέα θα την ερμηνεύσει ως φόβο για «την μυρωδιά που χύνεται από τα μαλλιά [της]» και «τον δροσερό λαβύρινθο του κορμιού [της]» (στην ίδια). Αξίζει να θυμηθούμε πως «πάλεμα» χαρακτηρίζει κι ο καπετάνιος το σμίξιμο που προσμένει τα μεσάνυχτα με τη μινωίτισσα αγαπητικιά του πρωτύτερα, όταν διαλέγεται με τον Θησέα (σ. 285). Έχουμε, λοιπόν, τρία πρόσωπα του έργου, που σαφώς προικίζουν το μυστήριο «πάλεμα» με έντονο ερωτικοσεξουαλικό φορτίο. Το φορτίο αυτό προϋδεάζει και παράλληλα φωτίζει το τρίτο σημείο του έργου που θα ψηλαφίσουμε διεξοδικά· τη σκηνή της κορύφωσης, τη σκηνή, τελικά, του «παλέματος».

Έπειτα από την πρώτη συνάντηση με τον Μίνωα (στο τέλος της οποίας ο βασιλιάς ανοίγει την πόρτα του λαβυρίνθου χαράσσοντας έναν διπλό πέλεκυ πάνω της) ο ήρωας αρχίζει τελικά την μεγάλη κατάβαση. Στο δεύτερο μέρος του έργου, το τράνταγμα από την πάλη συνταράσσει τον καπετάνιο και ο χορός των δεκατριών νέων παιανίζουν για τον Μινώταυρο.

Κατά το τρίτο μέρος του *Κούρου*, την ώρα που ξημερώνει, ο Θησέας βρίσκεται πάλι μαζί με την Αριάδνη (σ. 346) και συζητούν για το πάλεμα. Στον χιτώνα του ήρωα υπάρχουν κηλίδες αίματος, ίχνη της πάλης με τον Μινώταυρο. Στο τρίτο αυτό -και τελευταίο μέρος- κυριαρχεί η αίσθηση του τετελεσμένου· η κατάλυση του παλαιού καθεστώτος έχει ήδη συμβεί και ο Θησέας με πλήρη ηρεμία στους

λόγους του πια- ανακουφισμένος από την τέλεση του χρέους του- ατενίζει την αρχή του νέου κόσμου: «Αρ.: Όλα τέλειωσαν, καλέ μου. Θησ.: Ναι, όλα. Κι όλα αρχίζουν¹²⁰» (σ. 346). Κατά τον πρώτο διάλογο με την Αριάδνη, ο Θησέας τονίζει (παρ' ότι ήταν και η Αριάδνη παρούσα στη μάχη) ότι η νίκη δεν επήλθε με συμβατικό τρόπο παρά με «αγκάλιασμα».

Αρ.: Δεν μπορώ να σωπάσω· φέρνω τα πάντα στο νου μου και τρέμω...

Ακόμα στέκουμαι και αναλογιέμαι με τρομάρα: Πώς τον νίκησες!

Θησ.: Δεν τον νίκησα, μη βλαστημάς· δεν ήσουν εκεί; δεν είδες; Δεν παλέψαμε, αγκαλιαστήκαμε.

Αρ.: Όμως στην αρχή... Κοίτα, από το φοβερό πάλεμα ράγισε το Παλάτι!

Θησ.: Άσε την αρχή· ύστερα γίνηκε αγκάλιασμα. Είδες πώς φιλιόμασταν, πώς γελούσαμε, και τί χάρδια! Κι ύστερα... (σ.347)

Την πρώτη περιγραφή της κορυφαίας στιγμής του έργου- η οποία μας δίνεται από τον ίδιο τον Θησέα- ακολουθεί ο σύντομος μονόλογός του (μόλις δύο σελίδων, σσ. 348-349) για την κατάβαση στον κάτω κόσμο, την αποκάλυψη του «Θεϊκού προσώπου» πίσω από το «ιερό κεφάλι [με] τις τρίχες και τα κέρατα και τους φαρμακερούς αφρούς» και την στιγμή έκστασης που ακολουθεί τη λύτρωση. Ο Μίνωας που έρχεται χωρίς «κορόνα, γιορντάνια και βασιλοράβδι» (σημάδια της βασιλικής εξουσίας του) γνωρίζει από πριν πως η κατάλυση του παλαιού καθεστώτος (του δικού του) και όλων των εκπροσώπων του (Αριάδνη) είναι πλέον τελεσίδικη. Ο Θησέας είναι πεπεισμένος πως ο Μίνωας («πατέρα» τον προσφωνεί, σ. 355) δεν διακατέχεται από κανένα θυμό: «Θησ.: Πώς μπορεί να 'ναι θυμωμένος αυτός που νογάζει τα πάντα; Θα δεις, θ' απιθώσει και τα δυο του μαραμένα πολυκάτεχα χέρια απάνω στο κεφάλι μου, Και θα μου δώσει την ευκή του.» (σ. 353). Ωστόσο ο παλαιός βασιλιάς καλεί τον εκστασιασμένο Θησέα να μην αυθαδιάζει, και ρωτά την κόρη του, ως αντικειμενική αυτόπτη και αυτήκη μάρτυρα του παλέματος, να του πει ακριβώς τι συνέβη. Η δεύτερη περιγραφή του παλέματος, ακριβέστερη και με τον μανδύα της αμεροληψίας του τριτοπρόσωπου, έρχεται από την βασιλοπούλα:

¹²⁰ Η καταληκτική φράση στον *Τελευταίο Πειρασμό*: «Έσυρε φωνή θριαμβευτικά: - Τετέλεσται! Κι ήταν σα να 'λεγε: Όλα αρχίζουν.» Βλ. Καζαντζάκης Νίκος, *Ο Τελευταίος Πειρασμός* (επιμ. Πάτροκλος Σταύρου), εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα 2008 (ανατύπωση του 2017), σ. 507. [α' εκδ.: 1952]

Μιν.: [...] Εσένα, θυγατέρα ρωτώ: Τί γίνηκε κάτω στη γης; Πώς μπόρεσε ο βάρβαρος ετούτος και βρήκε το πιο κρυφό μονοπάτι; [...]

Είναι το πιο μεγάλο μυστικό, η αληθινή κορόνα που ο βασιλιάς πεθαίνοντας μπιστεύεται στον κληρονόμο· και τούτος το βρήκε· πώς το βρήκε; Αυτό σε ρωτώ!

Αρ.: Δεν μπόρεσα να ξεχωρίσω, πατέρα: Ως αντικρίστηκαν οι δυο τους, αρπάχτηκαν μανιασμένοι, φουσομανούσαν, δαγκάνουνταν και μούγκριζαν και μια στιγμή ξεχώρισα, στη λάμψη που ρίχναν τ' ασπράδια των ματιών τους, πως είχαν πεταχτεί μεγάλα στρουφηχτά κέρατα

Κι από το ξανθό κεφάλι του Θησέα!

Μα εκεί που πάλευαν και μούγκριζαν, άξαφνα άκουσα βαθύ στεναγμό, τρυφερό πολύ, όλο συμπόνια... Γκαρδιώθηκα, πήρα τη φλογέρα κι άρχισα να παίζω το μαγικό σκοπό που γαληνεύει τους τούρους.

Κι αγάλια αγάλια το πάλεμα γλύκαινε, στέναζαν γλυκά οι δυο, και μια στιγμή μου φάνηκε πως άρχισαν να κλαίνε... Κείτονταν τώρα κι οι δυό, ο έναν πλάι στον άλλο και χαδεύονταν, μιλούσαν σιγά και γελούσαν κι έκλαιγαν-

Δεν έβλεπα πια στο σκοτάδι κέρατα και στόματα ταυρίσια· δυό φτερωτά πρόσωπα ανθρώπου φεγγοβολούσαν χαρούμενα μέσα στην άγρια σπηλιά. Κι από την πολλή χαρά, θαρρώ, δεν ήξεραν τί λέγαν... Μουρμούριζαν, γουργούριζαν και παραμιλούσαν... (σ.358)

Όσα περιέγραψε σπερματικά ο Θησέας στην αρχή του τρίτου μέρους, τώρα τα αναπτύσσει η Αριάδνη. Η βασιλοπούλα μεταφέρει στον πατέρα της διεξοδικά τη σκηνή του παλέματος στην οποία υπήρξε μάρτυρας· ας σημειωθεί ότι οι θεατές/αναγνώστες δεν γίνονται ποτέ οι ίδιοι μάρτυρες της κορυφαίας σκηνής του έργου, παρά μόνο την πληροφορούνται έμμεσα από τις δύο περιγραφές (Θησέα, Αριάδνης). Το «πάλεμα/αγκάλισμα» συνίσταται σε τρία σημεία, ή καλύτερα, τρεις φάσεις:

A) Την φάση της πάλης, όπου ο Θησέας και ο Μινώταυρος παλεύουν σώμα με σώμα με αγριότητα, παραδομένοι και οι δύο στο ένστικτο (ακόμη και στο κεφάλι του απολλώνιου Θησέα φυτρώνουν «στρουφηχτά κέρατα»)

B) Τη στιγμή του «τρυφερού στεναγμού» και τη σταδιακή αποκλιμάκωση του «παλέματος», με τη συνοδεία της φλογέρας της Αριάδνης

και Γ) τη φάση κατά την οποία, οι δύο κείτονταν, αγκαλιασμένοι, χαϊδεύονταν, έκλαιγαν και γελούσαν.

Όσες ομοερωτικές ή ομοσεξουαλικές όψεις συναντήσαμε προηγουμένως (αποκάλυψη του γυμνού ανδρικού σώματος, απόρριψη όλων των ερωτικών εκκλήσεων της Αριάδνης, αναμονή σε κατάσταση έντασης της στιγμής της πάλης) βρίσκουν εδώ την επιβεβαίωσή τους, σε ένα πάλεμα που μιμείται τα στάδια της σεξουαλικής πράξης.

Στη μελέτη τους *Human Sexual Response* (1966)¹²¹, οι William H. Masters και Virginia E. Johnson, κάτω από εργαστηριακές συνθήκες, μέτρησαν τις φυσιολογικές αντιδράσεις στα σεξουαλικά ερεθίσματα των συμμετεχόντων, και ξεχώρισαν τέσσερα διακριτά στάδια της ανθρώπινης σεξουαλικής διαδικασίας: *excitement* (επιθυμία/ διέγερση), *plateau* (πλατό, φάση πριν τον οργασμό κατά την οποία εντείνεται η σεξουαλική απόλαυση), *orgasmic* (η φάση του οργασμού/ κορύφωσης) και *resolution* (λύση, φάση ηρεμίας). Η τετραμερής αυτή δομή διατηρείται σε μεγάλο βαθμό από τις περισσότερες μεταγενέστερες μελέτες αναφορικά με τις φάσεις της σεξουαλικής πράξης.

Στο κείμενό μας κάθε ένα από τα στάδια του «παλέματος» ανταποκρίνεται στα στάδια των *Masters* και *Johnson*: Η αναμονή του Θησέα για τη συνάντηση, μέσα σε ένα κράμα αγωνίας και ενθουσιασμού, η εμμονή του στον «αρσενικό» Θεό και το όραμα- φαντασίωση του γυμνού θεού- συντρόφου αντιστοιχούν στο πρώτο στάδιο (της διέγερσης). Η ένταση της πάλης και η παράδοση στην ενστικτώδη κατάσταση αντιστοιχούν στη δεύτερη φάση (εκείνη του πλατό, της έντονης σεξουαλικής απόλαυσης, λίγο πριν τον οργασμό). Ο «τρυφερός στεναγμός» που συμβαίνει «άξαφνα» κατά τη διάρκεια του παλέματος υποδηλώνει την κορύφωση/ οργασμό (τρίτη φάση)· και η αποκλιμάκωση της έντασης, τα χάρδια και η κατάσταση ευφορίας, που συνοδεύεται από έκρηξη συναισθημάτων (γέλιο, κλάμα) ανταποκρίνονται στο τελευταίο στάδιο, αυτό της κατάστασης ηρεμίας [τη φάση *resolution* αγκαλιάζει με υποβλητικό τρόπο η Αριάδνη με το μαγικό σκοπό της φλογέρας της· της φλογέρας που χρησιμοποίησε και η Πασιφάη (σ. 313) πριν ζευγαρώσει με τον ταύρο].

Ύστερα από όσα του μεταφέρει η Αριάδνη, ο Μίνωας κατανοεί αμέσως την αξία του κατορθώματος του Θησέα, λέει στην κόρη του ότι «μέσα στο μούρμουρο και το γλυκό παραμίλημα, [...] κρύβεται ο πιο στέρεος, ο πιο νηφάλιος λόγος» (σ. 358) και ταυτόχρονα την απαξιώνει (και στο πρόσωπό της συμβολικά το γυναικείο φύλο) ως ανίκανη, λόγω της γυναικείας φύσης της «ν' αναμερίσει τις φλούδες και να τον βρει [ενν. τον «νηφάλιο λόγο»]». Μερικές σελίδες αργότερα εξομολογείται στην

¹²¹ Masters W.H.- Johnson V.E., *Human Sexual Response*, Little, Brown, New York 1966.

κόρη του την προσπάθειά του να την αναθρέψει έτσι («Μιν.: Και σε πήρα, πρωτογέννητη, σε αμόλησα στον ήλιο, στη θάλασσα, στους ανθρώπους, να ψηθείς, να μεστώσεις», σ. 362) ώστε να υπερνικήσει την γυναικεία αδυναμία («να νικήσεις τη θεϊκιά κατάρα που γεννήθηκες γυναίκα, Και ν' ανέβεις στο θεοφρούρητο θρόνο, σα γιός μου.», στην ίδια). Σε πλήρη σύμπλευση με τον Θησέα, ο βασιλιάς (έκπτωτος πλέον) διατυπώνει εν είδει γνωμικού, την άποψη για τη φυσική ροή των πραγμάτων που υποδώρα διαφαίνεται ως βασική συνιστώσα της ιδεολογίας του Κούρου:

Μιν.: [...] αυτός είναι ο νόμος· γυναίκα είσαι, έκαμες το χρέος σου.

Απάνω από τη γυναίκα, ο άντρας· απάνω από τον άντρα, ο θεός.
Χρέος έχει καθένας να υπακούει και να παραδίδει και να παραδίνει τα πάντα στον αρχηγό του· έτσι μονάχα ο ακατάστατος συρφετός των ανθρώπων απάνω στη φλούδα της γης
Οργανώνεται και γίνεται στρατός. (σ. 363)

Πλέον η φωνή της Αριάδνης ούτε που ακούγεται, διακόπτεται από τον πατέρα της (Αρ.: Πατέρα, μια φωνή μέσα μου... Μιν.: Την ξέρω αυτή τη φωνή σόπα!)· ενώ ο Μίνωας ενδιαφέρεται να μάθει και πάλι για το «αγκάλιασμα», αυτή τη φορά για τη διάρκειά του. Η Αριάδνη του απαντά πως διήρκεσε όσο «μιαν αστραπή» και στην προσπάθειά της να ξεχωρίσει τον Θησέα για να τον πάρει μαζί της, είδε δύο πανομοιότυπους νέους, γυμνούς, αγκαλιασμένους από τους ώμους ν' αγναντεύουν τη θάλασσα σε μια μοναδική στιγμή φυσικού κάλλους («Αρ.: Μα ολομεμιάς ένα γαλανό ήμερο ακρογιάλι απλώθηκε μπροστά μου, έπαιζαν τα κύματα στον ήλιο, γελούσαν, τραγουδούσαν τα χοχλάδια, και δυό νέοι γυμνοί, ασάλευτοι, σα να 'χαν κολυμπήσει κι είχαν βγει τώρα από τη θάλασσα, Δυο νέοι στέκουνταν κι είχαν απλώσει σταυρωτά τα μπράτσα ο ένας στον ώμο του άλλου και κοιτάζαν τη θάλασσα και δεν μιλούσαν. Τους έζωνε βαθιά, αθάνατη σιωπή.», σ. 364). Το όραμα- μνήμη (ή φαντασίωση) του Θησέα που μας απασχόλησε από την αρχή, και όρισε σε έναν μεγάλο βαθμό την πρόσληψη της ψυχοσύνθεσης του ήρωα, συστήνεται ξανά στο τέλος του έργου, από τρίτο πρόσωπο, με όρους της πραγματικότητας. Ενώ ο Μίνωας κατεβαίνει στον Άδη, ο Θησέας αποχωρεί μαζί με τον λυτρωμένο Κούρο («Σύντροφε, πάμε!», σ. 379), αφήνοντας πίσω για πάντα την Αριάδνη.

Ακόμη πολλά θα μπορούσαν να ειπωθούν, καθώς σ' ένα έργο με κυριαρχική αλληγορική διάσταση και ποικίλα σύμβολα οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις, τα

θεωρητικά φίλτρα και η αποκωδικοποιήσεις είναι εξίσου πολλές. Κάπου εδώ, όμως, πρέπει να ολοκληρώσουμε τα περί *Κούρου*, με την πεποίθηση ότι αναλύθηκαν τα βασικά σημεία που αναδεικνύουν δύο άξονες: Πρώτον, τον σαφή ομοερωτισμό της καζαντζακικής τραγωδίας, μέσω του οποίου η (ακόμα και με παραδοσιακούς όρους) αρρενωπότητα στερεοποιείται, εξιδανικεύεται και υμνείται προτάσσοντας τη σύνθεση σωματικής και πνευματικής “υψηλότητας” ως συστατικά ενός νέου ανθρώπινου προτύπου· και δεύτερον τον έκδηλο μισογυνισμό ως απόρροια αυτής της διαδικασίας κατασκευής του ανδρικού ιδανισμού, καθώς η θηλυκότητα, οι εκφάνσεις και οι προβολές της θηλυκότητας, αντιμετωπίζονται ως εμπόδια για την ολοκλήρωσή της.

Συμπεράσματα

Κλείνοντας τη διπλωματική αυτή εργασία αξίζει να τονιστεί πως η υπόθεση εργασίας της παρούσας μελέτης είναι μέρος ενός συνολικότερου ερευνητικού ερωτήματος. Η αναζήτηση των ομοερωτικών όψεων στην νεοελληνική πεζογραφία, ο συσχετισμός των όψεων αυτών με τις έμφυλες κατασκευές (και πιο πολύ με την έννοια της *αρρενωπότητας*), η αναζήτηση των σχέσεων επίδρασης από την αρχαιότητα αλλά και από τα ευρωπαϊκά αισθητικά ρεύματα που κατά καιρούς αναπτύχθηκαν μπορεί να δώσει πολύ ενδιαφέροντα πορίσματα. Πορίσματα που αφορούν κυρίως στον τρόπο με τον οποίο μείζονες και ελάσσονες λογοτέχνες πραγματεύτηκαν, αναπαρέστησαν και απέδωσαν τον ανδρικό ομοερωτισμό και τις ποικίλες όψεις του. Θα είμαστε ακόμη σε θέση να κατανοήσουμε αν στα λογοτεχνικά κείμενα (και σε τι ποσοστό) οι όψεις αυτές αποτελούν αιτία συντριβής, επίρρωσης ή είναι ουδέτερες ως προς την γενικότερη κατασκευή μιας παραδοσιακά εννοημένης αρρενωπότητας.

Εμείς, εστιάζοντας στην -ερευνητικά ενδιαφέρουσα για το θέμα μας- πρώτη πεντηκονταετία του 20^{ου} αιώνα, αναλύσαμε τις περιπτώσεις δύο εμβληματικών λογοτεχνών (του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη και του Νίκου Καζαντζάκη) και τα δύο έργα τους (*Το τάμα της Ανθούλας* και *Ο Κούρος*), η ερμηνευτική προσέγγιση των οποίων υπό το συγκεκριμένο πρίσμα (σχέση ομοερωτισμού – αρρενωπότητας) ήταν σε θέση να αναδείξει δύο αρκετά ενδιαφέρουσες οπτικές. Παρατηρήσαμε στην περίπτωση του Λαπαθιώτη, να αναπτύσσεται η ομοερωτική φιλία δύο ανδρών, οι οποίοι δεν βρίσκονται σε σύγκρουση εν σχέσει με τον *αρρενοποιημένο* εαυτό τους, αλλά πασχίζουν να εξασφαλίσουν την ηθική τους δικαίωση μέσα στη σκιά του υποκόσμου, στον οποίο έχουν κι αυτοί μέρος. Πιο έντονα, στο αρχαιόθεμο θεατρικό έργο του Καζαντζάκη είδαμε την αρρενωπότητα του ήρωα Θησέα να διαμορφώνεται και να στερεοποιείται ακριβώς διαμέσου της ομόφυλης διάστασης του ερωτικού του πόθου, που οδηγεί από το τετριμμένο στο εξιδανικευμένο, από το ζώδες στο Απολλώνιο και που κατασκευάζει έναν λυτρωτή (και λυτρωμένο). Φροντίσαμε να δώσουμε το περίγραμμα μιας εποχής, των συγκειμένων και των περικειμένων της, και να τονίσουμε την αίσθηση της συνέχειας που παρατηρήσαμε να συμβαίνει σε σχέση με τις αισθητικές αντιλήψεις, τα προτάγματα και τις αντιλήψεις που σε ένα μεγάλο βαθμό διαμορφώθηκαν στην αρχαιότητα.

Τέλος, έγινε προσπάθεια να μην αποτελέσει αυτή η εργασία μια αποκομμένη φιλολογική δουλειά αλλά να συνδεθεί με τη σαφή διεπιστημονικότητα που χαρακτηρίζει εγγενώς το θέμα· να αναζητηθούν, να εφαρμοστούν και να παρουσιαστούν διαλεκτικά οι εμβληματικές θεωρίες και τα διάφορα θεωρητικά σχήματα, όπως και τα αποδεδειγμένα επιστημονικά πορίσματα, σε σχέση με τα κείμενα, με την προσδοκία να φωτιστεί το ζήτημα ξανά, ίσως με μια νέα οπτική, με την ενίσχυση ήδη υπαρχουσών θέσεων ή έστω με τον καίριο προβληματισμό και αναστοχασμό του ζητήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ: περί (ομο)σεξουαλικότητας, φύλου και συναφών όρων

Αλεξίου Ειρήνη, *Η επίδραση του σεξουαλικού προσανατολισμού στη σεξουαλική επιθετικότητα*, διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2007.

Balthazart Jacques, *Η βιολογία της Ομοφυλοφιλίας* (μτφ. Λύο Καλοβυρνάς, επιστ. εποπτεία Χριστίνα Δάλλα), ΠΕΚ, Αθήνα 2016.

Barry Peter, *Γνωριμία με τη θεωρία. Μια εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία* (μτφ. Αναστασία Νάτσινα), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2013, σσ. 169- 185.

Butler Judith, *Αναταραχή Φύλου: Ο Φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (μτφ. Γιώργος Καραμπέλας, επιμ. Βενετία Καντσά- Χριστίνα Σπυροπούλου), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010 (α' εκδ.: 2006) [τίτλος πρωτοτύπου: Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity, 1^η εκδ.: 1990].

Kinsey Alfred C.- Pomeroy Wardell B.- Martin Clyde E., *Sexual Behavior in the human male*, W. B. Saunders Company, Philadelphia 1948.

Κυριακός Κωνσταντίνος, *Ελληνική τηλεόραση και ομοερωτισμός: Οι σειρές μυθοπλασίας (1975-2019)*, Αιγόκερως, Αθήνα 2019.

Masters W.H.- Johnson V.E., *Human Sexual Response*, Little, Brown, New York 1966.

Millet Kate, *Sexual Politics*, Doubleday, United States 1970.

Oakley Ann, *Sex, Gender and Society*, Maurice Temple Smith Limited, Great Britain 1972.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Πλάτων, *Συμπόσιον* (εισ.- μτφρ.- σχόλια: Ιωάννης Συκουτρής), Βιβλιοπωλείον της “ΕΣΤΙΑΣ”, Αθήνα 2017 [25^η εκδ., 1^η: 1934].

Πλούταρχος, *Ερωτικός - Ερωτικές διηγήσεις* (περίληψη- μτφρ.- σχόλια Γεώργιος Ράπτης, πρόλογος Ι.Σ. Χριστοδούλου), Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2004.

Αισχίνης, *Αισχίνου Κατά Τιμάρχου* (εισ.- μτφρ.- σχόλια Κ.Θ. Αραπόπουλος), Πάπυρος, Αθήνα 1963.

- Davidson James, *Οι Έλληνες και ο ελληνικός έρωας. Μια ριζοσπαστική επανεκτίμηση της ομοερωτικής φιλίας στην αρχαία Ελλάδα* (μτφρ.: Λύο Καλοβυρνάς), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2019. [τίτλος πρωτοτύπου: *The Greeks and Greek Love: A Bold New Exploration of the Ancient World*, 1^η εκδ.: 2007]
- Dover Kenneth, *Η Ομοφυλοφιλία στην Αρχαία Ελλάδα* (μτφρ. Παναγιώτης Χιωτέλλης), Εκδόσεις Π. Χιωτέλλη, Αθήνα 1990, σ. xi. [τίτλος πρωτοτύπου: *Greek Homosexuality*, α' εκδ.: 1978].
- Λεντάκης Βασίλης, «Παιδεραστία: ιδεολογικά υποστρώματα στην προσέγγιση του Συκουτρή», *Ελληνικά* 47 (1997), σσ. 261-274.
- _____, «Τα γυναικεία αμαρτήματα του Τιμάρχου: σεξουαλική ταυτότητα και ρόλοι στην κλασική Αθήνα», περ. *Ελελεύ*, «Εξόριστοι στο δέρμα μας 2» (2009).
- Meier Moritz-Hermann-Eduard, *Ο «ελληνικός έρωτας» στην αρχαιότητα [με την προσθήκη αυθεντικών κειμένων και πολλών συμπληρωματικών στοιχείων από τον L.-R. DePogey-Castries]* (μτφρ.: Γιολάνδα Δάλκα, Γεωργία Μαρκεσίνη), Περίπλους, Αθήνα 2009, σ. 108-109. [τίτλος πρωτοτύπου: *HISTOIRE DE L' AMOUR GREC DANS L' ANTIQUITE*, 1^η εκδ.: 1930].
- Montanari Franco, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας* (επιμ. έκδοσης: Αντώνης Ρεγκάκος – φιολ. επιμ.: Αιμίλιος Μαυρουδής), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2017.
- Τέντα Κ. Ζωίτσα, «Πλουτάρχου *Ερωτικός*: Μια νέα ανάγνωση», διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 2013.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

- Καβάφης, Κ.Π., *Ποιήματα Α' (1896-1918), Β' (1919-1933)* (φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης), Ίκαρος, Αθήνα 1963.
- Καζαντζάκης Νίκος, *Άγιον Όρος. Ν/βρης- Δ/βρης 1914* (επιμ.- εισ.- σχόλια: Χριστίνα Ντουνιά- Παρασκευή Βασιλειάδη), Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη, Ηράκλειο 2020.
- _____, *Θέατρο Α' (τραγωδίες με αρχαία θέματα)*, Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα 1964.
- Λαπαθιώτης Ναπολέον, *Η ζωή μου. Απόπειρα συνοπτικής αυτοβιογραφίας*. (φιλ. επιμέλεια Γιάννης Παπακώστας), Στιγμή, Αθήνα 1986.
- _____, *Το τάμα της Ανθούλας* (επιλεγόμενα- φιλ. επιμέλεια Γιάννης Παπακώστας), Λιβάνης, Αθήνα 2007.

- Αραμπατζίδου Λένα, *Αισθητισμός. Η νεοελληνική εκδοχή του κινήματος*, εκδόσεις Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2012.
- Καζαντζάκη Ελένη, *Νίκος Καζαντζάκης, Ο ασυμβίβαστος*, Ελένη Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1977.
- Κόρφης Τάσος, *Ναπολέον Λαπαθιώτης. Συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου του*, Έσπερος, Αθήνα 1985.
- Μαρωνίτης Δ.Ν., «Μύθος και ποίηση», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 60 (Ιαν.-Μαρτ. 2003) 8. _____, «Η αρχαιογνωσία του Σεφέρη: Ζητήματα μεθόδου», *Διαλέξεις*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1992, σ. 65.
- Ντουνιά Χριστίνα, «Ο Ναπολέον Λαπαθιώτης και η τέχνη της πρόκλησης», στον τόμο: *Λογοτεχνικές διαδρομές: Ιστορία – Θεωρία – Κριτική (μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου)* (επιμ. Θανάσης Αγάθος – Χριστίνα Ντουνιά – Άννα Τζούμα), Καστανιώτης, Αθήνα 2016, σ. 367-380.
- _____, «Η δεκαετία του 1920: από την ποίηση της παρακμής στην κοινωνική αμφισβήτηση», στον τόμο: *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα, προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα, Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου (Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011)* (επιμ. Αγγέλα Καστρινάκη – Αλέξης Πολίτης – Δημήτρης Τζιόβας), ΠΕΚ/Μουσείο Μπενάκη, Ηράκλειο 2012, σσ. 61-82.
- Οταμπάσης Χαράλαμπος, *Νεοελληνική ποίηση και ανδρική ομοφυλοφιλία (1830-2020): queer θεωρία και κριτική στη Νεοελληνική Φιλολογία*, διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ), Κομοτηνή 2022.
- Πετράκου Κυριακή, *Ο Καζαντζάκης και το θέατρο*, Μίλητος, Αθήνα 2005.
- Σπετσιώτης Τάκης, *Χαίρε Ναπολέον*, Άγρα, Αθήνα 1999.
- Στεργιόπουλος Κώστας, «Ένας αθηναίος Ντόριαν Γκρέυ. Ο Ναπ. Λαπαθιώτης και η ποίησή του», *Νέα Εστία*, τχ. 881, 1964, σ. 367 – 372.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η δικαία εκδίκησης (1830)

Γ. Τερτσέτης

Τραγουδιστής πολλά εύμορφος νέον εύμορφο ερωτεύθη,
περίσσιο πάθος έβαλε στα μαραμένα στήθη,
και με τα χείλη τα χλωμά τραγούδαε τον καημόν του.
«Αγνάτια του να κάθομαι, να κρένει και ν' ακούω,
να βλέπω τα ξανθά μαλλιά και τα δροσάτα χείλη,
πόχουν του ροΐδου τη βαφή, του μήλου την γλυκάδα».
Και το τραγούδι του ήκουσαν οι νιές και οι πανδρευμένες·
φωνάζανε τα εύμορφα κοράσια κι οι νυφάδες·
άνδρας τον άνδρα ν' αγαπά, σέρνει με το τραγούδι,
και γάμος κι αρραβώνιασμα θα παν λησμονημένα
και θα διαβαίνει η νύκτα μας δίχως ανδρός το πλάγι,
και τα βυζιά του κόρφου μας παιδί δεν θ' αναστήσουν.
Πανήγυρη ξημέρωνε πέρα στα βιλαέτια
και τα χωριά μαζώχθηκαν, άνδρες, γυναίκες πάνε,
πήγε και ο τραγουδιστής κι εκράταε το λαγούτο,
κι αρχίνησε το έρημο τραγούδι να λαλάει·
και του λαγούτου η μελωδιά γλυκιά του απηλογότουν.
Οι εύμορφες κιτρίνισαν σαν τα χλωμά λουλούδια,
τόσο στα φυλλοκάρδια τους πολύς θυμός εμβήκε.
Πέτρες λιθάρια επήρανε οι νιες κι οι πανδρευμένες,
κτύπησαν τον τραγουδιστήν εκεί οπού τραγουδούσε.
Σίγησε το παιγνίδι του τ' ολόχρυσο λαγούτο,
κείτεται κι ο τραγουδιστής άγνωρος μες στο αίμα,
και μοιρολόϊ δεν του λαλεί καμμιά μοιρολογίστρα·
του κόψαν το κεφάλι του τα ξώφρενα κοράσια,
και σε ποτάμι τόρριξαν μαζί με το λαγούτο,
και το ποτάμι τόβγαλε εις το γιαλό, στο κύμα·
συντροφιαστά πηγαίνανε κεφάλι και λαγούτο·
το κύμα οπού διαβαίνανε γλυκά ηχολογούσε·

και μέσα σε νησιά πολλά το πέλαγο τα πάγει·
ακούαν τριγύρω τα νησιά στο δειλινό, στο βράδυ,
ακούανε την μελωδιά, δεν ένιωθαν πού βγαίνει.
Φωνάζαν τα μικρά παιδιά: «το πέλαγο την βγάζει».
Η μελωδιά σταμάτησε εις το βαθύ λιμάνι,
σαν άστρο στα μεσάνυχτα, που σ' έναν τόπον φέγγει.
Και χίλια αηδόνια να λαλούν εφαινετο πως νάναι.
Πήγαν με τα μονόξυλα οι ναύτες οι πιδέξιοι
και το κεφάλι πήρανε, πήραν και το λαγούτο,
σε μνήμα τα ενταφιάσανε κεφάλι και λαγούτο.
Από τ' εκείνον τον καιρόν μες στων νησιών τες χώρες
πανώρια βαρούν όργανα οι νιες, τα παλληκάρια,
και μες στ' ασημοχρύσαφα στολίζουν τα λαγούτα,
γεννά τες θυγατέρες της γλυκόφωνες η μάννα
αγγέλου πόχουν πρόσωπο κι αγγέλοι στο τραγούδι.
Πλην μέσα στη βαθειά στεριά, στες φόνισσες γυναίκες
οι άνδρες πήραν σίδερο και στην εστία το κάψαν,
τες κορασιές εσφράγισαν στο μέτωπο, στην πλάτη
στο φονικό που κάμανε να μην πολυχαρούνε.

Ο επαναπαυόμενος αθλητής (1910)

Ν. Λαπαθιώτης

Ο ΕΠΑΝΑΠΑΥΟΜΕΝΟΣ ΑΘΛΗΤΗΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ 184 ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

*Ἦδὺς ὁ παῖς καὶ τοῦνομ' ἔμοι γλυκὺς
ἔστι Μυῖσκος καὶ χαρίεις· τίν' ἔχω
μὴ οὐχὶ φιλεῖν πρόφασιν;*

ΜΕΛΕΑΓΡΟΣ

Τ' ωραίο εφηβικό κεφάλι – το γλυκό κι' ωραίο εφηβικό κεφάλι... Απάνω στη μαρμαρένια την κολώνα υψώνεται και κοιτάει προς τα Περασμένα. Δυό λείψανα χεριών είν' ακουμπισμένα απάνω στα σγουρά μαλλιά του, δυό σκεβρωμένα λείψανα χεριών... Είναι το πιο όμορφο κεφάλι του Μουσείου. Στόμα ηδύπαθο και μισανοιγμένο... Σα λουλούδι ερωτικό είναι το στόμα του και τα μάτια του είναι πικραμένα. Στην ψυχή μου μια ξεχασμένη θλίψη το πικρό του ανάβλεμμα ξυπνάει... Ωρες αντικρύ του στέκομαι και κοιτάω τα μάτια του... Ούτε ο Νάρκισσος, ούτε ο Υάκινθος δεν είναι τόσο όμορφος. Ο Άδωνις κοιμάται από καιρό μέσα στα βαριά τα χόματα· μέσα στα βαριά τα χόματα του Νείλου κοιμάται από καιρό κι' ο ωραίος Αντίνοος. Οι αρχαίοι καιροί ξυπνάνε μέσα στο χλωμό του ανάβλεμμα... Τ' ωραίο εφηβικό κεφάλι... Λυπημένο και παραπονεμένο... Μέσα στα κρύα τα μάρμαρα ονειρεύεται. Ονειρεύεται παλαιίστρες και μυρσίνες και κορμιά ελεφαντένια... Πόσο όμορφο και πόσο περίλυπο! Το στόμα του πικραμένο και τα μάτια του πικραμένα... Και μια νύχτα – το φίλησα...

QR CODES

QR Code 1

QR Code 2

QR Code 3

QR Code 4

QR Code 5

QR Code 6

QR Code 7

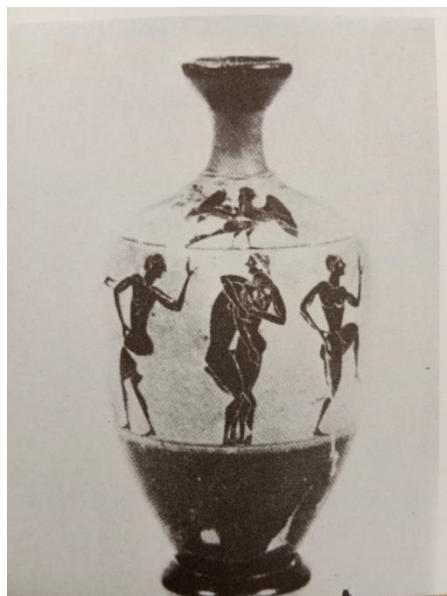
QR Code 8

QR Code 9

ΕΙΚΟΝΕΣ

Το φωτογραφικό υλικό και η περιγραφή του προέρχονται από τη μελέτη του Sir Kenneth Dover, *Η Ομοφυλοφιλία στην Αρχαία Ελλάδα* (1978).

M114 Διαμήρια σεξουαλική επαφή άντρα και νέου.

M486 Διαμήρια σεξουαλική επαφή άντρα και νέου.

E520 Άντρας και αγόρι παίρνουν θέση για διαμήγρια σεξουαλική επαφή.